

T.C.
YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

PARLAMENTO DIŞI MUHALEFET

İsmail YAZICIOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali ZENGİN

Ankara 2014

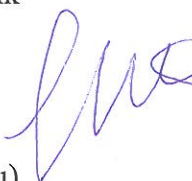
Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

(Ünvanı Adı ve Soyadı)

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Bilal SAMUR

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora derecesi için gereken tüm şartları sağladığımı tasdik ederim.

Doc. Dr. Bülent KENT

(Ünvanı Adı ve Soyadı)

Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans/Doktora derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

Yrd. Doç. Dr. M. Ali Zengin

(Ünvanı Adı ve Soyadı)

Danışman

Jüri Üyeleri (İlk isim jüri başkanına ve ikinci isim ise danışmana aittir)

(Ünvanı Adı ve Soyadı) (Kurumu)

Doc. Dr. Hayri BOZGEYİK

(Ünvanı Adı ve Soyadı) (Kurumu)

Yrd. Doç. Dr. M. Ali Zengin

(Ünvanı Adı ve Soyadı) (Kurumu)

Doc. Dr. Bülent KENT

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar olan bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

(İmza)

ÖZET

PARLAMENTO DIŞI MUHALEFET

Yazıcıoğlu, İsmail

Yüksek Lisans, Kamu Hukuku Bölümü

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali Zengin

Ocak 2014, XIII+137 Sayfa

Siyasi iktidara yönelik karşı çıkışları ifade eden siyasi muhalefetin türlerinden biri olan parlamento dışı muhalefet, siyasi partiler dışındaki kişi ve grupların birtakım faaliyetlerini kapsamaktadır. Siyasi partiler vasıtasıyla yapılan muhalefete göre daha kolay gerçekleşen bu muhalefet türünde, kişilerin herhangi bir partiye mensup olması gerekmemektedir. Bu yönüyle parlamento dışı muhalefet ile birlikte, belli bir siyasi görüşü olan ancak bir siyasi partiye girmekten çekinen kişiler de siyasi hayatın içinde yer almıştır. Diğer yandan muhalefetin çoğu zaman aracısız yani doğrudan kişi ve gruplarca aktif bir rol üstlenerek gerçekleştirilmesi, bürokratik engeller olmadan halkın sesinin sorumlu makamlara ulaştırılması parlamento dışı muhalefete olan ilgiyi artırmıştır. Bunun sonucunda siyasi muhalefet, sadece siyasi partiler tarafından yapılan ve sadece parlamentolarda görülen bir konu olmaktan çıkarak toplumun her kesiminde söz konusu olabilen bir olgu haline gelmiştir.

Siyasi muhalefet ve dolayısıyla parlamento dışı muhalefet, insanların düşüncelerini açıklamaktan çekinmediği ve insanlara hak ve özgürlükler tanıyıp güvence altına alan bir sistemde kendisini ifade edebilmektedir. Bu koşulları sağlayan demokratik rejimlerde azınlık durumunda bulunan kişi ve gruplar, çoğunluk haline gelebilmekte ve düşüncelerini özgürce belirtebilmektedir. Bunun yanında

halkın siyasi olaylara karşı bilinçli olması, ülke gündemini yakından takip etmesi, yani toplumda belli bir siyasi kültürün oluşması da parlamento dışı muhalefetin varlığı için gerekli bir koşul olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle parlamento dışı muhalefetin, siyasi muhalefet içindeki konumu belirlenmiş, devamında da parlamento dışı muhalefet kavramı açıklanmıştır. Bu açıklamalar yapılırken parlamento dışı muhalefetin tarihsel süreç içinde nasıl ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Daha sonrasında parlamento dışı muhalefet odağı olan kişi, grup ve topluluklar incelenerek, ortaya koydukları muhalif faaliyetler belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi muhalefet, parlamento dışı muhalefet, demokrasi, baskı grupları, medya.

ABSTRACT

EXTRA-PARLIAMENTARY OPPOSITION

Yazıcıoğlu, İsmail

MA, Department of Public Law

Supervisor: Ast. Prof. Dr. Mehmet Ali Zengin

January 2014, XIII+137 Pages

Extra-parliamentary opposition as one type of politic opposition that implies the objections against politic power, compromises some activities of persons and groups other than political parties. In this opposition type implemented easier than the opposition made through political parties, persons are not required to belong to any party. From this aspect, due to the extra-parliamentary opposition, persons who have a certain political view but refrain from belonging to a political party are involved in political life. On the other hand, the fact that the opposition is made without any tool, that is, directly through persons and groups taking an active role and that the voice of the public can be heard by liable authorities without encountering bureaucratic obstacles, increase the interest towards extra-parliamentary opposition. Hence, besides being made only by political parties and being discussed only at parliaments, political opposition has become to be addressed by every part of the society.

Political opposition and therefore extra-parliamentary opposition make sense in such a system which people are not refrained from expressing their thoughts in and which bestows and guarantees people of rights and freedoms. Minority individuals and groups in democratic regimes complying with these conditions, can become majority and can express their thoughts freely. In addition, there rises

another necessary condition for the existence of extra-parliamentary opposition that the people should be aware of the political events and should closely follow the agenda of the country, in other words, a certain political culture should occur.

In this study, firstly the position of extra-parliamentary opposition will be pointed within political opposition and then the concept of extra-parliamentary opposition will be explained. While making these explanations, it will be stated how extra-parliamentary opposition has emerged in historical process. Finally, persons, groups and communities, the focus of extra-parliamentary opposition will be examined and their opponent activities will be indicated.

Key words: Political opposition, extra-parliamentary opposition, democracy, pressure groups, media.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ MUHALEFET

I. MUHALEFET KAVRAMI	4
II. SİYASİ MUHALEFETİN ÖNEMİ, OLUŞUMU VE YAPISI	5
A. Kavramın Açıklanması	5
B. Siyasi Muhalefetin Önemi ve İşlevi.....	7
C. Siyasi Muhalefetin Var Olabilmesi İçin Gerekli Şartlar	8
1. Demokrasi	9
a. Genel Olarak.....	9
b. Demokrasinin Temel Nitelikleri.....	11
aa. Adil ve Düzenli Seçimler	11
bb. Çoğulculuk ve Siyasi Partiler	14
aaa. Genel Olarak.....	14
bbb. Parti Sistemleri ve Siyasi Muhalefet.....	16
aaaa. Tek Partili Sistemler	16
aaaaa. Gerçek Tek Partili Sistemler	17
bbbbbb. Karmaşık Tek Partili Sistemler	18
bbbb. İki Partili Sistemler	20
cccc. Çok Partili Sistemler	21

cc. Çoğunluğun Yönetme Hakkı ve Azınlığın Korunması	22
dd. Temel Hak ve Özgürlüklerin Tanınıp, Güvence Altına Alınması	24
2. Siyasi Kültür.....	25
a. Genel Olarak.....	25
b. Siyasi Katılma	26
D. Siyasi Muhalefet Türleri	28
1. Anayasal-Anayasal Olmayan Muhalefet.....	28
2. Yapısal- Yapısal Olmayan Muhalefet.....	29
3. Parlamenter Muhalefet- Parlamento Dışı Muhalefet	30

İKİNCİ BÖLÜM

PARLAMENTO DIŞI MUHALEFETİN

OLUŞUMU VE YAPISI

I. PARLAMENTO DIŞI MUHALEFET KAVRAMI.....	33
II. PARLAMENTO DIŞI MUHALEFETİ ORTAYA ÇIKARAN NEDENLER... 35	
III. PARLAMENTO DIŞI MUHALEFET ODAKLARI	37
A. Geniş Anlamda Parlamento Dışı Muhalefet Odağı: Baskı Grupları.....	37
1. Genel Olarak	37
2. Baskı Grupları ile Siyasi Partiler Arasındaki Bağlantı.....	39
3. Baskı Grupları ile Siyasi Partiler Arasındaki Farklılıklar	41
4. Baskı Gruplarının İşlevleri	42
5. Baskı Gruplarının Muhalefet Etme ve Siyasi Organları Etkileme Biçimleri	43
a. Doğrudan Etkileme.....	43
b. Dolaylı Etkileme.....	46
6. Baskı Gruplarının Türleri	47
B. Dar Anlamda Parlamento Dışı Muhalefet Odakları.....	48
1. Gençlik ve Öğrenci Hareketleri	49
a. Yabancı Ülkelerde Öğrenci Hareketleri	49

b. Türkiye’de Öğrenci Hareketleri	53
2. Medya.....	54
a. Genel Olarak.....	54
b. Sosyal Medya	55
c. Medyanın Demokratik Toplumlardaki Yeri.....	56
d. Medyanın Kamuoyu Oluşturma Gücü ve Muhalefeti	58
aa. Medya ve Kamuoyu.....	58
bb. Medya ve Muhalefet.....	59
cc. Sosyal Medyada Muhalefet: Arap Baharı Örneği.....	61
3. Aydınlar.....	65
4. Sivil Toplum Kuruluşları (STK’ler).....	67
a. Genel Olarak.....	67
b. STK Türleri ve Yüklendikleri Muhalefet İşlevi	69
aa. Dernekler.....	69
bb. Vakıflar.....	71
cc. Sendikalar	73
dd. Meslek Kuruluşları	75
ee. Diğer Sivil Topluluklar	77
5. Kadınlar.....	78
6. Azınlıklar.....	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PARLAMENTO DIŞI MUHALEFETİN

ARAÇLARI VE SINIRLARI

I. PARLAMENTO DIŞI MUHALEFETİN SINIRLARININ BELİRLENMESİ SORUNU	83
II. PARLAMENTO DIŞI MUHALEFET ARAÇLARI.....	85
A. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü.....	85
1. Genel Olarak	85

2. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğünün Kapsamı.....	87
3. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğünün Sınırları.....	90
a. Anayasadan Kaynaklanan Sınırlar	90
b. Kanundan Kaynaklanan Sınırlar.....	92
aa. Yer Bakımından Sınırlar	92
bb. Zaman Bakımından Sınırlar	95
cc. Kişi Bakımından Sınırlar	96
dd. Konu Bakımından Sınırlar.....	97
B. Sivil İtaatsizlik Eylemleri	98
1. Genel Olarak	98
2. Sivil İtaatsizliğin Unsurları	99
3. Sivil İtaatsizliğin Kapsamı ve Sınırları	101
C. Grev.....	103
1. Genel Olarak	103
2. Grev Hakkının Sınırları.....	104
a. Anayasadan Kaynaklanan Sınırlar	104
b. Kanundan Kaynaklanan Sınırlar.....	105
D. Basın	108
1. Genel Olarak	108
2. Basın Özgürlüğünün Sınırları	110
a. Anayasadan Kaynaklanan Sınırlar	110
b. Kanundan Kaynaklanan Sınırlar.....	112
E. Düşünceyi Açıklama ve Yayma İşlevine Sahip Diğer Araçlar.....	113
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA	119

KISALTMALAR

AIHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AMKD	Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi
AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Bkz./ bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
C.	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CÜİİFD	Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DÜHFD	Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
E.	Esas
Ed.	Editör
EÜHFD	Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
GÜİİBFD	Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
IRA	Irish Republican Army
İÜHFM	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
K.	Karar

RG	Resmi Gazete
s.	Sayfa
S.	Sayı
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
SÜHFD	Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
TBB	Türkiye Barolar Birliği
TCK	Türk Ceza Kanunu
TEMA	Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı
TGYK	Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu
TÜSEV	Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
vd.	Ve devamı
Vol.	Volume

GİRİŞ

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği akıl sahibi olmasıdır. Akıl sayesinde insan, düşünme yetisini kullanarak bir yandan kendi söz ve hareketlerini oluştururken, diğer yandan başkalarınınkini anlamlandırmaya çalışır. Bunu yaparken insanlar arasında en basit meselelerden, en karmaşık olanlara kadar her konuda farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Farklı düşünceye sahip insanlar ise çeşitli düşünce tarzları ve eylemleri meydana getirmişlerdir. İşte muhalefet kavramının temelinde bu düşünce ayrılıkları bulunmaktadır. Bu düşünce ayrılıklarının sonucunda insanlar, kendisi gibi düşünen kişilerle yaklaşırken, kendisine zıt düşünceler benimseyen kişilerin karşısında yer almıştır. Günlük hayattaki düşünce ayrılıkları zamanla ülke yönetimi ile ilgili konularda bazı karşı çıkışları da içine alacak şekilde genişlemiştir. Bu anlamda muhalefet siyasallaşmış, siyasi iktidarın icraatlarını sorgulayan ve onun karşısında yer alan bir güce dönüşmüştür.

Devletlerin benimsedikleri yönetim sistemlerine göre muhalefet, kimi zaman acımasız şekilde bastırılmış, kimi zamansa bir değer olarak kabul edilip ülkelerin gelişimine katkıda bulunmuştur. Farklı düşüncelerin bir zenginlik olarak görüldüğü demokratik sistemlerde, yapıcı bir muhalefetin varlığı, siyasi iktidarı da olumlu yönde etkilemekte, iktidarın denetlenebilir olması onu keyfilikten uzaklaştırmaktadır. Ayrıca iktidarı elinde bulunduranlar, konumlarına alternatif olabilecek bir muhalefet karşısında kendilerini rahat hissetmeyip daha fazla çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Demokrasilerde önemli görevler yüklenen muhalefetin, iktidar karşısında korunması ve iktidarla aynı şartlar altında yarışması gerekir. Bunun sağlanması ancak adil bir hukuk sisteminin varlığı ile mümkündür. Bu bağlamda bir ülkenin hukuk sistemi, temel hak ve hürriyetleri güvence altına almalı ve muhalefete iktidar olma şansı tanımalıdır. Aksi takdirde o ülkede, demokrasinin en önemli araçlarından biri olan seçimler yapılsa dahi, bu seçimler şekli bir değer ifade etmekten öteye geçemeyecektir.

Muhalefet görevinin yerine getirilmesinde siyasi partiler önemli bir paya sahiptir. Seçimler sonucunda parlamentoya giremeyen siyasi partiler, iktidarı elinde bulunduran parti ya da partilerin faaliyetlerini takip ederek, kamuoyu önünde bir nevi

denetim görevini yerine getirirken; parlamentoya giren, ancak iktidara ortak olamayan partiler buna ek olarak hukuki ve siyasi denetim araçlarını kullanarak iktidara muhalefet ederler. Bu duruma örnek olarak, iktidar partilerini sınırlayan ve parlamento içinde işletilen soru, genel görüşme, meclis araştırması, meclis soruşturması, gensoru gibi belirli bilgi edinme ve denetim araçları verilebilir. İktidarı sınırlandıran bir başka denetim yolu ise iktidarın yaptığı veya yapılmasında etkin bir rol üstlendiği yasama işlemleri ya da idari işlemlerin yargısal denetime tabi olmasıdır. Bu denetim yollarının işletilmesinde parlamento içindeki muhalefet partileri, bir bakan aleyhine gensoru vererek ya da çıkarılan bir kanunu yargı organlarına taşıyıp iptalini isteyerek etkin bir rol üstlenebilir. Bu sayede iktidarın keyfi ya da hukuk dışı düzenlemeler yapması önlenir. Parlamento içinde söz konusu olan veya siyasi partilerin aktör olduğu bu muhalefet türü, bu çalışmanın dışında yer almaktadır.

Çalışmanın konusunu, siyasi partiler dışındaki kişi ve grupların yapmış olduğu muhalefet türü oluşturmaktadır. Parlamento dışı muhalefet olarak adlandırılan ve son yıllarda siyasi partilerin yaptığı muhalefetten daha etkili ve önemli sonuçlar doğurabilen bu muhalefet türü, iktidarlara tedirgin eden boyutlara ulaşabilmektedir. Ülke yönetiminden ve iktidarın icraatlarından memnun olmayan insanların bir araya gelmesi, benzer kaderi yaşayan insanların birleşmesi, hukuk dışı uygulamaların protesto edilmesi gibi sebeplerle örgütlenen insanlar, bir anda büyük kitleler oluşturarak iktidarı karşılarına alabilmektedir. Bu sayede insanlar, muhalefet partileri gibi araçlar olmaksızın, doğrudan kendileri rahatsızlıklarını ortaya koymaktadır. Özellikle son yıllarda gelişen teknoloji ile birlikte insanların internet aracılığıyla sosyal medya adı verilen, başta Facebook ve Twitter olmak üzere, çeşitli iletişim kanallarını kullanmaları bu duruma örnektir. Bazense parlamento dışı muhalefet; doğrudan insanlardan kaynaklanmayarak, meslek örgütleri ile medya organları gibi belirli kuruluşlar aracılığıyla gerçekleşmekte ve bu kuruluşların faaliyetlerinden doğmaktadır.

Üç bölümden oluşan, parlamento dışı muhalefet konusunu, parlamento dışı muhalefetin yapısını ve parlamento dışı muhalefetin araçları ile sınırlarını inceleyen bu çalışmanın birinci bölümünde siyasi muhalefet kavramı, siyasi muhalefetin

önemi, işlevi ve siyasi muhalefetin var olması için gereken şartlar anlatılmıştır. Bölümün son konusu olarak ise siyasi muhalefet türlerine değinilmiş ve buradan parlamento dışı muhalefet kavramına ulaşılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde çalışmanın asıl konusunu oluşturan parlamento dışı muhalefet kavramının anlamı ve önemi belirtilmiş, tarihsel süreç içerisinde bu kavramın nasıl ortaya çıktığı açıklanmıştır. Daha sonra parlamento dışı muhalefet görevini yerine getiren odaklar geniş anlamıyla ve dar anlamıyla olmak üzere iki ana başlık altında ifade edilmiştir. Geniş anlamıyla parlamento dışı muhalefet odağı olarak baskı grupları; dar anlamıyla parlamento dışı muhalefet odakları olarak ise gençlik ve öğrenci hareketleri, medya, aydınlar, sivil toplum kuruluşları, kadınlar ve azınlıkların muhalefet faaliyetleri incelenmiştir. Son bölümde ise ikinci bölümde belirtilen parlamento dışı muhalefet odaklarının, muhalefet faaliyetlerini gerçekleştirebilecekleri araçlar ve bu araçların mevzuatımızdaki sınırları belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ MUHALEFET

I. MUHALEFET KAVRAMI

Muhalefet genel olarak, “bir görüşe, bir tutum ve davranışa karşı olma, uymama”, “başka türlü olma”, “karşıtlık” gibi temelde aynı anlamı içeren farklı ifadelerle açıklanırken; bu şekilde hareket edenler için muhalif kelimesi kullanılır¹. Arapça kökenli olan ve “h-l-f” kökünden türeyen² muhalefet kavramının siyasi anlamı için ise, Arapça’da “*mu’arada*” kelimesi kullanılmaktadır³. Mu’arada kelimesi, Arap dilindeki özgün bir kökenden türetilmiş olsa da Batı kültürünün etkisi sonucunda gelişmiştir. Böylelikle bu kelime, İngilizcede “*opposition*” kelimesinin anlamını da bünyesine katmış ve özellikle siyaset alanında onun tercümesi olmuştur⁴.

Muhalefet, insan doğasının ayrılmaz bir parçasıdır ve toplumun en küçük birimi olan aileden başlamak üzere sosyal hayatın her döneminde görülür. Çünkü muhalefetin temelinde sosyo-ekonomik çıkar ya da salt değer çatışmalarına dayanan görüş ve tutum farklılıkları vardır. Bu farklılıkların ortaya çıkabilmesi için iki kişinin varlığı yeterlidir⁵. Muhalefet, bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasında önemli bir role sahip olduğu gibi, bireylerin kendi geleceğini belirleme hakkının bir açılımı; sosyal, kültürel ve siyasi hayata bireysel veya kollektif olarak katılma hakkının da bir uzantısıdır⁶. Bununla birlikte muhalefet kavramı, sadece fikir anlaşmazlığı ile sınırlı

¹ **Turgut**, Nükhet, *Siyasal Muhalefet*, Ankara 1984, s.3; **Ermis**, Hamza, *Arapçadan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul 2008, s.455.

² **Mutçalı**, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995, s.244.

³ **Ardoğan**, Recep, “Teorik Temeller ve Tarihsel Gerilimler Arasında İslam Kültüründe Siyasal Muhalefet”, *CÜİFD*, 2004, C. VIII / 2, s.172.

⁴ **Abdulhâlık Mustafa**, Nevin, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, (Çev. Vecdi Akyüz), İstanbul 2001, s.52-53.

⁵ **Turgut**, s.3.

⁶ **Metin**, Yüksel, “Siyasal Muhalefetin Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinde Korunması”, *EÜHFD*, 2007, C.XI, S.3-4, s.63.

olmayıp, bu anlaşmazlık nedeniyle eylem şeklinde ortaya çıkan hareketleri de içine almaktadır. Dolayısıyla muhalefet, hem düşünsel açıdan olumsuz bir eleştiriyi, karşı olmayı; hem de bunu uygulamada gerçekleştirmeyi sağlayacak hareketleri ifade etmektedir⁷.

II. SİYASİ MUHALEFETİN ÖNEMİ, OLUŞUMU VE YAPISI

A. Kavramın Açıklanması

Siyasi hayat, iktidarda olan ve “hükümet” olarak adlandırılan bir taraf ile iktidar dışında kalan ve “muhalefet” olarak adlandırılan diğer taraftan oluşmaktadır. Siyasi anlamda muhalefet ile kast edilen; ister parti, ister grup isterse de hareket şeklinde olsun, iktidara karşı bulunan güçleri anlatmak için kullanılır⁸. Siyasi muhalefetin, siyasi sistem içindeki konumu her ne kadar siyasi iktidarın sistemsel konumu bakımından belirlense de bu durum onun sadece iktidarın politikalarına yönelik faaliyetlerde bulunduğu anlamına gelmemekte; siyasi muhalefet, iktidar dışında mevcut toplumsal düzeni de eleştirebilmektedir⁹. O halde muhalefet olgusu ve muhalifler kendi alanlarından çıkıp mevcut toplumsal ve ekonomik yapıyı, siyasi rejimi, onun somut unsurlarını hedef aldıkları; bunlardan birine, birkaçına veya hepsine yöneldikleri andan itibaren muhalefet, siyasi niteliğe bürünmekte ve siyasi muhalefet kavramı ortaya çıkmaktadır¹⁰.

Siyasi muhalefetin özündeki “karşı çıkma” olgusunun kapsam ve sınırlarının farklı değerlendirilmesi doktrinde farklı siyasi muhalefet tanımlarının yapılmasına neden olmuştur. Bir görüşe göre siyasi muhalefet, yerleşik otoriteye ya da iktidara karşı gelmek, onu eleştirmek, onu yıkmak amaçlı bir konumu ve bu doğrultuda

⁷ **Turgut**, s.3-4.

⁸ **Tunaya**, Tarık Zafer, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, İstanbul 1982, s.345; **Abdulhâlık Mustafa**, s.52. Yazar, eserinde siyasal muhalefet kavramı yerine Arapça karşılığı olan mu'arada kelimesini kullanmıştır.

⁹ **Evcimen**, Günsev, “Batı Demokrasilerinde Kurumsallaşmış Muhalefet: İşlevleri ve Sorunları”, İÜHFİM, Ord. Prof. Dr. Charles Crozot’a Armağan, 1979, C.XLIII, S.1-4, s.140.

¹⁰ **Turgut**, s.4.

ortaya konan faaliyetlerin tümünü ifade etmektedir¹¹. Bu tanım, iktidarı yıkmak amaçlı faaliyetleri de siyasi muhalefetin kapsamı içinde değerlendirmektedir. Siyasi muhalefeti yapıcı bir özellik atfederek açıklayan diğer görüşe göre ise, muhalefetin devletin kurulu düzenini veya devleti yıkmaya gibi bir amacı olmamalıdır. Böyle olduğu takdirde muhalefet değil, ihtilalci bir konum ortaya çıkar¹². Bu nedenle muhalefet kavramına olumsuz bir anlam yüklenilmemelidir. Çünkü olumsuzluk, bir yapıya bütünüyle karşı çıkmak, bir kurum ya da olguyu tümüyle reddetmek anlamındayken; muhalefet, karşıdaki kurum veya yapıya mekanik anlamda sahip çıkıp, onun uygulama şekli ve fikirlerine karşı tepki ortaya koymaktır¹³. Muhalefet, iktidar karşısında olup, her zaman onu eleştirme ve kontrol etme özgürlüğüne sahip olan güçtür¹⁴. Muhalefet üretken olmalıdır. Muhalefetin görevi bir konuya sadece “hayır” demek değil, bunu yaparken o konuya olumsuz bakma nedenini de açıklamak ve neye “evet” diyeceğini de ortaya koymaktır¹⁵. Bu açıdan siyasi muhalefet, mutlak gücü sınırlayan ve siyasi alternatifler öneren bir mekanizma olarak tanımlanabilir¹⁶.

Her iki yaklaşımı da içine alan ve kapsamlı bir tanım ortaya koyan görüşe göre ise siyasi muhalefet; belli bir toplumsal yapıda, herhangi bir zaman sürecinde, mevcut siyasi rejime ve içerisinde yaşanan sosyo-ekonomik düzene veya bunlardan sadece birine ya da siyasi iktidara sahip olanlara ve/veya bunların faaliyetlerine karşı olmayı; bunları, alternatif bir program ya da öneri sunarak veya sunmayarak, yasal sınırlar içinde veya yasal olmayan çeşitli yollara başvurarak eleştirmeyi ve bu arada

¹¹ **Özcan**, Ahmet, *Derin Devlet ve Muhalefet Geleneği*, İstanbul 2001, s.127. Barker ise yapmış olduğu siyasi muhalefet tanımında daha da ileri giderek, devletin biçim ve temeline toptan karşı olmayı ve devleti her türlü yolla devirmeye yönelik kararlı faaliyetler yapmayı, devlet zalim, baskıcı bir yapıya büründüğünde onun gücüne karşı gelmeyi, devleti yöneten kişilere, gruplara veya hanedana onların meşruluğunu inkâr ederek karşı çıkmayı siyasi muhalefetin bir parçası olarak kabul etmiştir. **Barker**, Rodney (Ed.), “Introduction”, *Studies in Opposition*, Macmillian 1971, s.5.

¹² **Tunaya**, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul 1995, s.10.

¹³ **Mazıcı**, Nurşen, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, İstanbul 1984, s.23.

¹⁴ **Tunaya**, Türkiye’de Siyasi Partiler, s.10.

¹⁵ **Soysal**, Mümtaz, *Dış Politika ve Parlamento*, Ankara 1964, s.261.

¹⁶ **Mardin**, Şerif, *Türk Modernleşmesi (Makaleler-4)*, İstanbul 2012, s.177. Aynı yönde görüş için bkz. **Bogdanor**, Vernon, *Blackwell’in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi II (L-Z)*, Türkçe Yayıma Hazırlayan: Erhan Yükselci, (Türkçe’ye Çevirenler: Erhan Yükselci, Sema Yükselci, Bülent Peker), Ankara 2003, s.60.

istenilen amaç doğrultusunda etki ve sonuçlar oluşturmayı içeren bir olgu veya davranıştır¹⁷.

Kanaatimizce de bir hareketin siyasi muhalefet olarak nitelendirilebilmesi için, muhalefetin alternatif politikalar veya çözüm önerileri getirmesi ve yasal bir şekilde yapılması zorunlu olmayıp¹⁸, siyasi iktidara yönelik karşıt düşünce ya da eylemler içermesi yeterlidir. Fakat sırf muhalefet etmiş olmak için muhalefet eden, iktidarın sunmuş olduğu bir düşünceye herhangi bir neden olmadan doğrudan karşı çıkan, kendi fikrini ortaya koymayan ve yeni politikalar geliştirmeyen bir muhalefet tarzının halkın gözünde olumlu bir noktaya ulaşması oldukça güçtür. Bunun yanında muhalefetin yasal olmayan yollarla yapılması, demokrasilerde her türlü muhalif harekete meşruluk kazandırma gibi bir sonucu beraberinde getirebilir. Bu nedenle muhalif hareketlerin çerçevesini belirleyecek ve sınırını çizecek birtakım hukuki düzenlemelere, başta Anayasa olmak üzere kanunlarda ve diğer mevzuatta yer verilmelidir. Bu hususla ilgili açıklamalara üçüncü bölümde değinilecektir.

B. Siyasi Muhalefetin Önemi ve İşlevi

Siyasi muhalefet, çağlar boyu iktidar kavramıyla birlikte değerlendirilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında muhalefetin, iktidarın alternatifi ve siyasi sürecin bir parçası olarak görülmesi etkili olmuştur¹⁹. İktidar karşısındaki bu konumu siyasi muhalefetin önemini artırmakta ve ona bazı görevler yüklemektedir. Kuşkusuz bunlardan en önemlisi, siyasi muhalefetin iktidarın eylemlerini sınırlayıcı bir misyona sahip olması ve onun anayasal çizgiden sapmasını engellemesidir²⁰. Muhalefetin iktidarı sınırlaması siyasi rejimin istikrarı açısından önem taşır ve siyasi

¹⁷ **Turgut**, s.8.

¹⁸ Yasal yollarla ve alternatif politikalar üreterek yapılan bir siyasi muhalefet ideali temsil eder. Ancak siyasi muhalefetin sadece bu şekilde gerçekleşebileceğini düşünmek eksik bir yaklaşım olacaktır. Örneğin ilerde görüleceği üzere şiddet içermeyen fakat yasaya aykırı bir toplantı ve gösteri yürüyüşü ya da sivil itaatsizlik eylemleri de (ki bu eylemler niteliği gereği yasaya aykırıdır) siyasi muhalefet kapsamında değerlendirilmektedir.

¹⁹ **Ionescu**, Ghita/ **Madariage**, Isabel de, *Muhalefet*, (Çev. Behzat Tanç), İstanbul 1988, s.8; Günümüzde yasal, alternatif bir hükümetin varlığı yani o ülkede muhalefetin olması gerçek bir demokrasinin belirtilerinden kabul edilmektedir. **Barker**, s.2.

²⁰ **Heywood**, Andrew, *Key Concepts in Politics*, Basingstoke 2000, s. 214; **Tunaya**, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s.351.

rejimin devamlı olmasını garanti eder. Bu açıdan güçlü muhalefet siyasi rejimin sigortası anlamına gelir²¹.

Siyasi muhalefet, içinde bulunduğu ülkenin vatandaşları ve toplum bakımından da önem arz eder. Bu yönüyle siyasi muhalefet, kamuoyunu aydınlatır ve vatandaşların siyasi konulara ilgi duymasına aracı olur²². Vatandaşları bilgilendirerek, onların siyasileşmesini ve siyasi konulara aktif olarak katılmasını sağlar²³. Diğer yandan siyasi muhalefet, toplumsal meselelerde kamuoyu oluşturma gücünü kullanarak, halkın memnuniyetsizliklerinin ve isteklerinin dile getirilmesine yardımcı olur²⁴. Siyasi muhalefetin bu yönü siyasi düzende ve/veya iktidarda temsil edilmeyenler bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü bu kişiler zaman içinde kendilerini değersiz ve dışlanmış hissedebilmektedirler. İşte bu noktada siyasi muhalefet, iktidarla aynı görüşü paylaşmayanların taleplerine sözcülük etme ve düşüncelerini iletme işlevi görerek²⁵ toplumun denge mekanizması olmaktadır.

Siyasi muhalefet kurumları, bahsi geçen görevleri yerine getirirken belli bir sorumluluk bilincini taşımalıdır. Çünkü bugünün muhalefeti, yarının iktidarı olabilir²⁶. Demokrasilerde siyasi iktidarın değişebilir olması, her muhalif oluşumun günün birinde karar alma mekanizmasında rol sahibi olabileceğini göz önünde bulundurarak hareket etmesini gerektirmektedir²⁷.

C. Siyasi Muhalefetin Var Olabilmesi İçin Gerekli Şartlar

Siyasi muhalefetin varlık gösterebilmesi için gerekli olan şartlar yoksa iktidarı elinde bulunduranların otoritesi giderek artacak ve halkın siyaset üstündeki

²¹ Arslan, Rıza, “Parlamentar Yönetim Sisteminde Gölge Kabine’li Muhalefet”, GÜİİBFD, 2009, 11/2, s.5; Özcan, s.127.

²² Tunaya, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, s.351.

²³ “Essay on the Role of an Effective Opposition In a Democracy”, Hata! Köprü başvurusu geçerli değil., (Erişim tarihi:01.11.2013)

²⁴ Tunaya, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, s.352.

²⁵ Komsuoğlu, Ayşegül (Der.), Türkiye’de Siyasal Muhalefet, İstanbul 2008, s.9.

²⁶ Cohen, Carl, Democracy, New York 1971 s.226; Tanilli, Server, Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş, 7. Baskı, İstanbul 1993, s.43.

²⁷ Komsuoğlu, s.9.

etkisi en aza inecektir²⁸. Bu durum, iktidarın keyfi uygulamalar benimsemesine neden olabilecektir. İktidarı sınırlandıran bir güç olan siyasi muhalefetin varlığı, içinde bulunduğu devletin hukuki düzenlemeleri ve toplumsal düzenine bağlıdır. Bu bağlamda siyasi muhalefetin bir ülkede varlığı için gereken şartlar; demokrasi²⁹ ve o ülkenin siyasi kültürü olmak üzere iki başlık altında toplanabilir³⁰.

1. Demokrasi

Bir ülkede siyasi muhalefetin var olabilmesi için gereken olmazsa olmaz şart o ülkede demokrasinin bulunmasıdır. Muhalefet ile demokrasi arasında karşılıklı bir ilişki vardır ve bu ilişki muhalefetin varlığı için demokrasinin; demokrasinin varlığı için ise muhalefetin zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, muhalefet ve demokrasi arasındaki bu bağlantıya dayanarak, demokrasinin temel niteliklerinin, aynı zamanda muhalefetin var olabilmesi için gerekli şartlar olduğu söylenebilir³¹.

a. Genel Olarak

Demos (halk) ve kratein (yönetmek, hükmetmek) kelimelerinden oluşan demokrasi, Amerika'nın eski başkanlarından Abraham Lincoln tarafından kısaca "halkın halk tarafından, halk için yönetimi" şeklinde tanımlanmıştır³². Demokrasiyi terimsel olarak incelediğimizde karşımıza çıkan bu tanım her ne kadar eleştirilse³³ ve bazı eksiklikleri barındırsa da halk ve yönetmek ifadelerine yaptığı vurgu nedeniyle dikkate değerdir. Buradan hareketle yapılacak bir demokrasi tanımında halkın

²⁸ **Lipset**, Seymour Martin, *Political Man*, New York 1960, s.46.

²⁹ **Beyme**, Klaus Von/ **Daniels**, Robert V., "Muhalefet", (Çev. Mehmet Turhan), AÜHFD, 1979, C.XXXVI, S.1-4, s.188. Bu çalışmada kullanılan demokrasi kavramı ile temsili ve çoğulcu demokrasi anlayışı ifade edilmek istenmiştir.

³⁰ Turgut, muhalefetin yaşayabilmesi için gereken koşulları anayasal ve fiili koşullar olmak üzere ikili bir sınıflandırma yaparak açıklamıştır. Bunun için bkz. **Turgut**, s.37 vd.

³¹ **Turgut**, s.37.

³² **Erdoğan**, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, 8. Baskı, Ankara 2010, s.232; **Karatepe**, Şükrü, *Anayasa Hukuku*, Ankara 2013, s.169; **Kapani**, Münci, "Demokratik Teori Alanında Bazı Yeni Görüş ve Tartışmalar", Bülent Nuri Esen'e Armağan, Ankara 1977, s.206.

³³ Sartori, Lincoln'un yapmış olduğu demokrasi tanımına değer verilmesinin esas nedenini bu sözlerin Lincoln tarafından söylenmesine bağlamaktadır. Sartori'ye göre yapılan bu tanım, mantıklı bir anlam ifade etmekten ziyade, güçlü bir üsluba sahiptir ve demokrasiyi açıklamak için yeterli değildir. **Sartori**, Giovanni, *The Theory of Democracy Revisited, Part One: The Contemporary Debate*, New Jersey 1987, s.35.

yönetme hakkını nasıl kullanacağı, halk yönetme hakkını kullandıktan sonra yönetme yetkisinin kime verileceği, yönetme yetkisine sahip olanların bu yetkiyi kullanırken hangi sınırlar dahilinde hareket edeceği gibi soruların cevaplandırılması gerekmektedir.

Vatandaşların kendilerini etkileyen kararlara doğrudan veya dolaylı olarak katıldığı ya da katılma imkânının olduğu bir yönetim sistemi³⁴ olan demokrasilerde, halk yönetme hakkını yapılan seçimlerle kullanır³⁵. Halkın kendisini yönetecekleri seçimle belirlemesi yani seçme hakkı ve seçim hürriyeti demokrasinin vazgeçilmez koşullarıdır³⁶. Seçimlerin halkın gerçek tercihini yansıtabilmesi için ise serbest, dürüst ve düzenli yapılması gerekmektedir³⁷. Demokrasilerde yapılan seçimler sonucunda yönetme yetkisi çoğunluğa tanınmakta ve çoğunluk iktidar yetkilerini kullanmaktadır³⁸. Ancak demokrasiyi sadece çoğunluk yönetimi olarak tanımlamak eksik olacaktır. Demokrasilerde çoğunlukla aynı düşünceyi paylaşmayanların hakları da korunmaktadır. Bu bakımdan demokrasi; azınlıkta kalanların fikirlerini açıklama, yayma ve çoğunluk haline gelebilme hakkına sahip olduğu bir çoğunluk yönetimi olarak açıklanabilir³⁹.

Çoğunluğun yetkilerini kullanırken azınlığın haklarını ihlal etmeden hareket etmesi ve azınlığın çoğunluk haline gelebilmesi ancak temel hak ve özgürlüklerin korunduğu bir sistemde söz konusu olabilir. Bu nedenle birden fazla siyasi partinin varlığı, siyasi partilerin özgür bir şekilde kurulması, dernek kurma, toplantı, düşünce ve basın özgürlükleri başta olmak üzere temel hakların güvence altına alınması

³⁴ **Cohen**, s.7.

³⁵ **Lipset**, s.45.

³⁶ **Huntington**, Samuel P., *The Third Wave; Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman 1991, s.7; **Özbudun**, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, 11. Baskı, Ankara 2010, s.89.

³⁷ **Özbudun**, s.89; **Huntington**, s.7.

³⁸ **Tanilli**, s.42. Bu noktada çoğunluğun yönetim hakkını kullanması ile çoğunlukçu demokrasi anlayışını birbirinden ayırmak gerekir. Çoğunluğun yönetim hakkı, demokrasinin temel niteliklerinden biri olarak kabul edilirken; çoğunlukçu demokrasi anlayışı, çoğunluğun mutlak üstünlüğünü, yanılmazlığını ve doğruluğunu ifade etmektedir. **Hakyemez**, Yusuf Şevki, “Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi”, AÜHFD, 2003, C.52, S.4, s.74.

³⁹ **Kongar**, Emre, *Demokrasi ve Kültür*, İstanbul 2005, s.13.

demokrasinin gereklerindedir⁴⁰. O halde, verilen bilgiler doğrultusunda demokrasi; siyasi iktidarın, birden fazla siyasi partinin katıldığı ve muhalefetin iktidar olma şansına sahip olduğu serbest ve düzenli seçimlerle belirlendiği, temel kamu haklarının tanınip, güvence altına alındığı rejim olarak tanımlanabilir⁴¹.

b. Demokrasinin Temel Nitelikleri

Demokrasinin üç vazgeçilmez özelliğe sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler; temel siyasi karar organlarının genel oy ilkesinin uygulandığı serbest seçimlerle belirlenmesi, serbestçe örgütlenen siyasi partiler arasında eşit şartlarla yürütülen bir iktidar yarışmasının olması ve bütün vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin tanınip, hukuki güvence altına alınmasıdır⁴². Biz bu üç özelliğin yanında, azınlığın haklarını da göz önünde bulundurarak, demokrasinin temel niteliklerini; adil ve düzenli seçimler, çoğulculuk ve siyasi partiler, çoğunluğun yönetme hakkı ve azınlığın korunması, temel hak ve özgürlüklerin tanınip, güvence altına alınması başlıkları altında inceleyeceğiz.

aa. Adil ve Düzenli Seçimler

Demokrasilerde seçimler, hükümet etme yetkisinin kaynağı olan halkın, bu konudaki irade ve tercihlerini ortaya koyarak kendilerini yönetecek kişileri belirleme işlemi ve eylemidir⁴³. Seçimler, demokrasinin varlığı için olmazsa olmaz koşullardandır⁴⁴. Siyasi iktidarın meşruluğunun kaynağı olan seçimlerin sadece

⁴⁰ **Goodwin-Gill**, Guy S., Free and Fair Elections, Geneva 2006, s.93; **Gören**, Zafer, Anayasa Hukuku, Ankara 2011, s.110.

⁴¹ **Gözler**, Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 10. Baskı, Bursa 2010, s.63.

⁴² **Özbudun**, s.87-88. Dahl ise duyarlı bir demokrasinin sekiz kurumsal garantiyi taşıması gerektiğini ifade etmiştir. Bunlar; örgüt kurma ve bunlara katılma özgürlüğü, ifade özgürlüğü, oy verme hakkı, kamu görevlerine getirilme hakkı, siyasi liderlerin seçmenlerin desteğini kazanmak için yarışma hakkı, alternatif haber alma kaynaklarının bulunması, serbest ve adil seçimler ile hükümet politikalarını oylara ve diğer tercih ibarelerine dayandırmak için gerekli kurumların varlığıdır. **Dahl**, Robert A., Polyarchy Participation and Opposition, New Haven 1971, s.3.

⁴³ **Öztekin**, Ali, Siyaset Bilimine Giriş, 3. Baskı, Ankara 2001, s.151; **Erdoğan**, s.287.

⁴⁴ "Declaration of Principles for International Election Observation", New York, 27 October 2005, s.1, www.eas.europa.eu/eucom/pdf/declaration-of-principles_en.pdf, (Erişim tarihi: 02.11.2013); **Gözler**, s.61 ve ayrıca bkz. Anayasa Mahkemesi 27.12.2012 tarih ve E. 2012/102, K. 2012/207 sayılı karar, RG, 02.04.2013, Sayı 28606 (Mükerrer).

yapılması yeterli olmayıp, aynı zamanda adil, dürüst ve düzenli olması gerekir⁴⁵. Seçimlerin iktidarları gerçekten değiştirebilir nitelikte olmaması adillik ilkesine; seçim zamanının bilinmemesi, seçimlerin bir kereliğine yapılması ya da belirli zamanda yapılacağına güvenceye alınmamış olması ise düzenlilik ilkesine aykırılık teşkil eder⁴⁶.

Seçimlerin adil ve dürüst olması birtakım ilkelerle sağlanır. Bu ilkeler; genel oy, eşit oy, seçimlerin serbestliği, gizli oy, açık sayım döküm ve seçimlerin yargı organlarının yönetim ve denetiminde yapılması şeklinde açıklanabilir⁴⁷. *Genel oy* ilkesi vatandaşların seçmen olabilme hakkının ırk, cinsiyet, servet, eğitim, vergi gibi sınırlamalara bağlanmamasıdır. Genel oy ilkesi, istisnasız herkesin oy verme hakkının bulunmasını ifade etmez⁴⁸. Bu bağlamda oy verme hakkının tanınmasında vatandaşlık, yaş, seçmen listesine kayıtlı olmak, ehliyetsiz olmamak ve liyakatsiz olmamak gibi belirli koşulların aranması genel oy ilkesine aykırı değildir⁴⁹. O halde genel oy ilkesi, bu tip koşulları kendisinde bulunduran herkesin, ırk, cinsiyet, servet, eğitim, vergi gibi sınırlamalara tabi olmaksızın, oy verme hakkına sahip olması olarak özetlenebilir.

Eşit oy ilkesi ise her seçmenin eşit ve bir oya sahip olmasını ifade eder. Seçmenlerin kullanmış olduğu oy değerini aile reisi olmak, belli kamu görevlerinde

⁴⁵ Seçimlerde halkın gerçek iradesinin ortaya çıkması için gerekli olan bu unsurları dikkate alan BM, 1940'ların sonundan itibaren seçimlerin işleyişi konusunda üye devletlere yardımda bulunmaktadır. BM'nin yardımlarında amaçlanan noktalar, periyodik, kapsayıcı ve şeffaf seçimlerin temini yoluyla güvenilir ve sürdürülebilir ulusal seçim sürecin gerçekleştirilmesidir. www.un.org/en/globalissues/democracy/elections.shtml (Erişim tarihi: 02.11.2013)

⁴⁶ **Erdoğan**, s.288-289.

⁴⁷ 1992 yılında kurulan Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (Southern African Development Community, SADC) üyeleri tarafından imza edilen Siyaset, Savunma ve Güvenlik Protokolü'ne göre, demokratik seçimin unsurları şu şekilde sıralanmaktadır; örgütlenme özgürlüğü, siyasi hoşgörü, siyasi partilerin devlet medyasına erişiminde fırsat eşitliği, seçme ve seçilme pratiğinde fırsat eşitliği, bağımsız yargı ve seçim kurullarının tarafsızlığı, seçmen eğitimi, ulusal mevzuata yetkili ulusal seçim otoriteleri tarafından adil ve serbest biçimde ilan edilen seçim sonuçlarına siyasi partilerin saygı duyup kabul etmesi, ulusal mevzuata göre seçimlere itirazın mümkün olması. Southern African Development Community (SADC) Principles and Guidelines Governing Democratic Elections, www.eisa.org.za/PDF/sadcguidelines.pdf (Erişim tarihi: 02.11.2013)

⁴⁸ **Tanör**, Bülent/ **Yüzbaşıoğlu**, Necmi, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 12. Baskı, İstanbul 2012, s.218; **Teziç**, Erdoğan, Anayasa Hukuku, 14. Baskı, İstanbul 2012, s.299.

⁴⁹ **Gözler**, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, 2. Baskıdan Tıpkı Ek Baskı, Bursa 2011, s.305; **Özbudun**, s.90; **Atar**, Yavuz, Türk Anayasa Hukuku, 4. Baskı, Konya 2007, s.66; **Karatepe**, s.280.

bulunmak, yükseköğrenim görmüş olmak, belli miktar vergi veriyor olmak gibi kriterlere göre değerlendirmek bu ilkeye uygun olmadığı gibi genel oy ilkesini de dolaylı yoldan zedelemektedir⁵⁰. Herhangi bir sebeple belli kişilerin oyunun diğerlerinden daha değerli sayılmasını öngören düzenlemeler, vatandaşların eşitliğiyle ve dolayısıyla demokrasiyle bağdaşmamaktadır⁵¹. Yani demokrasinin temel taşı olarak kabul edilen genel ve eşit oy ilkeleriyle, vatandaşlar arasında devlet yönetimine oylarıyla katılma bakımından herhangi bir fark olmadığı vurgulanır⁵².

Bir ülkede demokrasinin gereği olarak yapılan seçimlerde bulunması gereken diğer önemli ilke *seçimlerin serbestliği* ilkesidir. Seçimlerin serbestliği ilkesi, vatandaşların hiçbir baskı ve zorlama altında olmadan, özgürce oy kullanabilmelerini gerektirir⁵³. Seçmenin kullanacağı oy hakkındaki iradesinin serbestçe oluşması kadar, bu iradenin sandığa serbest bir şekilde yansması da önemlidir. Bu amacı da *gizli oy* ilkesi sağlar. Gizli oy ilkesi, seçmenin oyunu sandık başında serbestçe ve hiçbir baskı olmadan kullanabilmesidir⁵⁴. Bu bakımdan gizli oy ilkesi seçimlerin serbestliği ilkesinin sandık başındaki görünümü şeklinde de ifade edilebilir. AİHM çeşitli kararlarında, AİHS 1 Nolu Protokol'ün 3. maddesinde düzenlenen seçimlerin serbestliği ve gizli oy ilkelerinin önemine vurgu yapmış, AİHS'nin 3. maddesinde korunan hakların demokrasinin temelini oluşturduğunu ve devamlılığını sağladığını belirtmiştir⁵⁵.

Seçimlerin adil ve dürüst olmasını sağlayan diğer ilkeler *açık sayım döküm* ilkesi ve *seçimlerin yargı organlarının yönetim ve denetiminde yapılması* ilkesidir. Açık sayım döküm ilkesi ile oyların sayımının ve dökümünün herkesin görebileceği şekilde yapılması sağlanarak, seçmenin iradesinin sonradan değiştirilmesi

⁵⁰ **Tanör/ Yüzbaşıoğlu**, s.217; **Özbudun**, s.90.

⁵¹ **Erdoğan**, s.288; **Teziç**, s.309.

⁵² **Tanilli**, s.146-147.

⁵³ **Özbudun**, s.91; **Karatepe**, s.279. Anayasa Mahkemesi, 29.05.2008 tarih ve E. 2008/33, K. 2008/113 sayılı karar, AMKD, Sayı 45, Cilt 2, s.1188; 22.05.1987 tarih ve E. 1987/6, K. 1987/14 sayılı karar, AMKD, Sayı 23, s.279.

⁵⁴ **Tanör/ Yüzbaşıoğlu**, s.217; **Özbudun**, s.91.

⁵⁵ Yumak ve Sadak v. Türkiye, 30.01.2007, Başvuru no: 10226/03, paragraf 59, www.hudoc.echr.coe.int/sites/tur/pages/search.aspx?i=001-79264 (Erişim tarihi: 25.11.2013); Mathieu-Mohin ve Clerfayt v. Belçika, 02.03.1987, Başvuru no: 9267/81, paragraf 47, www.hudoc.echr.coe.int/sites/tur/pages/search.aspx?i=001-57536 (Erişim tarihi: 25.11.2013).

engellenir⁵⁶. Seçimlerin yargı organlarının yönetim ve denetiminde yapılması ise oy verme, sayım ve döküm işlemlerine ilişkin itirazlar gibi seçimle ilgili uyuşmazlıkların tarafsız yargı organlarınca çözülmesini ifade etmektedir⁵⁷.

bb. Çoğulculuk ve Siyasi Partiler

aaa. Genel Olarak

Demokrasilerde çoğulculuk, farklı dünya görüşlerine sahip olan çeşitli kişi ve grupların serbestçe örgütlenip siyasi iktidarı ele geçirme yarışına katılabilmelerini ifade eder⁵⁸. Çoğulculuğun sağlanmasında ve her türlü düşünceye sahip kişilerin ülke yönetiminde söz sahibi olmasında⁵⁹ siyasi partiler önemli rol oynarlar. Çünkü siyasi partiler, belli siyasi düşünceler üzerinde birleşen kişilerin, özgürce kurdukları hukuksal yapılar olup⁶⁰; iktidarı ya da devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeyi veya paylaşmayı amaçlarlar⁶¹. Sürekli, istikrarlı ve ülke çapında yayılmış örgütlere sahip olarak bu amaçlarına ulaşmaya çalışırlar⁶². Buradan hareketle siyasi partiler, belli siyasi düşüncelere sahip kişilerin bu düşüncelerini gerçekleştirmek üzere bir araya gelerek oluşturdukları, sürekli, istikrarlı ve ülke çapında örgütü

⁵⁶ Özbudun, s.91; Karatepe, s.283.

⁵⁷ Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s.314.

⁵⁸ Erdoğan, s.294; Karatepe, s.176; Öztekin, s.66; Giritli, İsmet/ Sarmaşık, Jale, Anayasa Hukuku; Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku, 2. Baskı, İstanbul 2001, s.51; Anayasa Mahkemesi, 07.07.2010 tarih ve E. 2010/49, K. 2010/87 sayılı karar, AMKD, Sayı 47, Cilt 2, s.1199.

⁵⁹ Her türlü görüşün serbestçe ifade edilebilmesi her ne kadar çoğulculuğun bir gereği olsa da beraberinde bazı sorunlar getirebilir. Örneğin, aşırı görüşe sahip ve demokrasinin kurumlarına zarar veren bir kişinin hareketleri çoğulculuk kapsamında görülecek midir? İşte bu durumda demokrasinin kendisini ortadan kaldıracak özgürlükleri sınırsız bırakmaması militan demokrasi kavramı ile açıklanmaktadır. Militan demokrasi anlayışı, siyasi çoğulculuğu sınırlasa da demokratik düzeni aşırı zedeleyici bir şekilde kullanılmamalıdır. Militan demokrasi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hakyemez, Yusuf Şevki, Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1999.

⁶⁰ Anayasa Mahkemesi, 08.12.2010 tarih ve E. 2010/17, K. 2010/112 sayılı karar, AMKD, Sayı 48, Cilt 1, s.179; Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler, s.3.

⁶¹ Kapani, Münci, Politika Bilimine Giriş, 30. Baskı, Ankara 2012, s.176; Sarıbay, Ali Yaşar, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, İstanbul 2001, s.6; Payashoğlu, Arif, Siyasi Partiler, Ankara 1952, s.13; Çam, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul 1977, s.166; Özbudun, Ergun, Siyasal Partiler, 3. Baskı, Ankara 1979, s.4-5.

⁶² Özbudun, s.4-5; Sarıbay, s.6; Çam, s.166-167; Kapani, Politika Bilimine Giriş, s.176-177.

bulunan, amacı siyasi iktidarı ele geçirmek veya ona ortak olmak olan kuruluşlar şeklinde tanımlanabilir⁶³.

Hukukumuzdaki düzenlemelere bakılacak olursa 1982 Anayasası'nın siyasi partilerle ilgili bir tanıma yer vermediği; Anayasanın 68. maddesinin 2. fıkrasında “*siyasi partiler demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır*” denilerek siyasi partilerin demokrasiler için önemine vurgu yapıldığı görülmektedir. Ancak 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 3. maddesi siyasi partilerle ilgili ayrıntılı bir tanım içermektedir. Buna göre “*Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.*” Söz konusu tanımda, siyasi partileri diğer gruplardan ayırmak için kullanılan ülke çapında faaliyet göstermek koşuluna açıkça yer verilmiş, iktidarı ele geçirmek koşulundan ise bahsedilmemiştir. Bununla birlikte “*seçimler yoluyla milli iradenin oluşmasını sağlamak*” ifadesi ile iktidarı elde etme amacına dolaylı olarak yer verilmiştir. Zira iktidar yarışının kaynağı seçimlerdir⁶⁴.

Çoğulculuğun temel unsuru ve güvencesi olan siyasi partiler, halkın siyasete katılmasını sağlayan bir araç olarak toplumsal ve fikri çoğulculuğu siyasi alana yansıtmaktadır⁶⁵. Anayasa Mahkemesi vermiş olduğu kararlarda, siyasi çoğulculuğu ve katılımcılığı temel alan kurallar ve kurumlar düzeni olan demokrasilerde, bireylerin iradelerini birleştirip yönlendiren özgün kuruluşlara ihtiyaç olduğunu, bu ihtiyacı farklı görüşleri birleştirerek halk iradesini oluşturan ve açığa çıkaran siyasi

⁶³ Kapani'ye göre siyasi partileri diğer gruplardan, iktidarı ele geçirme veya ona ortak olma amacı ile sürekli ve ülke çapında yayılmış bir örgüte sahip olma gibi kriterler ayırmaktadır. **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.176-177. Bu bağlamda siyasi partiler, hükümetin yerine geçmek yani iktidarı elde etmek amacı güderken; diğer toplulukların (örneğin bir sendikanın) böyle bir amacı bulunmamaktadır. **Tunaya**, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.3.

⁶⁴ **Teziç**, s.371.

⁶⁵ **Erdoğan**, s.295.

partilerin karşıladığını ifade etmiştir⁶⁶. Anayasa Mahkemesi başka bir kararında ise siyasi partilerin, çoğulcu demokratik sistemlerde önemli işlevlere sahip olduğunu belirtmiştir. Söz konusu kararda siyasi partilerin işlevleri, “*toplumsal talepleri siyasal sisteme ulaştırarak yurttaş ile siyasal sistem arasındaki etkileşime aracılık etmek*”, “*farklı siyasal görüşleri örgütleyerek siyasal çoğulculuğa katkıda bulunmak*”, “*siyasal ilgi ve yeteneği olan bireyleri tespit ederek siyasal konularda eğitmek ve Devlet yönetimine hazırlamak*”, “*seçimlere katılarak toplumsal iradenin ortaya çıkmasına ve bu iradenin Devlet yönetimine katılmasına aracılık ederek ulus egemenliğini hayata geçirmek*”⁶⁷ şeklinde sayılmıştır. Bu işlevler göz önünde bulundurulduğunda siyasi partilerin demokrasinin olmazsa olmaz koşulu; modern demokrasilerin ise partiler demokrasisi olduğu ve günümüzde partilere dayanmayan bir demokratik devletin bulunmadığı söylenebilir⁶⁸.

bbb. Parti Sistemleri ve Siyasi Muhalefet

Bir siyasi sistemde bulunan siyasi partilerin sistemle ve birbirleriyle kurdukları ilişki parti sistemi olarak ifade edilir⁶⁹. Parti sistemlerinin sınıflandırılması genellikle parti sayısı ölçüt alınarak tek partili, iki partili ve çok partili sistemler şeklinde yapılmıştır⁷⁰.

aaaa. Tek Partili Sistemler

Tek partili sistemler, siyasi muhalefetin değişen ölçülerde baskı altında bulunduğu veya muhalefete yasal örgütlenme imkânı tanımayan sistemlerdir⁷¹. Bu

⁶⁶ Anayasa Mahkemesi, 08.12.2010 tarih ve E. 2010/17, K. 2010/112 sayılı karar, AMKD, Sayı 48, Cilt 1, s.179; 30.07.2007 tarih ve E. 2007/59, K. 2007/75 sayılı karar, AMKD, Sayı 45, Cilt 1, s.402.

⁶⁷ Anayasa Mahkemesi, 20.11.2008 tarih ve E. 2008/42, K. 2008/167 sayılı karar, AMKD, Sayı 46, Cilt 1, s.346. Siyasi partilerin işlevleri ile ilgili ayrıca bkz. **Turan**, İter, Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış, İstanbul 1977, s.100-107.

⁶⁸ **Özbudun**, Türk Anayasa Hukuku, s.92; **Özbudun**, Siyasal Partiler, s.162; **Erdoğan**, s.295.

⁶⁹ **Ware**, Alan, The Dynamics of Two-Party Politics; Party Structures and the Management of Competition, Oxford 2009, s.2; **Hague**, Rod/ **Harrop**, Martin, Comparative Government and Politics; An Introduction, 6th Edition, Basingstoke 2004, s.194; **Turan**, s.121; **Erdoğan**, s.302.

⁷⁰ **Hofmeister**, Wilhelm/ **Grabow**, Karsten, Political Parties; Functions and Organisation in Democratic Societies, Singapore 2011, s.18; **Öztekin**, s.92; **Turan**, s.121.

⁷¹ **Kışlalı**, Ahmet Taner, Siyaset Bilimi, 13. Baskı, Ankara 2008, s.275.

bağlamda, tek parti sisteminin (üstün parti sistemini dışarıda bırakarak) demokrasi sınırları içinde doğan bir yönetimin diktatörlüğe uydurulması olduğu söylenebilir⁷². Tek partili sistemler, hukuken ve fiilen sadece bir partinin olduğu, bunun dışında başka partilerin kurulmasının ve faaliyette bulunmasının kesin olarak yasaklandığı, iktidar üzerindeki her türlü rekabetin engellendiği gerçek tek partili sistemler ile birden fazla partinin bulunmasına ve görünüşte çok partili bir düzen olmasına rağmen, partilerden birinin diğerleri üzerinde üstünlüğünün olduğu karmaşık tek partili sistemler olarak ikiye ayrılır⁷³. Bu ayrıma göre bir ülkede birden fazla parti bulunsada bir parti diğerlerine göre baskın olduğundan, böyle bir sistem tek partili olarak kabul edilmiştir⁷⁴.

aaaaa. Gerçek Tek Partili Sistemler

Gerçek tek partili sistemler, iktidar partisinin konumunun anayasal güvence altına alındığı ve bütün siyasi muhalefet şekillerinin hukuken yasaklandığı sistemlerdir⁷⁵. Gerçek tek partili sistemler; ideolojik yoğunluk, yönetim tarzı gibi ölçütler göz önünde bulundurularak totaliter ve otoriter tek partili sistemler olarak ikiye ayrılmaktadır⁷⁶. Totaliter tek partili sistemlerde, tek partinin varlığı siyasi ideolojilere dayandırılır. Geçmişte Sovyetler Birliği, Almanya ve İtalya gibi ülkelerde görülen faşist ve komünist tek partilerin durumu buna örnek olarak verilebilir⁷⁷. Bu sistemde bulunan tek parti, kapsayıcı bir ideolojiye ve evreni tümüyle açıklama iddiasında olan sistemli bir dünya görüşüne sahip olup, yeni bir toplum modeli oluşturmak amacıyla, toplum hayatını tamamen kontrol altında tutar

⁷² **Duverger**, Maurice, Siyasi Partiler, (Çev. Ergun Özbudun), 4. Baskı, Ankara 1993, s.335.

⁷³ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.195-196.

⁷⁴ Bu durumu eleştiren Kışlalı'ya göre, tek parti dışındaki partiler göstermelik olarak vardır ve iktidara kavuşma şansına uzunca bir süre sahip değildirler. İktidara kavuşma şansları uzunca bir süre bulunmasada iktidar için yasal mücadele imkânına sahip birden çok partinin bulunduğu bir sistemi tek partili olarak kabul etmek doğru değildir. **Kışlalı**, Siyaset Bilimi, s.275-276. Teziç de hakim ve hegemonyacı parti sistemlerini tek parti sistemleri olarak kabul etmeyip, yarışmacı sistemler içinde değerlendirmiştir. **Teziç**, s.409.

⁷⁵ **Rathore**, Ajay, "Comparison Between Two Party And Multi-Party System" www.preservearticles.com/2012031026106/comparison-between-two-party-and-multi-party-system.html (Erişim tarihi: 02.11.2013).

⁷⁶ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.195.

⁷⁷ **Turan**, s.123; **Sarıbay**, s.28; **Yücekök**, Ahmet N., Siyaset'in Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi), Ankara 1987, s.93.

ve ekonomik, sosyal, siyasi faaliyetlere sürekli müdahale eder⁷⁸. Demokratik olmayan böyle bir ortamda siyasi muhalefetin iktidara alternatif olması ve karşı faaliyetlerde bulunması mümkün görünmemektedir.

Otoriter tek partili sistemler ise bağımsızlık mücadelesi veren ülkelerde, bir ideolojinin gereği olmaktan ziyade mevcut koşullar sonucu ortaya çıkan; rejimi tehlikeye düşüreceği, modernleşme ve ekonomik kalkınmayı geciktireceği düşünülerek siyasi rekabetten endişe duyulan sistemlerdir⁷⁹. Türkiye’de CHP’nin tek parti dönemindeki durumu buna örnek olarak gösterilebilir. Otoriter tek partili sistemlerde de muhalefet görevini yerine getiren parti ya da partilerin var olmasına izin verilmez. Totaliter tek partili sistemden farklı olarak bu sistem, çok partili hayata geçişe daha ılımlıdır. Ancak ülke gerçekleri göz önünde bulundurulduğunda tek partinin varlığının daha uygun olduğu düşünülmektedir.

bbbb. Karmaşık Tek Partili Sistemler

Karmaşık tek partili sistemlerde, daha önce belirtildiği gibi, birden fazla parti varlığını sürdürmekte ancak tek partinin üstünlüğü söz konusu olmaktadır. Bu üstünlüğün farklı dereceleri olduğundan karmaşık tek partili sistemler, hegemonyacı parti sistemleri ve üstün (hakim) parti sistemleri gibi ikili bir ayırım yapılarak incelenmektedir⁸⁰.

Hegemonyacı parti sistemi, fiili bir tek parti sistemi olup, birden fazla parti bulunmasına rağmen, iktidarın tek parti dışında başka bir partiye verilmediği dolayısıyla da iktidarın el değiştirmesinin mümkün olmadığı sistemdir⁸¹. Çin Halk Cumhuriyeti’nde ve geçmişte Polonya’da görülen birden fazla partinin bulunduğu ancak bu partilerin asıl parti olan Komünist Partisi’nin amaçlarını gerçekleştirmek için ona yardım ettiği, seçimlerde aday listesinin tek olduğu bir düzen buna örnek

⁷⁸ **Sartori**, Giovanni, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Colchester 2005, s.197; **Karatepe**, s.245; **Kapani**, *Politika Bilimine Giriş*, s.195; **Sarıbay**, s.28; **Öztekin**, s.93.

⁷⁹ **Turan**, s.124.

⁸⁰ **Sartori**, Giovanni, *Typologies of Party Systems-A Critique* (Paper presented to the Seventh World Congress of the International Political Science Association, Brussels, 1967), s.21-28’den nakleden **Kapani**, *Politika Bilimine Giriş*, s.196.

⁸¹ **Yücekök**, s.93; **Karatepe**, s.244; **Sarıbay**, s.28; **Sartori**, *Parties and Party Systems*, s.205.

olarak verilebilir⁸². Hegemonyacı parti sisteminde mutlak üstünlüğe sahip parti dışındaki partiler, muhalefet partileri değil “uydu partiler” konumundayken; bu küçük partiler asıl parti ile işbirliği içindedirler ve onun doktrin ve programını halka benimsetme, halkın isteklerini de yöneticilere iletme görevini üstlenirler⁸³. Görüldüğü üzere hegemonyacı parti sisteminin bulunduğu bir ülkede birden fazla siyasi parti varlığını sürdürse de muhalefet görevini üstlenecek ve üstünlüğü elinde bulduran tek partiye alternatif olabilecek herhangi bir oluşuma izin verilmemektedir.

Üstün parti sisteminde yine birden fazla siyasi parti vardır. Bu siyasi partilerin tamamı iktidar için serbest bir şekilde rekabet edebilse de toplum yapısı ve o yapıdan oluşan siyasi tercih zaman zaman tek bir partinin demokrasi içinde iktidarı uzun süre elinde bulundurmasını sağlar⁸⁴. Üstün parti sistemine Meksika Devrimini gerçekleştiren Devrimci Kurumlar Partisi, Hindistan’ın bağımsızlığına öncülük eden Hindistan Kongre Partisi ve Japonya’da uzunca bir süre iktidarda kalan Liberal Demokrat Parti örnek olarak verilebilir⁸⁵. Bu sistemde gerek seçmenlerden aldığı oy gerekse de parlamentoda sağladığı çoğunluk açısından diğer partilere oranla daha güçlü olan bir parti, gücünü ve üstünlüğünü art arda yapılan seçimlerde diğer partileri geçerek devam ettirir⁸⁶. Sonuç olarak, üstün parti sisteminin aslında özü itibarıyla çoğulcu bir parti sistemi olduğu, küçük partilerin muhalefet görevlerini yerine getirdiği söylenebilir ve bu sistemde üstün partinin iktidarı sürekli elinde bulundurmasına rağmen muhalefetin iktidarı ele geçirebilmesi imkân dâhilindedir⁸⁷.

⁸² **Turan**, s.124.

⁸³ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.197-198.

⁸⁴ **Yücekök**, s.93-94; **Öztekin**, s.94; **Türköne**, Mümtaz’er, Siyaset, Ankara 2003, s.266; **Sarıbay**, s.28.

⁸⁵ **Turan**, s.124-125. **Türköne**, s.266. Fakat Hindistan Kongre Partisi -her ne kadar bir sonraki seçimlerde yeniden iktidarı elde etmiş olsa da- 1977 yılında yapılan genel seçimlerde, seçimleri kaybederek iktidardan düşmüş ve bu durum diğer partiler karşısındaki üstünlük halini sarsmıştır **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.197.

⁸⁶ **Sartori**, Parties and Party Systems, s.171; **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.196-197; **Karatepe**, s.244.

⁸⁷ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.197.

bbbb. İki Partili Sistemler

İki partili sistem, ülkede yalnızca iki partinin bulunduğu anlamına gelmemekte; iktidar yarışmasının iki büyük parti arasında ortaya çıktığını ve küçük partilerin sembolik ve iktidarı elde etme gücünden yoksun olduğunu ifade etmektedir⁸⁸. İki partili sistemin en bilinen örnekleri İngiltere ve Amerika'da görülmektedir. İngiltere'de doktrin, program, dayandıkları sosyal taban birbirinden farklı ve parlamenter sistemin gereği olarak oldukça disiplinli bir yapıya sahip olan Muhafazakâr Parti ve İşçi Partisi bulunurken; Amerika'da birbirlerine benzeyen ve daha çok seçim kazanma amacına yönelmiş iki parti olan Cumhuriyetçi Parti ve Demokrat Parti bulunmaktadır⁸⁹. Yine İngiltere'de seçimlere katılıp iktidarı elde edemeyen Liberal Parti gibi başka partiler de bulunmakta, fakat bu partiler çoğunlukla parlamentoda bir üçüncü parti olarak yer almaktadır⁹⁰. Hatta İngiltere'de yapılan 1974 seçimlerinde iki büyük parti çoğunluğu sağlayamayınca Liberal Parti koalisyon ortağı olmuştur⁹¹. Benzer bir durum 2010 yılındaki seçimlerde de meydana gelmiş, en yüksek oyu alan fakat parlamentoda tek başına hükümeti kuracak sandalyeyi kazanamayan Muhafazakâr Parti, Liberal Parti ile koalisyon kurmuştur⁹².

İki partili sistemlerin, çok partili sistemlere göre genellikle daha istikrarlı ve demokratik değerler bakımından çok partili sistemlerden daha üstün olduğu yönünde iddialar bulunmaktadır⁹³. Bu iddiaların dayandıkları gerekçeler iki noktada toplanabilir. Birincisi, iki partili sistemlerde partiler, merkezde yer alan ve oy rengi belli olmayan seçmenlerin oylarını almak için rekabet eder ve bu durum onları merkeze yaklaştırır. Böylece partiler katı ideolojik tutum ve davranışlardan kaçınıp,

⁸⁸ **Rathore**, "Comparison Between Two Party And Multi-Party System"; **Hofmeister/ Grabow**, s.18; **Yücekök**, s.94; **Erdoğan**, s.303; **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.198; **Teziç**, s.407; **Karatepe**, s.251;

⁸⁹ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.200; **Duverger**, s.281.

⁹⁰ **Hague/ Harrop**, s.196; **Türköne**, s.266.

⁹¹ **Türköne**, s.266. İki partili sistemlerde dönem dönem iki partiden biri hükümeti kurmak için küçük partilere ihtiyaç duyabilir. Bu durumda koalisyon ortağı konumunda bulunan küçük parti, anahtar parti olarak adlandırılır. **Karatepe**, s.251.

⁹² İngiliz İşçi partisi Westminster'de önemli bir çoğunluğa sahip olmasına rağmen partinin gücü, İskoçya'da İskoç Milliyetçi Partisi (Scots Nationalist Party, SNP), Kuzey İrlanda'da ayrılıkçılar ve birliktelik yanlıları tarafından dengelenmektedir. **Rathore**, "Comparison Between Two Party And Multi-Party System".

⁹³ **Liphart**, s.71; **Türköne**, s.267.

zıt kutuplara değil merkeze hitap eden ılımlı politikalar üretirler⁹⁴. İkincisi ise bu sistemde, parlamentoda mutlak çoğunluğu elde eden bir partinin iktidara gelmesi asıl önemli nokta olduğundan, çok partili sistemlerde görülen koalisyonların çözülmesi sonucu hükümet bunalımlarının ortaya çıkması söz konusu olmaz. Bu durum en azından bir seçim dönemi için de olsa istikrarı sağlar⁹⁵.

İki partili sistemlerde, iktidar ile muhalefet arasında diyalog ve birbirlerinin yerini alma söz konusu olduğundan, partilerin seçmenler karşısında siyasi sorumluluğu açık ve kesin olarak belirlidir⁹⁶. Bu sistemde, iktidar iki parti arasında el değiştirdiği için muhalefet partisinin seçimlerde iktidar olma şansı fazladır ve bu nedenle de muhalefet partisi sorumsuz ve demagojik muhalefet yapamaz⁹⁷. Bu durum iktidarın olduğu kadar muhalefetin de kalitesini yükseltir ve onun, iktidarı elde edebilmek için alternatif ve yararlı programlar üretmesini sağlar.

cccc. Çok Partili Sistemler

Çok partili sistem, ikiden fazla partinin iktidar dengesini etkileme gücüne sahip olduğu ve siyasi yarışmada birbirlerini az çok yakından takip ettikleri sistemi ifade eder⁹⁸. İlk bakışta, her düşünce ya da tercihin siyasi bir karşılık bulması mümkün olduğundan, çok partili sistemler daha demokratik gibi görünebilir. Ancak farklı siyasi düşünceler aynı parti içinde seslendirileceği gibi, siyasi partiler dışındaki gruplar vasıtasıyla da ifade edilebilirler⁹⁹. Dolayısıyla her isteyen sosyal bir tabana dayanmadan parti kurmaya kalkışması, parti tabelalarını çoğaltmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Bu anlamda parti sayısının fazlalığı o ülkede bir ölçüde hürriyetçi bir ortamın var olduğunu ifade etse de bu durum çoğu zaman parti enflasyonuna yol

⁹⁴ **Türköne**, s.267; **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.200-201; **Liphart**, Arend, Çağdaş Demokrasiler; Yirmi Bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri, (Çev. Ergun Özbudun, Ersin Onulduran), Ankara 1986, s.71; **Karatepe**, s.252.

⁹⁵ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.201. **Karatepe**, s.253. Turan, yukarıda iki noktada toplanarak açıklanan, iki partili sistemlerin siyasi çatışmayı yumuşatma ve siyasi istikrarı sağlama gibi sonuçlar doğurmasının İngiltere ve Amerika'ya özgü olduğu, her ülkede geçerli olamayabileceğini ifade etmiştir. **Turan**, s.122-123. Aynı yönde **Liphart**, s.71.

⁹⁶ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.201.

⁹⁷ **Türköne**, s.267.

⁹⁸ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.201.

⁹⁹ **Turan**, s.122.

açmaktadır¹⁰⁰. Bu nedenle bir rejimin demokratikliğini sağlamak için çok partili sistemi kabul etmek tek başına yeterli sayılamaz. Burada önemli olan nokta, muhalefetin serbestçe faaliyetlerde bulunabileceği bir ortamın sağlanmasıdır.

Kıta Avrupası'na özgü olan bu sistem, bazı temsili rejimlerde, iç ve dış politika alanında devlet için sakıncalar meydana getirebilir. Çünkü çok partili sistemlerde partiler genellikle lider ve belli bir doktrin odaklı olduğundan, çoğu zaman çoğunluk sağlanamaz ve bu durumda hükümet kurulabilmesi için koalisyonlara başvurulur. Başvurulan koalisyonlar ise partilerin anlaşmazlığı nedeniyle kolayca bozulma riskini taşır¹⁰¹. Koalisyonlar nedeniyle partiler birbirlerine bağımlı olduklarından parti programlarını tam anlamıyla gerçekleştiremeyecek, seçmenlere olan vaatlerini tutamayıp bununla ilgili sorumluluğu diğer partilere atacak ve bu şekilde yerine getirmeyeceği vaatlerde bulunmaktan kendisini alıkoymayacaktır¹⁰². Ayrıca parti sayısının çok fazla olduğu ülkelerde, sürekli hükümet dışında kalan muhalefet partileri, iktidara gelme umutlarının azalması sonucu sorumsuzca hareket edebilecek ve bu durum istikrarsızlık, aşırı kutuplaşma ile birleşip rejimi bir çıkmaza sürükleyebilecektir¹⁰³.

cc. Çoğunluğun Yönetme Hakkı ve Azınlığın Korunması

Demokrasinin ilk iki temel unsuru olarak belirttiğimiz adil ve düzenli seçimler ile çoğulcu yapı ve o ülkede birden fazla siyasi partinin bulunması birlikte düşünüldüğünde yapılan seçimler sonucunda yönetme hakkının kimde olacağı sorunu ortaya çıkacaktır. Demokrasilerde bu hakka, verdiği kararların her zaman doğru olduğu sonucuna ulaşılmasa da “çoğunluk” sahiptir¹⁰⁴. Çoğunluğa yönetme

¹⁰⁰ **Tunaya**, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, s.289. Bu doğrultuda çok partili sistemlerin Batı demokrasisi ile aynı anlama geldiğini söylemek her zaman doğru bir sonuç vermeyecektir. Örneğin geçmişte Afrika'da bağımsızlığa kavuşan bazı devletler, çok partili sistemi, Batı demokrasisini gerçekleştirmekten ziyade feodal yönetimin devamını sağlamak için bir araç olarak kullanmıştır. **Çam**, s.246.

¹⁰¹ **Daver**, Bülent, Siyaset Bilimine Giriş, Ankara 1976, s.234.

¹⁰² **Duverger**, Maurice, “Partiler ve Siyasal Rejimler”, (Çev. Ergun Özbudun), AÜHFD, 1962, C.19, S.1, s.164; **Çam**, s.247.

¹⁰³ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.204.

¹⁰⁴ **Erdoğan**, s.304-305.

hakkı tanınmasının nedeni oybirliğini sağlamanın çoğu zaman imkânsız olması¹⁰⁵ ve seçimlerde eşit oy ilkesinin uygulanmasıdır. Çünkü herkesin oyu eşit yani aynı değere sahipse çoğunluk daha fazla kişinin iradesine sahip demektir. Bu durumda çoğunluk yerine azınlığa yönetme hakkı verilirse, oyların eşitliği reddedilmiş olur¹⁰⁶. O halde söz konusu olabilecek hiçbir alternatif karar alma şekli, çoğunluğa yönetim hakkı tanımaktan daha iyi bir sonuç vermeyecektir¹⁰⁷. Bu nedenle, ülke yönetiminde yanlış kararlar alma ihtimali de olsa, demokrasilerde iktidar yetkisini çoğunluğa tanımak en makul durumdur¹⁰⁸.

Demokrasilerde çoğunluğa yönetim yetkisinin tanınmasının yanında azınlıkta olan, diğer bir deyişle muhalefet konumunda bulunanların hakları korunmalıdır. Çünkü çoğunluk ile azınlık, yetkilerde olmasa da haklarda birbirine eşittir¹⁰⁹. Azınlığın korunması, görüş ve düşüncelerini tam bir açıklık ve serbestlik içinde ortaya koyabilmesi, çoğunluğu eleştirebilme imkânının bulunmasıyla mümkün olmaktadır¹¹⁰. Azınlık korunmayıp, azınlığın hakları engellenirse çoğunluğun zorbalığından bahsedilir¹¹¹. Bu durum, kendisini dışlanmış hisseden azınlığın protesto hareketlerinden başkaldırıya kadar uzanan bazı hukuk dışı yollara müracaat etmesine yol açabilir¹¹². Bu nedenle demokrasilerde çoğunluk ile azınlık arasındaki dengeyi sağlamak için çoğunluğun yönetimi azınlığın haklarıyla sınırlandırılmıştır¹¹³.

¹⁰⁵ **Tuncay**, Suavi, Batı Demokrasilerinde Siyasal Katılma ve Açıklık İlkesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1989, s.3; **Kaplan**, İbrahim, "Demokrasi-Hukuk-Otorite", AÜSBFD, 1994, C.49, S.1, s.268.

¹⁰⁶ **Erdoğan**, s.305; **Turhan**, Mehmet, "Çoğunluk İlkesi", DÜHFD, 1988, S.4, s.47.

¹⁰⁷ **Dahl**, Robert A., Demokrasi ve Eleştirileri, (Çev. Levent Köker), Ankara 1996, s.180.

¹⁰⁸ Çoğunluğa yönetme hakkı tanınması ya da çoğunluğun kararına uyulması ile siyasi doğruyu temsil ettiği kabul edilen genel ya da ulusal irade kavramlarını birbirinden ayırmak gerekir. Çoğunluğun genel ya da ulusal iradeyi temsil ettiği kabul edildiği takdirde bu durum azınlığın haklarının reddi sonucunu hazırlayabilir. **Erdoğan**, s.305.

¹⁰⁹ **Tanilli**, s.43. Bu durum demokrasilerde her türlü siyasi gücün sahibi ve kaynağının halk olmasına, devleti yönetme yetkisine sahip çoğunluk ile bu yetkisi bulunmayan azınlığın aynı kaynaktan doğmasına bağlanabilir. **Tunaya**, Türkiye'de Siyasal Partiler, s.9.

¹¹⁰ **Gözübüyük**, A. Şeref, Anayasa Hukuku, 18. Baskı, Ankara 2011, s.27.

¹¹¹ **Sartori**, The Theory of Democracy Revisited, s.133.

¹¹² **Uluşahin**, Nur, "Liberal Demokrasinin Çıkmazı: Çatışma Karşısında Barış için Azınlık-Çoğunluk İlişkisini Yeniden Düzenleme Gereği", Anayasa Yargısı, 2007, C.24, s.622.

¹¹³ **Kapani**, Münci, Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Ankara 1993, s.172-173. Sartori, bu durumu sınırlı çoğunluk ilkesi olarak açıklamaktadır. Sınırlı çoğunluk ilkesi, demokrasinin demokratik olarak işlenmesini sağlar. Sartori'ye göre demokratik seçimlerin birincisi sınırsız bir iktidar elde ederse

dd. Temel Hak ve Özgürlüklerin Tanınıp, Güvence Altına Alınması

Temel hak ve özgürlüklerin tanınıp güvence altına alınması, demokrasinin diğer nitelikleri ile yakından ilgilidir. Çünkü demokrasinin gerekleri olan seçimlerin yapılması, çoğulcu bir yapının oluşması, çoğunluğun değişebilir olması ve azınlığın haklarının korunması temelinde özgürlüklerin bulunduğu bir rejimin varlığına bağlıdır¹¹⁴. Bunu temin eden demokrasiler, Anayasa Mahkemesi'nin çeşitli kararlarında “*temel hak ve özgürlüklerin en geniş ölçüde sağlanıp güvence altına alındığı rejimlerdir*”¹¹⁵ ” denilerek ifade edilmiştir. Demokrasinin gereği olan seçimlerde vatandaşlara düşünce özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma özgürlüğü gibi temel haklar tanınmamışsa seçmenlerin tercihlerini sandıklara gerçek anlamda yansıttığı düşünülemez¹¹⁶. Seçmenlerin iradesine etki edecek alternatiflerin oluşması ve bunlardan haberdar olunması ancak temel hak ve özgürlüklerin tanınıp korunduğu bir demokratik sistemde mümkün olabilir.

Hükümetlerin demokratik normlara uygun olarak iktidara gelmesiyle meşruluk sorunu sona ermemektedir. Hükümetler, aynı zamanda yönetim uygulamalarında demokratik kurumlara, normlara uygun hareket etmeleri ve dolayısıyla özgürlükler ve insan haklarını korumaları ölçüsünde meşruluğunu sürdürmektedir¹¹⁷. Temel hak ve özgürlüklerin tanınıp güvence altına alındığı bir ülkede, farklı düşünce ve görüşleri olan kişiler bunları herhangi bir çekinceleri olmadan, serbestçe ifade ederek çoğulcu bir toplum yapısının oluşmasına ve

zamanla kendini daimi birinci olarak ilân edebilir. Bu durumda demokrasinin geleceği demokratik olamaz. Demokrasinin geleceğinin demokratik olması için hem çoğunlukların azınlıklara hem de azınlıkların çoğunluklara dönüşebilme imkânının bulunması gerekir. **Sartori**, *The Theory of Democracy Revisited*, s.24-25.

¹¹⁴ **Erdoğan**, s.306.

¹¹⁵ Anayasa Mahkemesi 18.10.2012 tarih ve E. 2010/82, K. 2012/159 sayılı karar, RG, 23.07.2013, Sayı 28716; 22.05.2013 tarih ve E. 2012/108, K. 2013/64 sayılı karar, RG, 12.07.2013, Sayı 28705; 10.04.2003 tarih ve E. 2002/112, K. 2003/33 sayılı karar, AMKD, Sayı 39, Cilt 1, s.493; 19.07.2001 tarih ve E. 2001/303, K. 2001/333 sayılı karar, AMKD, Sayı 37, Cilt 1, s.657; 29.12.1999 tarih ve E. 1999/33, K. 1999/51 sayılı karar, AMKD, Sayı 36, Cilt 2, s.673.

¹¹⁶ **Gözler**, *Türk Anayasa Hukuku*, s.62.

¹¹⁷ **Kalaycıoğlu**, Ersin, “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi”, *Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür*, Ankara 1995, s.46. Yönetim uygulamalarındaki hukuka aykırılıkların giderilmesi ise hukuk devleti ilkesinin de bir gereği olarak, idarenin ve idari faaliyetlerin hukuk yoluyla düzenlenip, yargı tarafından denetlenmesi ile mümkün olmaktadır. **Kent**, Bülent, “Almanya’da İdari Yargı Teşkilatı”, *SÜHFD*, 2007, C.15, S.2, s.185.

gelişmesine katkı sağlamaktadır. Böyle bir ortamda farklı siyasi partiler kurulup, faaliyette bulunacak; seçimlerden en yüksek oyu alarak iktidar olan çoğunluk, azınlığın haklarını ortadan kaldıramayacaktır. Bu durum iktidarın meşruluğunun devam etmesini sağlayacaktır.

2. Siyasi Kültür

Siyasi muhalefetin var olabilmesi, o ülkenin siyasi kültür düzeyi ile yakından ilgilidir.

a. Genel Olarak

Siyasi kültür, bireylerin ve grupların siyasi duruş ve tavırlarına yön veren, insanların *siyasi olan* hakkında sahip oldukları değerler, ritüeller, semboller ve inançların tümüdür¹¹⁸. Bu nedenle bir toplumun siyasi kültüründen söz ederken, toplum içinde kabul gören siyasi sisteme yönelik tutum, bilgi, duygu ve değerler ifade edilir¹¹⁹. Buradan hareket eden Almond/Verba, siyasi kültürü; bilme boyutu, duygusal boyut ve değerlendirici boyut olmak üzere üç boyutta açıklamıştır: Bilme boyutu, bireyin içinde yaşadığı toplumdaki siyasi kurumlar hakkında asgari de olsa bilgi sahibi olmasını ifade eder. Duygusal boyut, bireyin etrafındaki siyasi yapıyı, olayları ve kişileri duygusal olarak algılamasıdır. Değerlendirici boyut ise bireyin siyasi olaylar hakkında belirli değer yargılarına sahip olmasını ifade etmektedir¹²⁰.

Siyasi kültür, bir toplumda varlığını sürdüren siyasi ortamın ne durumda olduğunu ya da olması gerektiğini belirler ve siyasi davranışlara yön verir¹²¹. Muhalefetin de bir siyasi davranış olması onun, o ülkede hakim olan siyasi kültürden etkilenmesine neden olur. Şöyle ki, uzlaşma ve uyumluluğu olan bir siyasi kültür, muhalefetin ılımlı, işbirlikçi bir politika üretmesine ve muhalefetini sistemin

¹¹⁸ **Türköne**, s.223; **Turgut**, s.92. Siyasi olan ifadesi ile anlatılmak istenen devlet, parlamento, hükümet, siyasi parti, sendika, siyasi iktidar, seçim gibi kavramlardır ve siyasi kültür de bunlar hakkındaki yaklaşımların tamamı ile ilgilidir. **Öztekin**, s.210.

¹¹⁹ **Almond**, Gabriel A./**Verba**, Sidney, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, California 1989, s.13

¹²⁰ **Almond/Verba**, s.14. Ayrıca bkz. **Çam**, s.307-308; **Türköne**, s.224.

¹²¹ **Yücekök**, s.17; **Tunç**, Hasan, *Parlamento İçi Muhalefet*, Konya 1997, s.8.

çerçevesini benimseyerek ikincil noktalarda yapmasına yardım ederken; çatışma eğilimi taşıyan bir siyasi kültür ise muhalefeti rekabetçi ve radikal nitelikte olmaya yönlendirir¹²². Diğer yandan toplumdaki siyasi kültürün ve siyasi bilincin gelişmesi, o toplumun siyasallaşmasını sağlar. Bunun sonucunda siyasi olaylara daha duyarlı olan, ülkeyi yönetenleri tanımaya çalışan, ülkenin sorunlarını daha yakından izleyen, yöneticilerin yanlış ve hatalı kararlarına bireysel ve kitlesel olarak karşı gelen bir toplum meydana gelir¹²³. Böyle bir toplumda muhalefet, sadece oluşmakla kalmayıp, aynı zamanda daha nitelikli ve düzeyli olarak faaliyetlerde bulunacak, etkin bir işlev görecektir.

b. Siyasi Katılma

Bir toplumun sahip olduğu siyasi kültür, o toplumun siyasete olan ilgisi veya ilgisizliği üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Toplumun siyasetle olan ilgisi ise vatandaşların siyasi sistem karşısındaki tutumunu ve davranışlarını gösteren¹²⁴ siyasi katılma kavramını ortaya çıkartır. Siyasi katılma, vatandaşların merkezi devlet organları ile yerel devlet organlarının personelini ya da kararlarını etkilemek üzere kendilerince yahut başkaları tarafından tasarlanmış, hukuki veya hukuk dışı, başarılı veya başarısız eylemlerde bulunmalarıdır¹²⁵. Bu eylemler, sadece seçimlerde oy vermektan ibaret olmayıp; basın yolunu kullanmak, grev yapmak, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemek gibi, basit bir meraktan yoğun bir eyleme kadar uzanan geniş bir tutum ve faaliyet alanını içine alır¹²⁶.

Vatandaşlar, farklı nedenlerden ötürü siyasete katılırlar. Bu nedenler, kişisel bağlılık, dayanışma, çıkar ve vatandaşlık duygusu olarak açıklanabilir¹²⁷. Kişisel bağlılığa dayanan katılma, seçmenlerin geleneksel liderlerine olan bağlılığından;

¹²² **Turgut**, s.92-93.

¹²³ **Öztekin**, s.215-216.

¹²⁴ **Daver**, s.203.

¹²⁵ **Kışlalı**, Ahmet Taner, Siyasal Sistemler- Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, 7. Baskı, Ankara 2006, s.219; **Özbudun**, Ergun, Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, Ankara 1975, s.4.

¹²⁶ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.144; **Kalaycıoğlu**, s.46.

¹²⁷ **Özbudun**, Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, s.5. Yücekök ‘e göre ise vatandaşlar, çıkarlarını korumak, arkadaş edinmek, ülkesini ve dünyayı anlayıp yakından takip etmek, çeşitli psikolojik tatminsizliklerini gidermek, toplumda kendine bir yer edinmek ve topluma yabancılaşmamak gibi nedenlerle siyasete katılırlar. **Yücekök**, s.28.

dayanışmadan doğan katılma, bireylerin mensup oldukları sosyal gruplara olan bağlılığından; çıkarıya dayanan katılma, seçmenin elde edeceği ve kendi çıkarına olan özendirici etkenin niteliğinden; vatandaşlık duygusuna dayanan katılma ise ahlaki bir yükümlülükten, bir görev hissinden doğmaktadır¹²⁸. Diğer yandan bir toplumdaki vatandaşların hepsinin aynı düzeyde siyasete katılması beklenemez. Siyasetle hiç ilgilenmeyen grup bir kenara bırakıldığında, siyasi katılmanın; ilgi, önemseme, bilgi ve eylem gibi dört boyutu olduğundan bahsedilebilir. Bunlardan ilgi, siyasi olayları öğrenmeye meraklı olmak; önemseme, siyasi olaylara önem vermek; bilgi, siyasi olaylar hakkında bilgi sahibi olmak ve eylem, siyasi olaylara açıkça katılmak şeklinde açıklanabilir¹²⁹.

Demokrasilerin gerçek anlamda varlığı ve gelişmişliği, halkın farklı yollardan ve en geniş ölçüde siyasi sürece katılmasıyla sağlanmaktadır¹³⁰. Bu noktada siyasi partilere büyük iş düşmektedir¹³¹. Özellikle iktidarla aynı düşüncüyü paylaşmayanlar, siyasi partiler aracılığıyla siyasi sürece katılarak iktidarı elde etmeye çalışırlar. Bu bakımdan siyasi katılma, demokrasilerde çeşitli toplum kesimlerine temsil imkânı tanıyarak, toplumda belirli bir dengenin ve uzlaşmanın oluşmasını sağlar¹³². Eğer toplumun belirli kesimleri, siyasi süreci etkileyebileceği inancını taşıyor ya da yeterli katılma imkânına sahip bulunmuyorsa katılma bunalımı söz konusu olur¹³³. Katılma bunalımına, ikinci bölümde ele alınacak, 1960’larda dünyanın dört bir yanında ortaya çıkan öğrenci hareketleri örnek olarak verilebilir.

¹²⁸ **Özbudun**, Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, s.5.

¹²⁹ **Dahl**, Robert A., Modern Political Analysis, New Jersey 1963, s.56-57. Çam ise siyasi katılma bakımından üç düzeyden bahsetmektedir. Bunlardan ilki; siyasete katılmamak, ilgi duymamak, seçimlerde oy bile vermemektir. İkincisi, sadece seçimlere katılıp oy kullanmaktır. Üçüncüsü ise siyasi olayları izlemek, siyasi konuşmaları dinlemek, bir siyasi partiye üye olup onun menfaatlerine çalışmak gibi seçimler dışında da siyasete ilgi göstermektir. **Çam**, s.327-328.

¹³⁰ **Kapani**, “Demokratik Teori”, s.211; **Kışlalı**, Siyasal Sistemler, s.219.

¹³¹ Demokrasilerde halkın siyasete katılması, siyasi partiler aracılığıyla gerçekleşir. Her ne kadar adayların herhangi bir partiye mensup olmadan kendi şahısları için seçmenlerden oy istemeleri mümkün olsa da, seçmenlerin yüzlerce bağımsız aday içinden seçim yapmaları son derece zorlaşacaktır. Böyle bir sistemde ise fikirlerden çok kişisel etkenler ön planda olacak ve halkın siyasi katılımı önemini büyük ölçüde yitirecektir. **Özbudun**, Siyasal Partiler, s.162.

¹³² **Kışlalı**, Siyasal Sistemler, s.220.

¹³³ **Kalaycıoğlu**, s.51; **Kışlalı**, Siyasal Sistemler, s.221.

D. Siyasi Muhalefet Türleri

Siyasi muhalefet; anayasal-anayasal olmayan, yapısal-yapısal olmayan ve parlamenter-parlamento dışı muhalefet şeklinde üçlü bir ayrıma tabi tutularak incelenebilir¹³⁴.

1. Anayasal-Anayasal Olmayan Muhalefet

Anayasal muhalefet, mevcut anayasaya uygun olarak oluşup, anayasal sınırlar içinde yapılırken; anayasal olmayan muhalefet, anayasaya aykırı şekilde oluşan ve yürütülen muhalefettir¹³⁵. Anayasal muhalefet, çoğunlukla mevcut olan sistemin, açıkça veya üstü kapalı olarak kabul edilmesi halinde söz konusu olur¹³⁶. Farklı toplumsal yapıların farklı koşulları bulunduğu bir muhalefet hareketinin anayasal olup olmadığının tespiti kendi hukuk düzeni göz önünde bulundurularak yapılmalıdır¹³⁷.

Anayasal muhalefet anlamına gelen bir başka kavram da sadık muhalefet ifadesidir¹³⁸. Sadık muhalefetin önerdiği değişimler sistemle uyumludur ve anayasal parametreler içindedir¹³⁹. Ayrıca sadık muhalefet, demokratik değerlere, hukuk kurallarına ve hukukun üstünlüğüne bağlı olduğundan demokrasiler için merkezi bir

¹³⁴ **Turgut**, s.10 vd.

¹³⁵ **Tunç**, s.10 (dipnot 30).

¹³⁶ **Sartori**, Giovanni, "Opposition and Control: Problems and Prospects", Studies in Opposition (Ed. R.Barker), Macmillian 1971, s.33; **Beyle/ Daniels**, s.189. Lipson'a göre anayasal muhalefetin ortaya çıkışında birden çok siyasi partinin kurulmasına izin verilmesi önemli rol oynamıştır. Siyasi parti sayısının artmasıyla birlikte muhalefet, anayasal düzenin sınırları içine alınmış ve onun koruması altına girmiştir. Artık iktidarın baskıcı politikalarından memnun olmayan insanların ihtilâl gibi yollara başvurmalarına gerek bulunmamaktadır. Çünkü siyasi sistemde muhalefet görevini sayıları artan partiler üstlenmişlerdir. **Lipson**, Leslie, Politika Biliminin Temel Sorunları, (Çev. Tuncer Karamustafaoğlu), 2. Baskı, Ankara 1978, s.319.

¹³⁷ Örneğin faşist ve komünist siyasi partilerin, Batı demokrasilerinde kurulmaları çoğunlukla yasaklanmadığından, bu partiler, bu tip demokrasiye sahip ülkelerde anayasal muhalefet kapsamında bulunmuştur. Bununla birlikte demokratik olarak nitelenen birçok ülke, faşist ve komünist siyasi partileri yasaklamış ve bu partiler, bu ülkelerde anayasa dışı muhalefetin ögesi olmuştur. **Turgut**, s.10.

¹³⁸ **Turgut**, s.11.

¹³⁹ **Kirchheimer**, Otto, "Germany: The Vanishing Opposition", Political Oppositions in Western Democracies (Ed. Robert A. Dahl), Third Printing, New Haven 1968, s.237; **Bogdanor**, s.61.

görev ifa eder ve toplumun denge mekanizması olur¹⁴⁰. Muhalefet eğer sisteme sadık değilse, diğer bir deyişle temel ilkelere karşıysa, siyasi uzlaşmayı reddederek siyasi sistemin değişimini savunur¹⁴¹.

Muhalefet kavramını, anayasal muhalefetin kısa şekilde ifade edilmiş hali olarak gören Sartori'ye göre anayasal muhalefet, hükümetin kendisine değil, faaliyetlerine muhalefet eder. Bu bakımdan hırçın veya kavgacı politikalar değil, sakin politikalar öngörür ve düşmanca bir tutum benimsemeyip, politikaya barışçıl açıdan bakar. Kısaca anayasal muhalefet, politikanın evcilleştirilmesini ifade eder. Muhalefet, muhalefet etmeli ancak siyasi iktidarı engellememeli; görevini yaparken yıkıcı değil, yapıcı olmalıdır¹⁴².

2. Yapısal- Yapısal Olmayan Muhalefet

Bir muhalefet oluşumu, mevcut siyasi yapıda ve sosyo-ekonomik düzende radikal olsun ya da olmasın herhangi bir değişiklik yapmayı amaç ediniyorsa yapısal muhalefet olarak tanımlanır. Bu muhalefet türünün kapsamına hem mevcut toplumsal yapıda yalnızca siyasi veya sosyo-ekonomik nitelikte birtakım yenilikler yapan muhalefet, hem de mevcut yapıyı tamamen yıkıp, yerine yeni bir yapı oluşturmak isteyen muhalefet girer¹⁴³.

Yapısal nitelikteki muhalefet hareketi, içinde bulunduğu siyasi sistemi tanımayı reddederek, ya devrim sonucunda ortadan kalkmış siyasi sistemi tekrar oluşturmayı kendisine hedef alır ya da gelecek için daha iyi olacağını kabul ettiği

¹⁴⁰ **Kiiza**, Julius, "The Role of Opposition Parties In a Democracy", A paper presented at the Regional Conference on Political Parties and Democratisation in East Africa 25- 27/08/2005, Arusha, http://www.academia.edu/4050268/PP_the_role_of_opposition_parties_in_a_democracy_1, (Erişim tarihi: 02.11.2013); **Tunç**, s.3.

¹⁴¹ **Kirchheimer**, s.237; **Sartori**, "Opposition and Control: Problems and Prospects", s.33; **Bogdanor**, s.61. Bu noktada sisteme sadık -sisteme karşı muhalefet ile sistem içi-sistem dışı muhalefeti birbirinden ayırmak gerekir. Bir muhalefet sistem içinde ve sisteme uygun olarak ortaya çıktığı halde, sistem karşıtı muhalefet anlayışını benimseyebilir. Bunun tam tersi de mümkündür. Şöyle ki bir muhalefet, sistemin kuralları dışında faaliyette bulunup, sisteme karşı olmayabilir. Dolayısıyla sistem içi- sistem dışı muhalefet ayrımında önemli olan muhalefetin yapılma şekliyen; sisteme sadık- sisteme karşı muhalefet ayrımında önemli olan sistemi değiştirip değiştirmeme amacıdır. **Turgut**, s.12.

¹⁴² **Sartori**, Giovanni, "Opposition and Control: Problems and Prospects", Studies in Opposition (Ed. R.Barker), Macmillian 1971, s.33.

¹⁴³ **Turgut**, s.13.

siyasi sistemi kurmaya çaba gösterir¹⁴⁴. Bu nedenle sistemi değiştirmek ve değişiklik taleplerini ortaya koymak için geniş çaplı eylemler yapmayı göze alabilir¹⁴⁵. Yapısal muhalefet, siyasi partiler tarafından yapılabileceği gibi ulusal ve dinsel kimliklerinden dolayı içinde buldukları devleti reddeden gruplarca da ortaya konabilir. Bu gruplarca yapılan yapısal muhalefet, özellikle bu gruplara yeterli özerklik verilmemesi ya da federal devlet sisteminde federe devletlerin haklarının yeterli bir biçimde güvence altına alınmaması gibi durumlarda söz konusu olmaktadır¹⁴⁶. Yapısal muhalefet, Avrupa’da faşist partilerin büyümesiyle birlikte, özellikle Birinci Dünya Savaşını takip eden dönemde etkisini hissettirmiştir. Bu nitelikteki muhalefet hareketleri ilerleyen yıllarda açık ve bariz bir şekilde parlamenter demokrasiye son verilmesini savunmuş, bu çabaların neticesinde bazı ülkelerin hükümetlerinde iktidarı geçici de olsa elde etmeyi başarmıştır¹⁴⁷.

Yapısal olmayan muhalefetin amacı ise ya hükümet politikasında değişiklik ya hükümet değişikliği ya da her ikisini birden gerçekleştirmektir¹⁴⁸. Bu amaçları gerçekleştirecek olanlar özellikle iktidarı elde etmeye odaklanmış siyasi partiler ve iktidarın politikalarına kendi menfaatleri doğrultusunda etkide bulunan baskı gruplarıdır¹⁴⁹.

3. Parlamenter Muhalefet- Parlamento Dışı Muhalefet

Parlamenter ve parlamento dışı muhalefet ayrımı yapılırken ve bu kavramlar açıklanırken iki farklı kıstas göz önünde bulundurulmaktadır. Doktrinde yazarların bir kısmı, muhalefetin parlamentoda temsil edilip edilmediğini bir ölçüt olarak ele

¹⁴⁴ **Beyme/ Daniels**, s.188-189.

¹⁴⁵ **Stepan**, Alfred, “Demokratik Muhalefetin Görevleri”, (Çev. Levent Köker), Demokrasinin Küresel Yükselişi, (Der. Larry Diamond, Marc F. Plattner), Ankara 1995, s.93-94.

¹⁴⁶ **Beyme/ Daniels**, s.188-189. Dahl’a göre yapısal muhalefet; kapsamlı politik, demokratik ve sosyal reform yapmak isteyenler ile devrimci hareketler tarafından gerçekleştirilir. **Dahl**, Robert A.(Ed.), “Patterns of Opposition”, Political Oppositions in Western Democracies, Third Printing, New Haven 1968, s.342.

¹⁴⁷ **Beyme/ Daniels**, s.194.

¹⁴⁸ **Turgut**, s.14; **Dahl**, “Patterns of Opposition”, s.342.

¹⁴⁹ **Dahl**, “Patterns of Opposition”, s.342. Baskı grupları, geniş anlamda parlamento dışı muhalefet odağı olarak ikinci bölümde detaylı bir şekilde incelenecektir.

alıp bu ayrımı parlamento içi-parlamento dışı muhalefet şeklinde yaparken¹⁵⁰; diğer bir kısmı, muhalefetin kim tarafından gerçekleştirildiğini bir hareket noktası olarak belirleyip parlamenter-parlamento dışı muhalefet şeklinde bir ayrım yoluna gitmiştir¹⁵¹. Tunaya, muhalefetin parlamentoda temsil edilip edilmediğine vurgu yapmış ve parlamentoda temsil edilen iktidar olamamış siyasi partiler ve gruplar ile bağımsız milletvekillerini parlamento içi muhalefetin öğeleri olarak kabul etmiştir. Bu anlamda seçimlerde başarılı olamamış veya seçimlerden sonra kurulmuş dolayısıyla parlamentoda temsil edilmeyen muhalefet partileri ise parlamento dışı muhalefetin kapsamı dâhilindedir¹⁵².

Turgut'a göre ise bu ayrımın yapılmasında dikkate alınması gereken nokta muhalefetin siyasi partilerce gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğidir. Yasal olarak var olan siyasi partilerce yapılan muhalefet parlamenter muhalefet olarak nitelendirilirken; siyasi partiler dışındaki güçlerce yapılan muhalefet parlamento dışı muhalefet olarak ifade edilir. Bu doğrultuda parlamentoda temsil edilmeyen siyasi partiler de parlamenter muhalefetin ögesidir¹⁵³.

Görüldüğü üzere her iki görüş de parlamentoda kendisine yer bulan muhalefet partilerinin konumu -ister parlamento içi isterse de parlamenter muhalefet olarak ifade edilsin- ile ilgili olarak uyumluyken; parlamentoya giremeyen siyasi partilerin durumu konusunda ayrılmaktadır. Bu çalışmada parlamenter-parlamento dışı muhalefet ayrımı yapılarak¹⁵⁴ Turgut'un konuyu ele alış yöntemi benimsenecek ve parlamentoda yer almasa bile siyasi partiler parlamenter muhalefet kapsamında değerlendirilecektir. Böyle bir yol izlenmesinin iki nedeni vardır:

¹⁵⁰ Bkz. **Tunaya**, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, s.368 ve **Tunç**, s.11.

¹⁵¹ Bkz. **Turgut**, s.14.

¹⁵² **Tunaya**, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, s.368.

¹⁵³ **Turgut**, s.14-15.

¹⁵⁴ Esasen bu ayrımın temel noktası, parlamenter muhalefetin iktidar mücadelesinde bulunabilme olanağına sahip olmasıdır. Parlamenter muhalefetin nihai hedefi iktidarı ele geçirmektir. Dolayısıyla parlamenter muhalefet, siyasi muhalefeti açıklarken belirttiğimiz "iktidara alternatif olma" özelliğini taşır.

Birincisi, parlamenter muhalefet ile parlamento dışı muhalefet arasındaki en önemli fark parlamenter muhalefetin siyasi partilerce yerine getirilmesidir¹⁵⁵. Nasıl ki parlamentoda muhalefet konumunda olan siyasi partilerin temel amacı iktidarı elde edebilmek veya hiç değilse iktidar ortağı olabilmekse¹⁵⁶, parlamentoda bulunmayan siyasi partiler için de aynı amaç söz konusudur. Çünkü bir siyasi partinin kuruluşunda, iktidarı elde etme amacı ve bu amaca ulaşmak için de bir örgüte sahip olma gerçeği bulunmaktadır¹⁵⁷. İktidarın politikalarını eleştirmek ve iktidara alternatif olmak, parlamentoda olsun ya da olmasın, muhalefet partilerinin geleneksel fonksiyonlarındandır.¹⁵⁸ Örneğin seçim barajı olan bir ülkede barajı aşmış parlamentoya giren ve barajın altında kalıp parlamentoya giremeyen iki siyasi parti düşünelim. Bu iki parti arasındaki en önemli fark parlamentoda olup olmamalarıdır. Bunun dışında, parlamentoda olmayan parti de iktidarın faaliyetlerini eleştirip, alternatif politikalar üretebilir ve hatta bu politikalar iktidarca değerlendirilebilir. Bu nedenle parlamentodaki muhalefet partileri gibi bir görev ifa eden bir siyasi parti sırf parlamentoda bulunmuyor diye parlamento dışı muhalefetin unsuru sayılmamalıdır.

İkincisi, parlamento dışı muhalefet odakları kendilerini iktidara alternatif olarak görüp, onunla kanuni sınırlar içinde iktidar yarışına giremezler¹⁵⁹. Çünkü bir hukuk devletinde bu görevi siyasi partiler ifa eder. Daha önce belirtildiği üzere parlamentoda bulunmayan siyasi partilerin de nihai hedefi, diğer partilerle rekabet ederek iktidarda kendisine yer bulabilmektir. Dolayısıyla parlamentoda bulunmayan siyasi partiler, iktidar yarışına girme amacı olmayan parlamento dışı muhalefetin aktörleriyle aynı konumda değerlendirilmemelidir.

¹⁵⁵ **Turgut**, s.15.

¹⁵⁶ **Tunç**, s.11.

¹⁵⁷ **Çam**, s.166.

¹⁵⁸ **Spence**, J. E., “The Origins of Extra Parliamentary Opposition in South Africa”, *Studies in Opposition* (Ed. R.Barker), Macmillian 1971, s.236. Bu noktada üzerinde durulması gereken bir başka husus ise iktidarı elde etme amacı olmayan ve “tabela partisi” olarak da adlandırılan partilerin durumudur. Bu tip partiler, iktidar konusunda hiçbir iddiası bulunmayan, örgüt kurmayan ya da kurmuş olduğu örgütün yaygınlığı olmayan ve fikirlerine toplumda dayanak arama amacıyla çalışmalar yapmayan kuruluşlar olup; hukuken siyasi parti adını alsalar da siyaset bilimi bakımından gerçek bir parti olarak kabul edilemezler. **Çam**, s.167.

¹⁵⁹ **Turgut**, s.15.

İKİNCİ BÖLÜM

PARLAMENTO DIŞI MUHALEFETİN

OLUŞUMU VE YAPISI

I. PARLAMENTO DIŞI MUHALEFET KAVRAMI

Parlamento dışı muhalefet, parlamenter muhalefet kapsamında değerlendirilmeyen, toplumsal yapıdaki her turlü muhalefet giriŐimi olarak ifade edilebilir¹⁶⁰. Bu genel tanıma göre, parlamento dışı muhalefetin kapsamına parlamenter muhalefeti temsil eden siyasi partiler dışındaki kişi, grup ve toplulukların yapmış olduğu faaliyetler girmektedir. Dolayısıyla parlamento dışı muhalefet, parlamenter muhalefete kıyasla daha az teşkilatlanmış ve müesseseleŐmiŐ bir yapı arz eder¹⁶¹. Bu durum parlamento dışı muhalefetin *de facto* (fiili) olarak ortaya çıkmasının sonucudur. Bu yönüyle parlamento dışı muhalefet, yasal ereve içinde doğmayıp kendiliğinden oluŐmuŐ, toplumun birtakım taleplerini iletme işlevi grmŐtr¹⁶².

Siyasi muhalefet biçimlerinden biri olan parlamento dışı muhalefet, günümüzde demokrasinin toplumda tam anlamıyla yerleŐmesinde önemli bir faktör

¹⁶⁰ **Turgut**, s.135.

¹⁶¹ **Tunç**, s.11. Bu ifade, parlamento dışı muhalefetin meydana gelebilmesi için teŐkilatlı bir oluşumun Şart olmaması düşünüldüğünde doğrudur. Ancak günümüzde özellikle etkili baskı grupları ve sivil toplum kuruluşları, birer parlamento dışı muhalefet odağı olarak çoğu siyasi partiden daha büyük ölçüde teŐkilatlı bir yapıya sahiptir.

¹⁶² **Abadan**, Nermin, “Yeni Muhalefetin Niteliği”, Cumhuriyet Gazetesi, 10.12.1968; **Tunaya**, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, s.337. Parlamento dışı muhalefet, parlamentoya karşı muhalefet kavramıyla aynı anlama gelmemektedir. Hiç kuşkusuz, sisteme karşı olan bir parlamento dışı muhalefet odağı, parlamentoya da karşı gelebilir. Ancak buradan, çok daha geniş kapsamlı olan parlamento dışı muhalefetin her zaman parlamentoya karşı olduğu Şeklinde bir sonuç ıkarılamayacaktır. **Turgut**, s.136.

olarak göze çarpmaktadır¹⁶³. Çünkü parlamento dışı muhalefet, demokrasinin varlığı için zorunlu unsur olarak ifade edilen muhalefetin, doğrudan ve aracısız bir şekilde gerçekleşme imkânına kavuşmuş halidir¹⁶⁴. Doğrudan ve aracısız gerçekleşme ile kast edilen, parlamento dışı muhalefetin, parlamentolar muhalefetteki siyasi partiler gibi bir vasıtayla yapılmamasıdır. Aslında bu durum parlamento dışı muhalefetin, parlamentoda temsil imkânının bulunmamasından kaynaklanmaktadır¹⁶⁵. Bu bakımdan parlamento dışı muhalefetin şekillenmesinde parlamentoların önemi büyüktür. Parlamentoların hem kendilerine hem de dış dünyaya karşı vatandaşlarını tam anlamıyla temsil etmeleri iki temel fonksiyonu yerine getirmeleri halinde mümkün olmaktadır. Bunlardan ilki, parlamentolarda iktidarın görevini yapmasını sağlayacak bir çoğunluğun bulunması; ikincisi iktidarın faaliyetlerini eleştiren bir azınlığın var olmasıdır¹⁶⁶. İktidarın faaliyetlerini eleştiren bir azınlık parlamentoda bulunmuyorsa ya da parlamentolar kamuoyunda meydana gelen eğilimleri dikkate almıyor ve sürekli eleştiriye uğruyorsa o ülkede parlamento dışı muhalefet kaçınılmaz olur ve parlamentolar muhalefetten doğan eksiklikler bu yolla giderilir¹⁶⁷.

Parlamento dışı muhalefet; hem eyleme dayanmayan girişimleri (baskı gruplarının siyasi karar alma sürecini kendi menfaatleri doğrultusunda etkilemek için hükümet üzerinde değişik faaliyetlerde bulunmalarında olduğu gibi), hem barışçıl protesto eylemlerini (grev, miting, yürüyüş, oturma, sivil itaatsizlik gibi), hem de barışçıl nitelik taşımayan şiddet hareketlerini (kuşatma gibi) içine alır¹⁶⁸. Her ne

¹⁶³ **Wing-yat**, Eilo Yu/ **Ka-man**, Natalie Chin, “The Political Opposition and Democracy in Macao: Revolutionaries or Loyalists?”, *Government and Opposition*, 2012, Vol. 47, No. 1, s.97.

¹⁶⁴ **Turgut**, s.146.

¹⁶⁵ **Tunç**, s.12.

¹⁶⁶ **Friedrich**, Carl J., *Constitutional Government and Democracy*, Boston 1950, s.278.

¹⁶⁷ **Abadan**, “Yeni Muhalefetin Niteliği”; **Tunaya**, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s.338. Örneğin 90’lı yıllarda Kanada’da parlamentoda etkili bir muhalefetin bulunmaması, işçi hareketlerinin Liberal Hükümete karşı parlamento dışı muhalefette bulunmasını sağlayan neden olmuştur. **Bickerton**, Geoff, “NDP Defeat Challenges Labour”, *Canadian Dimension*, Vol.27, Issue: 6, November-December 1993, s.27.

¹⁶⁸ **Turgut**, s.135; **Kaltornyk**, Ken, “Reflections on Violence”, *Canadian Dimension*, Vol.35, Issue: 4, July 2001, s.26 Bu çalışmanın temelini barışçıl nitelik taşıyan parlamento dışı muhalefet hareketleri oluşturmaktadır. Ancak vakıa niteliğinde oldukları için parlamento dışı muhalefetin ortaya çıkması, 1960 öğrenci hareketleri ve azınlıklar ile ilgili açıklamalarda parlamento dışı muhalefetin şiddet içeren yönüyle ilgili ifadelerle de yer verilecektir.

şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin, ortaya konan tavır hükümetin yaptıkları veya yapamadıkları ile ilgilidir. Yani parlamento dışı muhalefet de parlamenter muhalefetin yaptığı gibi hükümetin faaliyetlerine yönelir.

II. PARLAMENTO DIŞI MUHALEFETİ ORTAYA ÇIKARAN NEDENLER

Yirminci yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan iki dünya savaşı arasında, parlamento ve siyasi muhalefetin önemi, farklı siyasi çevrelerce tartışılır hale gelmişti. Ortaya çıkan manzarada Nazilere göre parlamento, Yahudilerin kendi menfaatlerini tüm Alman milletine kabul ettirdikleri şeytani bir araçken; Komünistlere göre parlamento, burjuvazinin serbestçe faaliyette bulunduğu ve kendi yararlarına sınıf savaşını devam ettirdikleri bir kurumdu¹⁶⁹. Batı'nın bu yüzyılda, uygarlığıyla, kurumlarıyla, siyasi ve ekonomik yapısıyla yaşamış olduğu bunalımlar parlamento dışı muhalefetin ortaya çıkmasında önemli rol oynadı¹⁷⁰. Bu bunalımların dikkat çeken ve kamuoyunu en çok etkileyen şekli, hükümetlerin ve parlamentoların istikrarsız olmasıydı¹⁷¹. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından parlamentolar tekrar değer kazansa da, bu durum parlamenter muhalefet kurumlarına karşı 1930 ve 1940'larda yapılan eleştirilerin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemişti¹⁷².

Bu eleştirilerin temelinde parlamenter muhalefetin iktidarı eleştirmek yerine onunla uyum içinde olması ve giderek küçülmesi, kitle iletişim araçları sayesinde parlamentolar dışında yeni siyasi tartışma alanlarının ortaya çıkması ve parlamentoların etkinliğini yitirmesi vardır¹⁷³. Diğer yandan birçok ülkede bazı siyasi

¹⁶⁹ **Ionescu/ Madariage**, s.48-49.

¹⁷⁰ **Turgut**, s.141.

¹⁷¹ Örneğin, Fransa'da Birinci Dünya Savaşından önce 1875 ile 1914 yılları arasında hükümetler ortalama 9 ay görev yapabilirken; savaştan sonra 1918 ile 1939 yılları arasında bu süre daha da kısalarak ortalama 6 aya kadar düşmüştü. Bu durum diğer Avrupa ülkelerine de sıçramış, örneğin Almanya'da 1919 ile 1939 yılları arasında hükümetler ortalama 8 ay ayakta kalabilmişlerdi. **Duverger**, Maurice, *Batının İki Yüzü*, (Çev. Cem Eroğul, Fazıl Sağlam), Ankara 1977, s.112.

¹⁷² **Ionescu/ Madariage**, s.49. Parlamentoların yeniden değerli olmasında, diktatörlerden oldukça acı çeken milletlerin bu yönetim tarzından kurtulur kurtulmaz yasama organının egemenliği altına girmekten çekinmemesi etkili olmuştur. Bu durum parlamentoların önemli bir güce sahip olmasını sağlarken, istikrarlı hükümetlerin oluşmasını engellemiştir. Bunun sonucunda eksikliği hissedilen yürütmenin güçlendirilmesi için çalışılmıştır. **Örs**, Sevim, "İkinci Dünya Savaşından Sonra Bazı Anayasalara Göre Cumhurbaşkanı", AÜHFD, 1953, C.10, S.1, s.270.

¹⁷³ Bu eleştirilerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **Ionescu/ Madariage**, s.50-51.

partiler, uzun yıllar iktidarı elinde bulundurmaktadırlar. Bu tip ülkelerde muhalefetten iktidara geçmek pek mümkün olmamakta, parlamenter muhalefet için parlamento denetimi yapmak giderek zorlaşmaktadır¹⁷⁴. Ayrıca bazı ülkeler, bu eleştirilerin yanında kendine özgü nedenlerden dolayı halklarının memnuniyetsizliğini kazanmıştır¹⁷⁵. Özellikle ırk çatışması, savaş, eğitim sistemindeki aksaklıklar, ekonomide meydana gelen yolsuzluklar ve gelirin halka adil bir şekilde dağılmaması gibi toplumsal yaşamı derinden etkileyen sorunların, sorumlu makamlar tarafından yeteri kadar dikkate alınmaması, yani parlamentoların kamuoyunu harekete geçiren siyasi dinamizme gereken önemi vermemesi muhalif hareketlerin oluşmasını hızlandırmıştır¹⁷⁶.

Parlamento dışı muhalefetin oluşmasında rol oynayan diğer bir etken ise, toplumun genelinde ya da en azından belli bölümünde siyasi bilinç düzeyinin artmasıdır. Gerçekten de içinde bulunduğu sistemi sorgulayabilen bir muhalefet anlayışı ancak önemli bir siyasi bilinç düzeyinin kazanılması ve yüksek bir siyasallaşmanın sonucunda söz konusu olabilmektedir¹⁷⁷. Bu nedenler sonucunda, siyasi karar alma sürecine katılma yolundaki çabaları karşılık bulmayan vatandaşlar, patlama noktasına gelmiş ve barışçıl yollarla da istediklerini elde edemeyince şiddet hareketlerine kadar varan, eyleme dönük muhalefet olgusu ortaya çıkmıştır¹⁷⁸. Bu şekilde yapılan eylemler, azınlığın, iktidar ya da çoğunluk hakkındaki şiddetli duygularının dışa yansımalarıdır¹⁷⁹. Bu bağlamda parlamento dışı muhalefetin, çoğunluğun yönetiminden memnun olmayan azınlığın, kendisini farklı yollarla ifade etmesini sağlayan bir muhalefet yöntemi olduğu söylenebilir.

¹⁷⁴ **Beyme/ Daniels**, s.200.

¹⁷⁵ Örneğin Amerika, ırksal nedenlerden ya da Vietnam savaşında olduğu gibi dış politikadan kaynaklanan problemlerden, İtalya toplumsal suiistimlere dayanan uygulamalardan, Fransa ve Almanya ise eğitim sisteminde meydana gelen sorunlardan ötürü vatandaşların tepkisini toplamıştır. **Beyme/ Daniels**, s.200.

¹⁷⁶ **Abadan**, “Yeni Muhalefetin Niteliği”.

¹⁷⁷ **Turgut**, s.143.

¹⁷⁸ **Turgut**, s.145; **Kapani**, “Demokratik Teori”, s.215.

¹⁷⁹ **Singer**, Peter, *Democracy and Disobedience*, London 1973, s.85.

III. PARLAMENTO DIŞI MUHALEFET ODAKLARI

Parlamenter muhalefetin belirleyici noktası, daha önce de ifade edildiği üzere, siyasi partiler tarafından yapılmasıdır. Dolayısıyla parlamento dışı muhalefet odakları konusunda üzerinde duracağımız konu, siyasi partiler dışındaki organların yapmış oldukları muhalefet faaliyetleridir. Geniş anlamıyla değerlendirilirse, başlıca parlamento dışı muhalefet odağını, baskı grupları oluşturmaktadır. Ancak baskı grupları kavramının genel olması ve farklı odakların tek bir başlık altında toplanmasının zorluğu, parlamento dışı muhalefet görevini yerine getiren her bir oluşumun ayrı ayrı incelenmesini gerekli kılmaktadır¹⁸⁰. Bu nedenle parlamento dışı muhalefeti geniş ve dar anlamlarıyla ele alıp, ikili bir ayırım yapmak gerekir. Parlamento dışı muhalefeti geniş anlamda açıklarken baskı gruplarına; dar anlamda açıklarken ise muhalefet görevini yerine getiren bazı kişi, grup ve kuruluşlara değinilecektir.

A. Geniş Anlamda Parlamento Dışı Muhalefet Odağı: Baskı Grupları

1. Genel Olarak

Toplumların çoğulcu bir yapıya kavuŐması, sosyal grupların kendi menfaatleri doğrultusunda örgütlenmesi ve bu yönde faaliyetlerde bulunmasıyla mümkün olmuştur. Bu bağlamda tarihsel sürece bakıldığında, Sanayi Devrimi sonucunda ortaya çıkan çalıŐanlar sınıfı, bireysel olarak sorunlarını siyasi iktidara ulaŐtıramayınca örgütlenme gereği duymuŐ; bunun sonucunda siyasi partilerle birlikte baskı grupları ortaya çıkmıŐtır¹⁸¹. Baskı grupları, ortak menfaatler etrafında birleşen ve bu menfaatleri gerçekleştirmek amacıyla siyasi otoriteler üzerinde etki oluşturmaya çalışan örgütlenmiŐ gruplardır¹⁸². Sözcüğü tanımı; baskı gruplarının menfaatleri lehine hareket etmesi ve siyasi otoriteler üzerinde etki meydana getirmesi

¹⁸⁰ **Turgut**, s.148.

¹⁸¹ **Akad**, Mehmet/ **Dinçkol**, Bihterin Vural, Genel Kamu Hukuku, 5. Baskı, İstanbul 2009, s.358. Baskı grupları kavramının kaynağı Amerika olup, ilk kez bu ifade 1925'te Washington'da gazeteciler tarafından kullanılmıştır. **Tunaya**, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, s.320; **Kuzu**, Burhan, "Kamu Yönetiminde Baskı Gruplarının Rolü ve Memleketimizdeki Duruma Kısa Bir Bakış", İÜHFİM, 1985, C.51, S.1-4, s.67-68.

¹⁸² **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.212

şeklinde iki unsuru barındırmaktadır. Bir grubun baskı grubu olarak nitelendirilmesi için bu iki unsuru birlikte bulundurması gerekmektedir. Bu noktada baskı grupları ile menfaat gruplarını birbirinden ayırmak gerekir. Menfaat grupları, baskı grupları tanımında geçen unsurlardan sadece ilkinin taşıdığıdır. Yani menfaat grupları, maddi veya manevi menfaatler elde etmeyi amaçlayan ortak tavırlara sahip topluluklardır¹⁸³. Baskı grupları ise menfaatlerine uygun kanunlar yapılması ve kararlar alınması için kamu makamlarına baskı yapan, siyasi karar organlarını etkileyebilen gruplardır¹⁸⁴. Bu bakımdan baskı grupları; statik, örgütlenmemiş bir şekilde var olan menfaat gruplarının, örgütlü ve organize olabilen halidir¹⁸⁵. O halde menfaat grupları, istek ve menfaatlerini gerçekleştirmek amacıyla, siyasi karar organlarının kararlarına yönelik farklı yollarla, sistemli olarak etkileme faaliyetlerine giriştiği zaman baskı grubu haline gelmektedir¹⁸⁶.

Baskı gruplarının tespitinde kullanılan siyasi karar organlarını etkileme kriteri, bu grupların kapsamının belirlenmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Bu noktada en önemli sorun ordunun bir baskı grubu niteliği taşıyıp, taşımadığına ilişkindir. Belirtmek gerekir ki, ordunun doğrudan askeri darbe yoluyla ya da dolaylı yollarla güvendiği ve desteklediği bir sivil hükümeti göreve getirmesi hallerinde baskı grubu olarak kabul edilmesi mümkün değildir¹⁸⁷. Ancak bu durumu, ordunun siyasi iktidar üzerinde sınırlı bir etki meydana getirdiği hallerden¹⁸⁸ ayırmak gerekir. Özellikle milli güvenlik, milli savunma, dış politika gibi konularda gelişmiş

¹⁸³ **Truman**, David B., *The Governmental Process*, New York 1951, s.37; **Daver**, s.236.

¹⁸⁴ **Aybay**, Rona, "Baskı Grupları", *İÜHFİM*, 1961, C.XXVII, S.1-4, s.274; **Kapani**, *Politika Bilimine Giriş*, s.213. **Çam**, s.200;

¹⁸⁵ **Tunaya**, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s.321-322; **Aybay**, s.273. Bu durumun doğal sonucu olarak baskı gruplarının menfaat gruplarının özel bir türü olduğu söylenebilir. Bu anlamda her baskı grubu aynı zamanda bir menfaat grubuyken, her menfaat grubu aynı zamanda bir baskı grubu değildir. **Öztekin**, s.96.

¹⁸⁶ **Daver**, s.236; **Öztekin**, s.96; **Kapani**, *Politika Bilimine Giriş*, s.213. Akad ise toplulukların, üyelerinin menfaatlerini korumak amacıyla, siyasi karar organları ile bağlantı kurması anına kadar menfaat grubu; bağlantı kurması ile birlikte ise baskı grubu olarak nitelendirilmesi görüşüne karşı çıkmıştır. Akad'a göre baskı gruplarının tanımlanmasında baskı ve menfaat kavramları yerine baskı gruplarının çoğulcu toplumda yeri ve rolü dikkate alınmalıdır. **Akad**, Mehmet, *Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri*, İstanbul 1976, s.64.

¹⁸⁷ Aynı yönde **Kapani**, *Politika Bilimine Giriş*, s.222.

¹⁸⁸ Ordunun siyasi iktidar üzerinde meydana getirdiği etkiler hakkında bkz. **Serra**, Narcis, *Demokratikleşme Sürecinde Ordu; Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler*, (Çev. Şahika Tokel), İstanbul 2011, s.59-61.

ülkelerde bile ordunun siyasi iktidarı etkilediği görülebilmektedir¹⁸⁹. Bu durumu bir realite olarak belirttikten sonra demokratik sistemlerde milli güvenlik politikalarının siyasi irade tarafından belirlendiğini, ordunun ise milli güvenlik politikalarının uygulanmasında ve ülke savunması ile ilgili konularda hükümetin belirlemiş olduğu görevlerin yerine getirilmesinden sorumlu olduğunu ifade etmek gerekir¹⁹⁰. Dolayısıyla demokratik sistemlerde ordunun, siyasi sorumluluk taşıyan siyasi iktidara tabi kılınması ve siyasi organlardan ayrı bir iradeye sahip olmaması gerekmektedir¹⁹¹.

2. Baskı Grupları ile Siyasi Partiler Arasındaki Bağlantı

Baskı gruplarının kuruluş veya varoluş amaçlarının üyelerinin menfaatlerinin korunması; siyasetin amacının ise bir toplumdaki menfaat çatışmaları ile toplumun maddi, manevi değerlerinin bölüşülmesindeki pay alma mücadelesi olduğu düşünülürse, baskı grupları ile siyaset arasında ilişki olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır¹⁹². Bu ilişki, çoğu kez baskı gruplarının amaçlarını elde etmeleri için çeşitli siyasi araçlar kullanmaları ve siyasi kararlara etkide bulunmaları şeklinde ortaya çıkmaktadır¹⁹³. Diğer yandan baskı grupları ile siyasi partilerin ilişkileri geçici olabileceği gibi sürekli de olabilir¹⁹⁴. Geçici ilişkiler, genellikle seçim sürecinde ve parlamentodaki kanun tasarıları tartışmalarında söz konusu olmaktadır. Özellikle baskı gruplarının üyelerinin aynı zamanda birer seçmen olması nedeniyle bu gruplar,

¹⁸⁹ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.222-223. Amerika'nın katıldığı bölgesel savaşlarda ordu ile büyük şirketler arasındaki ilişkiler ve yapılan silah ticaretleri bu duruma örnek olarak verilebilir. **Tunaya**, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, s.324.

¹⁹⁰ **Hakyemez**, Yusuf Şevki, "Demokratik Ülkelerde Milli Güvenlik Politikasının Belirlenmesi ve Türkiye", EÜHFD, Cumhuriyetimizin 80. Kuruluş Yılına Armağan, 2003, C.VII, S.3-4, s.285. Ülkemizde 1982 Anayasası, milli güvenliğin sağlanması ile ilgili sorumluluğun siyasi iktidara ait olduğunu düzenlemiştir. Söz konusu konuyu düzenleyen Anayasanın 117. maddesinin 2. fıkrasına göre, "*Milli güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı, Bakanlar Kurulu sorumludur.*"

¹⁹¹ **Yılmaz**, Halit, "Türk Silahlı Kuvvetleri ve Milli Savunma Hizmeti", AÜHFD, 2005, C.54, S.4, s.375.

¹⁹² **Öztekin**, s.102.

¹⁹³ **Daver**, s.242-243; **Aybay**, s.274.

¹⁹⁴ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.215.

siyasi partiler tarafından önemli bir oy potansiyeli olarak görülmektedir. Bu durum baskı grupları ile siyasi partiler arasında ilişki doğurmaktadır¹⁹⁵.

Baskı grupları ile siyasi partiler arasındaki sürekli ilişkiler ise ikiye ayrılarak açıklanabilir. Bunlardan ilkinde baskı grubu ile siyasi parti arasında yapısal ve organik bir bağ olup; bu bağ parti statüsünde açıkça ve resmen ortaya konmuştur. Buna İngiltere’de bulunan İşçi Partisi (Labour Party) ile işçi sendikalarının durumu örnek olarak verilebilir. Söz konusu partide omurga görevi gören bu sendikalar, partinin “yan örgütü” veya “yardımcı kuruluşu” olarak değerlendirilebilir¹⁹⁶. Bu anlamda dünyadaki birçok sosyalist ve komünist partinin doğrudan doğruya sendikalar tarafından kurulduğu ve bir süre sendikaların siyasi kolu olarak seçim ve parlamento işlerine katıldığı söylenebilir¹⁹⁷. Nitekim İsveç’teki Sosyalist İşçi Partisi’nin üye sayısının önemli bir kısmı, bu görevi üstlenen sendikalar tarafından sağlanmıştır¹⁹⁸.

Baskı grupları ile siyasi partiler arasındaki sürekli ilişkinin ikinci halinde ise, baskı grubu ile siyasi parti arasında organik bağ veya resmi bir ilişki bulunmamakta, fakat aralarında yarı açık veya yarı gizli bir işbirliği ve dayanışma söz konusu olmaktadır. Buna, Batılı çoğulcu ülkelerde büyük sermaye sahipleri ve gruplarının sağ görüşlü partileri desteklemeleri örnek olarak gösterilebilir¹⁹⁹. İkinci durum, ilkinde göre daha yaygın olarak görülmekte ve bu halde baskı grupları kendi menfaatlerine en iyi hizmet edeceğini vaat eden parti veya adayları desteklemektedir²⁰⁰.

¹⁹⁵ **Çam**, s.206. Baskı gruplarının, temsil ettikleri ya da çıkarlarını savundukları kitle ne kadar büyükse etkinliği o ölçüde fazla olacaktır. Çünkü siyasi partiler, oylarını artırmak için daha fazla kişiyi temsil eden gruplara yönelecek ve onların isteklerini yerine getirmek için diğer gruplara oranla daha fazla çaba sarf edecektir. **Turan**, s.147-148.

¹⁹⁶ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.215. Bu durum özellikle İşçi Partisi ile sürekli ilişki halinde olan işçi sendikalarının topladıkları aidatları bu partiye aktarmasında açığa çıkmaktadır. **Soysal**, Mümtaz, “İngiliz İşçi Partisi”, AÜSBFD, 1957, C.12, S.1, s.81-82; **Gürbüz**, Yaşar, Siyasal Sistemler, İstanbul 1980, s.63.

¹⁹⁷ **Duverger**, Siyasi Partiler, s.24; **Turan**, s.142.

¹⁹⁸ **Meynaud**, Jean, Politikada Baskı Grupları, (Çev. Semih Tiryakioğlu), İstanbul 1975, s.56.

¹⁹⁹ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.215. **Thomas**, Clive S., Political Parties and Interest Groups: Shaping Democratic Governance, Boulder, Colorado 2001, s.3. Örneğin, İngiltere’de yapılan 1969 seçimlerinde Muhafazakâr Parti’yi temsil eden 263 üyeden en az 70’i şirket müdürü, 38’i büyük toprak sahibiydi. **Gürbüz**, s.63.

²⁰⁰ **Turan**, s.142.

3. Baskı Grupları ile Siyasi Partiler Arasındaki Farklılıklar

Baskı gruplarının siyasi partilerle olan ilişkisi, onun siyasi kuvvet olarak kabulünü gerektirir. Bu siyasi kuvvetin siyasi partilerle olan farkları ise üç noktada toplanabilir. İlk olarak, baskı grupları ile siyasi partiler arasında siyasi mücadeleye katılma şekli açısından fark bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi siyasi partilerin doğrudan amacı, iktidarı ele geçirmek veya iktidarın kullanılmasına katılmakken; baskı grupları iktidarı elinde bulunduranlara ve onların politikalarına etkide bulunmayı veya baskı yapmayı amaç edinirler²⁰¹. Bu bağlamda siyasi partiler, seçimleri kazanmayı kendilerine hedef olarak belirlerler. Oysaki baskı grupları için önemli olan menfaatlerinin yerine getirilmesidir²⁰². İkinci olarak, siyasi partiler çoğunlukla genel menfaatleri göz önünde bulundurarak toplum çapında hareket ederlerken; baskı grupları, üyelerinin menfaatleri korumak için faaliyet gösterirler²⁰³. Bir başka deyişle siyasi partiler, toplum ve devlet sorunları ile ilgili programlar yaparak seçimlerde olabildiğince geniş bir kitleye ulaşmaya çalışırken; baskı grupları temsil ettiği grubun çıkarlarını sürdürmeye yönelik eylemlerde bulunurlar. Bu yönüyle baskı gruplarının faaliyet alanları belirli ve sınırlıdır²⁰⁴. Üçüncü olarak, siyasi partiler siyasi mücadele konusunda uzmanlaşan, politika ile uğraşan ve sürekli olarak siyasi faaliyette bulunan kuruluşlardır. Baskı grupları ise çoğunluğu siyasi kuruluşlar olmayan, devamlı olarak politik faaliyetlerde bulunmayan ve iktidar üzerindeki etkileri geçici olan gruplardır²⁰⁵.

²⁰¹ **Turner**, Henry A., *Politics in the United States: Readings in Political Parties and Pressure Groups*, New York 1955, s.74; **Watts**, Duncan, *Pressure Groups*, Edinburgh 2007, s.10; **Tanilli**, s.206; **Aybay**, s.281; **Kapani**, *Politika Bilimine Giriş*, s.213-214.

²⁰² **Thomas**, s.5; **Tunaya**, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s.322. Bu doğrultuda baskı gruplarının siyasi iktidardan talep ettikleri menfaatler ile bir nevi müşteri konumunda bulunduğu ve iktidar politikaları üzerine açılan pazarlığın belli başlı tarafı olduğu ifade edilmiştir. **Ehrmann**, Henry W., “Batı Demokrasilerinde Bürokrasi ve Menfaat Grupları”, (Çev. Erdoğan Güçbilmez), *AÜSBFD*, 1962, C.17, S.3, s.426.

²⁰³ **Tanilli**, s.206. Ancak gerek baskı gruplarının gerekse de siyasi partilerin temsil ettiği menfaatler kişisel değil, kolektiftir. Bu durum her ikisinin ortak noktası olarak karşımıza çıkar. **Tunaya**, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s.342.

²⁰⁴ **Thomas**, s.5; **Watts**, s.10-11; **Kapani**, *Politika Bilimine Giriş*, s.214.

²⁰⁵ **Watts**, s.11; **Tanilli**, s.207. **Kapani**, *Politika Bilimine Giriş*, s.214.

4. Baskı Gruplarının İşlevleri

Tarihsel süreç incelendiğinde, baskı grupları hak ve özgürlüklerin birçoğunun kazanılmasında önemli rol oynamıştır. O günlerde baskı grubu olarak ifade edilmese de mahiyeti itibarıyla baskı gruplarından farksız olan gruplar; köleliğin kaldırılması, oy hakkının genişletilmesi, kadınlara eşit haklar tanınması gibi bazı hak ve özgürlüklerin kabul edilmesi için siyasi iktidar üzerinde baskı kurmaya çalışmışlar ve bunların çoğunda da başarılı olmuşlardır²⁰⁶. Günümüzde ise baskı gruplarının en önemli işlevlerinden birisi toplumun farklı kesimlerinin taleplerini, siyasi iktidara ileterek sistemin tıkanmasını engellemek ve işleyişini kolaylaştırmaktır²⁰⁷. Bu sayede iktidar, toplumun isteklerinden haberdar olacak ve politikalarını bu doğrultuda oluşturacaktır. Baskı gruplarının varlığı sadece toplum bakımından değil, siyasi partiler açısından da önemlidir. Baskı gruplarının olmadığı, yalnızca siyasi partilerin bulunduğu bir ülkede çoğunluğun tahakkümü söz konusu olabilir ve temel ülke meselelerinde partiler arasında uyuşmazlık ortaya çıkabilir. İşte böyle bir ortamda baskı gruplarının var olması, siyasi partiler arasında uzlaşmaya aracılık ederek, ülkede oluşabilecek bir çatışmanın önüne geçilmesi bakımından önem arz eder²⁰⁸. Baskı grupları kimi zaman siyasi partilerden kaynaklanan boşlukları doldurma görevi de görmektedir. Muhalefetin özellikle birden çok sayıda küçük partiden oluştuğu ve iktidarı elinde tutan partinin ise sürekli bu konumunu koruduğu ülkelerde söz konusu olan bu durumda, büyük meslek kuruluşlarının oluşturduğu birlikler, ortaya çıkan talepler arasında uyum sağlayıp, muhalefet partilerinin yapamadığı işleri üstlenebilir²⁰⁹.

Baskı gruplarının yukarıda ifade edilen olumlu işlevlerine karşın, faaliyetlerinden kaynaklanan birtakım olumsuz haller de söz konusu olabilir. Genellikle kendi menfaatleri doğrultusunda çalışmaları ve bunların da çoğunlukla kamu yararı ile ilgisi olmaması baskı gruplarının eleştirilmesine neden olmaktadır²¹⁰.

²⁰⁶ **Kapani**, Kamu Hürriyetleri, s.277.

²⁰⁷ **Çam**, s.211-212; **Turan**, s.151; **Yücekök**, s.72.

²⁰⁸ **Daver**, s.249.

²⁰⁹ **Kışlalı**, Siyaset Bilimi, s.301.

²¹⁰ **Aybay**, s.279; **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.229. Baskı gruplarının kendi isteklerinin yerine getirilmesi için çaba göstermeleri iktidarla yakınlaşmaları ve iktidarın da bu gruplar hakkında

Ayrıca baskı gruplarının, siyasi partilerden farklı olarak seçmen kitlesi karşısında sorumlu olmaması ve hesap verme durumunda bulunmaması ile bazı sorumsuz grupların siyasi kararların alınmasına etki etmesini birlikte düşündüğümüzde, bu durumun demokratik bir yönetim bakımından normal karşılanmayacağı ortadadır²¹¹. Çünkü halk tarafından denetlenmeyen, meşruluğu tazelenmeyen bir grubun ülke ile ilgili kararların alınmasına etki etmesi, zaman zaman doğru olmayan kararlar alınmasına neden olabilmektedir.

5. Baskı Gruplarının Muhalefet Etme ve Siyasi Organları Etkileme Biçimleri

a. Doğrudan Etkileme

Doğrudan etkileme yolu, genellikle kanun tasarılarının parlamentoda görüşülmesi esnasında veya hükümet kararlarının uygulanmasında ortaya çıkmaktadır²¹². Bu aşamada İngilizce’de hol, koridor anlamına gelen “lobby” kelimesinden türetilen, lobi faaliyetleri önemli bir yer tutmaktadır²¹³. Lobi faaliyetleri, baskı gruplarının siyasi karar organlarını, özellikle yasama organını, kendi menfaatleri doğrultusunda etkilemek için kullandığı önemli bir metottur²¹⁴. Baskı gruplarının oluşturduğu baskı ile bu baskının özel bir türü olan lobi faaliyetleri arasında ise küçük bir fark vardır. Baskı gruplarının meydana getirdiği baskı, belli bir konuda organize olan kamuoyunun siyasi yapıya taşınmasını ifade ederken; lobi faaliyetleri, kişisel temas sonucu siyasi karar organlarını etkileme amacına yönelik olup, organize olmuş bir kamuoyundan ayrı olarak da gerçekleşebilir²¹⁵.

takındıkları tavır; vatandaşları, çoğunlukla iktidarların egemen bir zümreyi zenginleştirdiği konusunda düşünmeye sevk etmiştir. **Meynaud**, s.136.

²¹¹ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.229.

²¹² **Kışlalı**, Siyaset Bilimi, s.302; **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.224.

²¹³ Bu faaliyetlerde bulunan kişilere “lobbyist”; lobbyistlerin yaptıkları işe yani lobby faaliyetlerine ise “lobbying” denmektedir. **Aybay**, s.275. Lobbyist ifadesi yerine bu ifadenin Türkçe karşılığı olarak Bahri Savcı tarafından ileri sürüldüğü belirtilen “kanun simsarı” deyimini kullanan yazarlar da bulunmaktadır. Bkz. **Abadan**, Nermin, “Devlet İdaresinde Menfaat Gruplarının Rolü”, AÜSBFD, 1959, C.14, S.1, s.235.

²¹⁴ **Yücekök**, s.70; **Aybay**, s.275; **Abadan**, “Devlet İdaresinde Menfaat Gruplarının Rolü”, s.234,235; **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.224.

²¹⁵ **Yücekök**, s.69-70.

Baskı gruplarının siyasi hayat üzerinde en çok etki oluşturduğu ülke Amerika olduğundan²¹⁶, lobi faaliyetleri de bu ülkede yaygın bir şekilde yürütülmektedir²¹⁷. Meclis binalarının koridorlarında, kulislerde, temsil ettikleri grubun menfaatlerine uygun bir sonuç alabilmek için yasama organı üyeleriyle görüşen kişilerce yerine getirilen lobi faaliyetleri, başlangıçta Amerika’da kötü ve ayıplı bir iş olarak kabul ediliyordu²¹⁸. Bunun en önemli nedeni lobi faaliyetlerinin rüşvet, oy satın alma, menfaat sağlama gibi durumlara yol açmasıydı²¹⁹. Zamanla Amerika’da lobi bir realite olarak görüldü ve meslek haline geldi²²⁰. Bu doğrultuda ülkedeki lobi faaliyetleri, 1946 yılında çıkarılan Lobi Faaliyetlerinin Düzenlenmesi Federal Kanunu (Federal Regulation of Lobbying Act) ile kapsam altına alındı ve resmiyet kazandı²²¹. Söz konusu düzenlemenin temel amacı lobi faaliyetlerinde bulunan kişilerin açıklanıp, kayıt altına alındığı bir sistem oluşturmaktı²²².

Baskı gruplarının yasama organını etkilemesine ilişkin yaptığımız açıklamaların yanında, bu grupların yürütme ve yargı organları üzerinde de baskı kurabileceğini belirtmek gerekir. Baskı gruplarının yürütme organı üzerindeki etkisi, kendisiyle ilgili bir kanun veya karar çıktıktan sonra onun uygulanmasında söz sahibi olacak ve görev alacak kişilerin atanmasında rol oynayarak gerçekleşir²²³. Baskı gruplarının yargı organlarına etkide bulunması ise yargıya intikal eden ve kendilerini ilgilendiren bir konu hakkında, mahkemeden istedikleri kararı almaya yönelik faaliyetlerde bulunmalarıyla mümkün olur. Bu durum yasama ve yürütme

²¹⁶ **Aybay**, s.271. Bunun başlıca nedeninin Amerika’daki partilerin yapısı olduğu söylenebilir. Örgütsel yapısı güçlü olmayan, süreklilikten yoksun ve disiplinsiz Amerikan partileri üzerinde baskı gruplarının etkisi daha fazla olmaktadır. **Turan**, s.147; **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.226.

²¹⁷ Bu lobilerin en bilinenlerine örnek olarak “Yahudi lobisi” ve “Ermeni lobisi” verilebilir.

²¹⁸ **Aybay**, s.275; **Tunaya**, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, s.328.

²¹⁹ **Kapani**, Kamu Hürriyetleri, s.276 (dipnot 50).

²²⁰ Bu durumun ortaya çıkmasında Amerikan siyasi kültürünün, Avrupa ülkelerine nazaran baskı grubu faaliyetlerini, daha büyük bir hoşgörü ile karşılaması, bunları olağan olarak kabul etme eğiliminde olması etkili olmuştur. **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.226.

²²¹ **Gülbaş**, Ekrem Erdinç, Liberal Demokrasilerde Karar Alma Sürecinde Baskı Grubu Olarak Lobilerin Rolü: ABD Örneği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s.120; **Kapani**, Kamu Hürriyetleri, s.276 (dipnot 50); **Aybay**, s.277.

²²² <http://definitions.uslegal.com/f/federal-regulation-of-lobbying-act-of-1946/> (Erişim tarihi: 23.11.2013)

²²³ **Daver**, s.245.

organlarına yönelik baskılardan daha tehlikelidir. Çünkü o ülkede doğrudan hukuk devletine ve onun gereği olan yargının bağımsızlığına duyulan güveni ortadan kaldırma gibi bir sonuç doğurur.

Baskı gruplarının, siyasi karar organlarını etkileme yolu bir siyasi partiyi desteklemek suretiyle açıkça ortaya çıkabileceği gibi, partilere yapılan örtülü para yardımları, parlamento üyelerine çeşitli menfaatler sağlanması gibi gizli ve dolambaçlı şekillerle de gerçekleşebilir²²⁴. Baskı grupları, açıkça ya da gizli olarak siyasi karar organlarını etkilemeye yönelik faaliyetlerde bulunurken değişik yöntemler kullanır. İkna, siyasi tehdit, maddi çıkar sağlama, hükümet çalışmalarını engelleme ve kitlesel eylem şeklinde sıralanan bu yöntemlere ayrıca değinmek gerekir²²⁵.

İkna yönteminde, baskı grupları, siyasi karar organlarını kendi isteklerini elde edebilmek için inandırmaya ve ikna etmeye çalışır. Bunu, araya araçlar koyarak gerçekleştirebileceği gibi doğrudan da yapabilir²²⁶. Siyasi tehdit yönteminde, baskı grupları, isteklerini yerine getirmeyen siyasi partileri, seçimlerde onlara oy vermemekle tehdit eder. Bu yüzden siyasi partiler, baskı gruplarının taleplerine kayıtsız kalamazlar. Bu anlamda baskı gruplarının siyasi partiler karşısında sahip olduğu en büyük gücün oy potansiyeli olduğu söylenebilir²²⁷. Baskı grupları, siyasi partilere maddi çıkar sağlayarak ya da maddi çıkar sağlayacağını vaad ederek, bunu bir baskı aracı olarak kullanabilir. Burada partilere sağlanan menfaat, doğrudan para olabileceği gibi maddi değeri olan farklı şeyler de olabilir. Baskı grupları bu usule genellikle gizli olarak başvururlar. Çünkü bu yöntem riskli olup, bu yöntemin öğrenilmesi hem siyasi parti hem de baskı grubu için istenilmeyen bir durumdur²²⁸.

Baskı grupları kendi aleyhlerine alınacak kararları önlemek veya alınan kararları ise ortadan kaldırmak için hükümet çalışmalarını engellemek isteyebilirler. Bunu da vergileri aksatıp geciktirerek, belli bir konuda toplu hareket ederek, grev ve

²²⁴ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.225.

²²⁵ **Kuzu**, s.89-94; **Meynaud**, s.65-76; **Öztekin**, s.97-100; **Daver**, s.239-241.

²²⁶ **Öztekin**, s.97; **Daver**, s.239; **Meynaud**, s.65-66;

²²⁷ **Daver**, s.239; **Meynaud**, s.67; **Öztekin**, s.97-98;

²²⁸ **Öztekin**, s.98-99; ; **Daver**, 239; **Meynaud**, 69-70

boycot gibi kitlesel eylemler yaparak sağlamaya çalışırlar. Bu yöntemin, halktan gereken desteği alamaması ya da onları mağdur konumuna düşürmesi halinde başarı ihtimali oldukça güçtür²²⁹. Örneğin siyasi iktidarın kendisini ilgilendiren bir karardan memnun olmayan baskı grubunun düzenlediği, kamu kurumunda yapılan bir günlük iş bırakma eylemi, o kurumda o gün işi olan vatandaşların işlerinin görülememesi nedeniyle tepkilerine neden olacaktır. Böyle bir durumda da siyasi iktidarın eli, baskı grubu karşısında güçlenecek ve yapılan kitlesel eylemle elde edilmek istenen amaç büyük ihtimalle başarıyla sonuçlanamayacaktır.

b. Dolaylı Etkileme

Baskı grupları, menfaatlerini gerçekleştirmek için kamuoyu üzerinde olumlu bir etki bırakarak ve kamuoyunun belirli bir yönde oluşmasını sağlayarak, siyasi iktidarı dolaylı yoldan etkilemektedir²³⁰. Baskı grupları medyayı kullanarak kamuoyunu etkilemeye çalışır²³¹. Bu anlamda baskı grupları, basın toplantıları düzenleyerek, basın açıklamaları yaparak, açık oturum programlarına katılarak, gazete ve dergilerde makaleler yayınlamak, bildiriler sunarak kamuoyunu etkilerken; medya organları da haberler yaparak sürece katkıda bulunurlar. Günümüzde internetin yaygın kullanımı sonucu haber içerikli siteler dışında sosyal paylaşım sitelerinden de belirli bir konuda kamuoyu üzerinde etki oluşturulabilmektedir. Kamuoyu üzerindeki etki her ne şekilde oluşturulursa oluşturulsun baskı gruplarının asıl amacı kamuoyu aracılığıyla siyasi iktidar üzerinde baskı kurmaktır. Çünkü baskı grupları istek ve taleplerini halkın önemli bir kısmına kabul ettirdiği ve benimsettiği oranda siyasi iktidarın bu taleplere direnmesi zorlaşır.

²²⁹ **Turan**, s.145; **Meynaud**, s.71-76; **Öztekin**, s.99-100; **Daver**, s.240-241.

²³⁰ **Daver**, s.247; **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.227.

²³¹ **Buran**, Hasan, Baskı Grupları, Türkiye’de Dernekleşme ve Balkan Göçmen ve Mülteci Dernekleri Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993, s.89; **Abadan**, “Devlet İdaresinde Menfaat Gruplarının Rolü”, s.240; **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.227; **Tunaya**, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, s.328.

6. Baskı Gruplarının Türleri

Politika ile ilgisi olmasa da her sosyal topluluğun özellikle kendi menfaatlerini ilgilendiren bir sorunun oluşması halinde baskı grubuna dönüşebilmesi,²³² baskı grupları ile ilgili bir çerçevenin belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle baskı gruplarının sınıflandırılması, üzerinde anlaşılan ve kesinliğe kavuşturulan bir konu değildir²³³. Ancak yapılan sınıflandırmaların temelde profesyonel meslek grupları ve ideolojik gruplar olmak üzere ikili bir şekilde gerçekleştirildiği söylenebilir²³⁴. Profesyonel meslek grupları, üyelerine maddi yararlar sağlamayı veya mevcut konumlarını korumayı temel amaç olarak edinip, temsil ettikleri kişilerin rahatlığını arttırmak için çaba gösterirler²³⁵. Profesyonel meslek grupları; işveren birlikleri, tarım sektörü kuruluşları ve işçi kuruluşları olmak üzere üç gruba kapsar²³⁶. İşveren birliklerine, ticaret ve sanayi odaları, büyük şirketler; tarım sektörü kuruluşlarına tarım kooperatifleri; işçi kuruluşlarına ise işçi sendikaları örnek gösterilebilir²³⁷.

İdeolojik grupların ise herhangi bir maddi menfaat amacı olmayıp; varlık nedenlerini, manevi veya ahlaki durumların korunmasında, inandıkları ve kabul ettikleri düşünceleri topluma yayma amacıyla savunulmasında bulurlar²³⁸. Üyelerinin değişik meslek gruplarından olabildiği ve dolayısıyla üyeleri arasında türdeşliğin bulunmadığı bu gruplara; insan haklarını korumak, ırk ayrımcılığına karşı çıkmak, nükleer silahların yasaklanmasını sağlamak, çevre kirliliği ile mücadele etmek gibi

²³² **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.214.

²³³ Örneğin, Key baskı gruplarını tarım, işçi, işveren kuruluşları ve diğer gruplar olmak üzere dörtlü bir ayırım yaparak incelemiştir. Diğer gruplar başlığı altında ise eski muharıpler, dış politika, din ve meslekleri açıklamıştır. **Key**, V. O., Politics, Parties and Pressure Groups, 4th Edition, New York 1960, s.24 vd. Watts ise baskı gruplarını koruyucu ve destekleyici gruplar olmak üzere ikiye ayırmıştır. Koruyucu gruplar, toplumdaki bazı grupların belli menfaatlerini temsil eder ve öncelikle üyelerinin maddi çıkarlarını savunmak, onlara hizmet sunmak gibi işlevlere sahiptir. Destekleyici gruplar, kişisel menfaatlerden ziyade inanç ve davranışlardan ortaya çıkar. Kendi üyeleri dışında diğer gruplara da yardım ederek, toplumun genelinin iyiliğini geliştirmeye çalışırlar. **Watts**, s.30-32. Baskı grupları ile ilgili yapılan diğer sınıflandırmalar için bkz. **Turan**, s.134-138; **Tunaya**, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, s.325.

²³⁴ **Daver**, s.237; **Öztekin**, s.96-97; **Meynaud**, s.14-15.

²³⁵ **Meynaud**, s.14-15.

²³⁶ **Daver**, s.237.

²³⁷ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.218.

²³⁸ **Öztekin**, s.96-97; **Meynaud**, s.15.

amaçlar taşıyan kuruluşlar örnek olarak gösterilebilir²³⁹. Görüldüğü üzere ideolojik gruplar belirli bir meslek grubunun menfaatlerini savunmak yerine, manevi menfaatler için faaliyet gösterirler.

Manevi ilkelere öncelik vermenin yanında, üyelerine maddi menfaatler sağlamayı amaçlayan gruplar da söz konusu olabilir. Gazilerin; emeklilik ve yaşlılık ödeneklerinden yararlanmak için oluşturdukları bir topluluk buna örnek gösterilebilir²⁴⁰. Dolayısıyla baskı gruplarını, profesyonel meslek grupları ve ideolojik örgütler olarak ikili bir ayrıma tabi tutmak her zaman doğru bir sonuç vermeyebilir. Örneğin Türkiye Barolar Birliği (TBB), bir yandan her platformda üyelerinin mesleki ve ekonomik menfaatlerini korumaya yönelik faaliyetler yaparken, diğer yandan hukukun üstünlüğü, hukuk devleti gibi manevi nitelikteki ilkelerin savunulması için çaba göstermektedir²⁴¹. O halde baskı gruplarının türleri ile ilgili yapılan ayırım tam bir sınır çizememekte, aynı topluluk yerine göre maddi ya da manevi menfaatler güdebilmektedir. Kaldı ki konumuz itibarıyla önemli olan, bir grubun meslek örgütü ya da ideolojik örgüt olarak değerlendirilmesinden ziyade parlamento dışı muhalefet odağı olarak gösterdikleri faaliyetidir²⁴².

B. Dar Anlamda Parlamento Dışı Muhalefet Odakları

Baskı gruplarının kapsamının geniş olması ve sınırlarının belirlenmesinde zorluklarla karşılaşılması konunun somutlaştırılması ihtiyacını doğurmaktadır. Bu nedenle genel itibarıyla Turgut'un yapmış olduğu sınıflandırmaya²⁴³ uygun olarak ve dar anlamda parlamento dışı muhalefet odakları başlığı altında; gençlik ve öğrenci hareketleri, medya, aydınlar, sivil toplum kuruluşları, kadınlar ve azınlıklar incelenecektir. Bir başka parlamento dışı muhalefet odağı olan işçilerden ise sivil toplum kuruluşlarından biri olan sendikalar konusu içinde bahsedilecektir. Son

²³⁹ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.218-219. Üniversiteler, dini örgütler, gençlik örgütleri ve diğer düşünce dernekleri ideolojik örgütlerin somut örnekleridir. **Akad**, Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri, s.77.

²⁴⁰ **Meynaud**, s.19.

²⁴¹ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.219.

²⁴² Bu husus dar anlamda parlamento dışı muhalefet odakları başlığı altında açıklanacaktır.

²⁴³ **Turgut**, s.148 vd.

olarak dikkat çekilmesi gereken nokta, söz konusu muhalefet odaklarının, yerine göre bir baskı grubu niteliği taşımakla beraber, her zaman baskı grubu olarak nitelendirilemeyeceğidir. Dolayısıyla burada vurgulanan nokta, baskı gruplarının çerçevesini çizmek değil, parlamento dışı muhalefet odaklarını belirleyip, yapmış oldukları faaliyetleri açıklamaktır.

1. Gençlik ve Öğrenci Hareketleri

Gençlerin çoğunlukla öğrenci hareketleri şeklinde ortaya çıkan eylemleri, yabancı ülkelerdeki ve ülkemizdeki duruma göre iki başlık altında incelenebilir.

a. Yabancı Ülkelerde Öğrenci Hareketleri

Öğrenci hareketleri ya da öğrenci ayaklanmaları olarak ifade edilen gençliğin protesto ve eylemleri geçmişte birçok defa farklı ülkelerde görülmüştür. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise dünyanın dört bir yanında, kurulu düzeni tehdit eden benzersiz ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu ayaklanmaların enteresan yönü ise sadece Üçüncü Dünya ülkelerinde değil İkinci ve Birinci Dünya ülkelerinde de aynı anda meydana gelmesidir²⁴⁴.

1950'li yılların sonunda ileri düzeyde sanayileşmiş, istikrar ve uyum içinde olan ülkelerde, öğrenci hareketlerinin etkili olamayacağı düşünülse de ayaklanmalar, dönemin gelişmiş ülkesi Amerika'da başlamıştır²⁴⁵. Bu ülkedeki öğrenci hareketleri 1960'lardaki "Medeni Haklar" protestolarıyla ortaya çıkmış ve bu protestolar, öğrencilerin Amerikan toplumundaki eşitsizlikleri ve adaletsiz uygulamaları göstermelerini sağlamıştır²⁴⁶. Bu yıllarda üniversite öğrencilerinin ırkların eşitliğini

²⁴⁴ Fraser, Ronald, 1968 İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı, (Çev. Kudret Emiroğlu), İstanbul 1988, s.9.

²⁴⁵ Duverger, Batının İki Yüzü, s.191-192.

²⁴⁶ Göğüş, Mine, "Amerikan Üniversitelerindeki Öğrenci Hareketlerinin Mahiyet ve Nedenleri", 1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye'de), Ankara 1969, s.153. Medeni Haklar protestoları, Amerika'da etnik köken, ırk, renk ayrımı ve bazı eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla Martin Luther King öncülüğünde başlayan harekettir. Söz konusu eylemler 1964 yılında dönemin Amerika Başkanı Lyndon Johnson tarafından imzalan Medeni Haklar Yasası ile son bulmuştur. http://tr.wikipedia.org/wiki/1964_Medeni_Haklar_Yasası, (Erişim tarihi:01.12.2013). Ayrıca bkz. Loevy, Robert D.(Ed.), The Civil Rights Act of 1964:The Passage of the Law That Ended Racial Segregation, Albany, New York 1997.

sağlama amacına yönelik barışçıl faaliyetleri; Amerika'nın farklı ülkelere müdahale etmek amacıyla orduya asker alma kapsamını genişletmesi, Küba'ya olan düşmanca tavır, Vietnam Savaşı gibi olaylarla açık hale gelen Amerikan emperyalizmine karşı mücadele ile birleşmiştir²⁴⁷.

1960'lı yıllarda öğrenci ayaklanmaları ile ilgili başı çeken bir başka devlet olan Japonya'da ise Zengakuren (Japonya Öğrenci Öz Yönetimleri Birliği Federasyonu) isimli bir örgüt, Japonya ile Amerika arasındaki güvenlik anlaşmasının yenilenmesine karşı mücadelede bulunduğu gibi, Vietnam Savaşına karşı yapılan gösterilerin de öncülüğünü yapmış ve emperyalizm karşıtı faaliyetlerde bulunmuştur²⁴⁸. Bir şehir gerillası taktiği ile mücadele eden Zengakuren örgütünün kullanmış olduğu yöntemler, Batı ülkelerince taklit edilse de bu ülkelerdeki öğrenciler böyle güçlü bir örgüt oluşturamamışlardır²⁴⁹.

Avrupa ülkelerinde ise öğrenci hareketleri Amerika ve Japonya'ya göre daha geç ortaya çıkmıştır. Almanya'da, doğrudan politikayla ilgili ilk öğrenci protestosu, 1962 yılında Spiegel olayıyla başlamış ve daha sonrasında farklı sebeplerle gerçekleştirilen bu tip eylemler meşru bir temele dayandırılmaya çalışılmıştır²⁵⁰. Buna paralel olarak, 1966 yılında Batı Berlin Hür Üniversitesi'nde, Vietnam Savaşı, Amerika'ya bağımlılık ve üniversitelerin demokratikleştirilmesini konu edinen gösteriler yapılmıştır²⁵¹. 1967 yılının ilkbaharında dönemin Amerika başkan yardımcısı Humprey'in Berlin'i ziyareti esnasında, öğrenciler çeşitli gösteriler yaparak Amerika'nın Vietnam politikasını eleştirmiştir²⁵². Almanya'daki öğrenci hareketleri ile ilgili dikkat çeken nokta, öğrencilerin üniversite içi sorunlara yönelik yapılan toplantılara olan ilgi ve katılımının, Vietnam Savaşı gibi siyasi meselelerle alâkalı toplantılara olan ilgi ve katılımından çok daha düşük seviyede olmasıdır. Bu durum, Alman üniversitelerinin imkânlarının iyi olması da göz önünde

²⁴⁷ **Duverger**, Batının İki Yüzü, s.192.

²⁴⁸ **Fraser**, s.9-10.

²⁴⁹ **Duverger**, Batının İki Yüzü, s.192.

²⁵⁰ **San**, Coşkun, "Son Yıllarda Alman Üniversitelerinde Öğrenci Hareketleri", 1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye'de), Ankara 1969, s.26-27.

²⁵¹ **Duverger**, Batının İki Yüzü, s.192.

²⁵² **San**, s.28.

bulundurulduğunda, öğrenci hareketlerinin, üniversiteler modernleştikçe ve öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun hale geldikçe siyasi meselelere ve düzene yöneldiğini ortaya koymaktadır²⁵³.

Bir başka Avrupa ülkesi olan İtalya’da, öğrencilerin üniversiteleri demokratikleştirme çabası ve Vietnam savaşı başta olmak üzere dünyadaki milletlerin kurtuluş mücadeleleri öğrenci hareketlerine dayanak olarak gösterilebilir²⁵⁴. 1967-1968 yıllarında üniversite gösterileri; fakülte işgalleri ve sokak olayları ile doruk noktaya ulaşmıştır²⁵⁵. Bağlı oldukları siyasi partilerin görüşlerini öğrencilere kabul ettirmeyi kendilerine amaç edinen öğrenci grupları arasındaki çatışmalar, sokak kavgalarına dönüşmüş ve özellikle üniversitelerde yapılan seçimlerde şiddetlenmiştir²⁵⁶. 1967 yılının ilk üç ayında İtalya’da meydana gelen üniversite eylemleri önemli bir boyut kazanmış, özellikle Pisa Üniversitesindeki La Sapienza binasının işgalinde öğrenciler, üniversitenin kendilerine ait olduğunu ve öğrenci genel kurulunun üniversitede egemen organ olarak görev yapması gerektiğini belirtmişlerdir²⁵⁷.

Fransa’da ise Mayıs 1968 öğrenci ayaklanması, diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak ulusal düzeyde olmuş, öğrenci-işçi dayanışması sonucunda ülkede genel grev yapılmıştır²⁵⁸. Fransa’da öğrenciler, üniversitelerin özerkliğini, derslerin diyalog ve karşılıklı tartışma şeklinde işlenmesini, katı olmayan bir sınav sistemini, yönetime katılmayı ve üniversitede söz hakkına sahip olmayı istemişlerdir²⁵⁹. Öğrenci hareketlerine örnek olarak verilen bu ülkeler dışında diğer Avrupa ülkelerinde de bazı öğrenci gösterileri yapılmıştır. Bu gösterilerin özünde sosyal sistemle arası açık

²⁵³ **Kışlalı**, Ahmet Taner, Öğrenci Ayaklanmaları, Ankara 1974, s.43.

²⁵⁴ **Fraser**, s.150.

²⁵⁵ **Duverger**, Batının İki Yüzü, s.193.

²⁵⁶ Bunun en kanlı örneği, 1966 yılında Roma Üniversitesi Öğrenci Birliği seçimleri esnasında meydana gelen ve Paolo Rossi isimli bir öğrencinin ölümüyle sonuçlanan, faşistler ile sosyalistler arasındaki çatışmadır. **Konanç**, Esin, “İtalya’daki Üniversite Reformu Hazırlıkları ve Öğrenci Hareketleri”, 1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye’de), Ankara 1969, s.107.

²⁵⁷ **Fraser**, s.148.

²⁵⁸ **Duverger**, Batının İki Yüzü, s.193. Diğer ülkelerde işçiler, genellikle öğrencilerin çabalarına duyarsız yaklaşmış, yalnızca İtalya’da, Fransa’daki kadar olmasa da, grevlerle öğrencilere destek vererek onların yanında olmuşlardır. **Turgut**, s.152.

²⁵⁹ **Kışlalı**, Öğrenci Ayaklanmaları, s.42.

olan ve sistemden memnun olmayan bir anlayış yatmaktadır²⁶⁰. Esas neden bu olmakla birlikte, dönemin olaylarına bakıldığında iki nokta dikkat çekmektedir.

İlk olarak, toplumsal baskının, üniversitelere yansıdığı düşünülmekte ve öğrenciler üzerinde; hocaların otoritesi, sınav sistemleri, derslere devam takibi, disiplin yönetmelikleri gibi yöntemlerle baskı kurulduğuna inanılmaktadır. Bu anlamda öğrenciler, üniversitelerin dönüşümünün gerçekleşmesini, öncelikle toplumun belli bir dönüşüm yaşamasına bağlamakta ve kapitalizmi eleştirerek, sosyalist bir düşünce modeli benimsemektedirler²⁶¹. Dolayısıyla öğrenci hareketlerinin ortak nedenlerinden birinin, öğrencilerin üniversitelerdeki mevcut sisteme karşı çıkmaları ile rejime ve toplumsal düzene yönelik eleştirel bir tutum takınmaları olduğu söylenebilir²⁶².

İkinci olarak ise, öğrenciler uluslararası sorunlara duyarlılık göstermekte ve emperyalist güçlerin eylemlerine büyük bir tepki duymaktadır. Özellikle Vietnam Savaşı, Amerikan egemenliği, Küba'da ortaya çıkan durum, Üçüncü Dünya ülkelerinin sömürülmesi ve zamanın önemli bir gerçeği olan işçi sınıfı ile burjuva sınıfı arasındaki sınıf mücadeleleri, öğrenci hareketlerinin önemli nedenleri olarak gösterilmektedir²⁶³.

Sonuç itibarıyla, 1968 yılı öğrenci hareketleri genel anlamda başarılı olamamışsa da siyasi düzeyde ve halkın büyük bölümünde huzursuzluk meydana getirmiş, hatta işçi grevlerinin yoğunlaştığı ülkelerde sosyal hayata büyük bir darbe vurmuştur²⁶⁴. Bazı ülkelerde ise bu hareketler siyasi alanı da ciddi anlamda etkilemiştir²⁶⁵. Öğrenci hareketlerinin en büyük sonucu ise, öğrencilerin toplumsal yapı içinde bundan sonra dikkate alınması gereken bir muhalefet unsuru olduğunun ortaya çıkması, yetkili organların verdikleri kararlarda öğrencileri karşılarına almak

²⁶⁰ **Feuer**, Lewis S., *The Conflict of Generations: The Character and Significance of Student Movements*, New York 1969, s.3.

²⁶¹ **Duverger**, *Batının İki Yüzü*, s.194.

²⁶² **Kışlalı**, *Öğrenci Ayaklanmaları*, s.39.

²⁶³ **Duverger**, *Batının İki Yüzü*, s.194-195.

²⁶⁴ **Turgut**, s.173.

²⁶⁵ Örneğin öğrenci hareketleri, Japonya'da Meclisin feshedilmesine, Berlin'de ise hükümetin istifa etmesine neden olmuştur. Bu örnekler için bkz. **San**, s.29; **Kışlalı**, *Öğrenci Ayaklanmaları*, s.83.

istememeleri ve dolayısıyla çıkarılan kanunlar ile alınan kararlarda onların taleplerini göz önünde bulundurmaları olmuştur²⁶⁶.

b. Türkiye’de Öğrenci Hareketleri

Ülkemizde meydana gelen öğrenci hareketleri, tarihsel süreç içinde incelendiğinde, Osmanlı Devleti döneminden başlamak üzere bu tip eylemlerin yapıldığı görülür. Osmanlı Devleti’nin, ilk öğrenci olayı olarak kabul edilen, 16. yüzyılda ortaya çıkan ve Sûhte İsyanları olarak adlandırılan, medrese öğrencilerinin neden olduğu eylemler, Kuleli Vak’ası ve Talebe-i Ulum Ayaklanmaları bunlara örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca II. Meşrutiyet döneminde de üniversite ve yükseköğretim kökenli birçok öğrenci olayı meydana gelmiştir²⁶⁷.

1960’lara gelindiğinde ise dünyada görülen öğrenci hareketlerine benzer bir durum ülkemizde de yaşanmıştır. Öğrencilerin yapmış olduğu eylemlerin arkasında birtakım istekleri olduğu görülmektedir. Bu istekler, üniversite yönetmeliklerinin ve özellikle sınav sisteminin yeniden düzenlenmesi, yönetime katılma arzusu, üniversiteler ile ilgili taleplerin iktidarca kanunlaştırılması, üniversite öncesi verilen eğitimde doğu-batı arası eşitsizliğin ortadan kaldırılması, mezun olduktan sonra iş bulma konusundaki sıkıntıların giderilmesi ve özel okulların devletleştirilmesi olarak sıralanabilir²⁶⁸. Ancak ülkemizde meydana gelen öğrenci hareketleri, başka ülkelerde yapılan eylemlerden belli yönleriyle ayrılmaktadır. Bizdeki öğrenci hareketlerine yeni boyutlar kazandıran en önemli unsur, siyasi alanın oldukça hızlı bir şekilde kutuplara ayrılması ve siyasi partilerin üniversite öğrencilerini kendi taraflarına çekmek için sürekli olarak çaba göstermesidir²⁶⁹. Nitekim bu çabalar, öğrencilerin yapmış olduğu eylemlerin nedenlerine etki etmiş ve zaman içinde öğrenciler eğitim

²⁶⁶ **Turgut**, s.173; **Tunaya**, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, s.338.

²⁶⁷ Osmanlı Devleti’nde meydana gelen öğrenci olayları için bkz. **Aktar**, Yücel, İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918), İstanbul 1990; **Taylak**, Muammer, Saltanat, 2.Meşrutiyet ve 1.Cumhuriyet’te Öğrenci Hareketleri, Ankara 1969.

²⁶⁸ **Tezcan**, Mahmut, “Memleketimizin Yüksek Öğrenim Kurumlarında Öğrenci Hareketleri ve Ortaya Çıkardığı Sorunlar”, 1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye’de), Ankara 1969, s.184-197.

²⁶⁹ **Abadan**, Nermin, “Türk Üniversite Öğrencileri İle Genç İşçilerin Siyasal Eğilimleri”, AÜSBFD, 1971, C.26, S.1, s.68.

sistemiyle ilgili boykotlarını siyasi sisteme yöneltmişlerdir. Ülkemizde 1968 yılında eğitim sistemini eleştirmek amacıyla yapılan protesto sayısı 33 olarak tespit edilmişken; hükümetin faaliyetlerine yönelik herhangi bir boykot söz konusu olmamıştır. Takvimler 1969 yılını gösterdiğinde, hükümetin faaliyetlerine yönelik protestolar 19’u bulmuş; eğitim sistemine yönelik protesto sayısı ise 6’ya düşmüştür. 1970 yılına gelindiğinde ise hükümet protestoları 41’e çıkmış, eğitim sistemine yönelik herhangi bir boykota rastlanmamıştır²⁷⁰. Yine aynı tarihte Hacettepe ve Erzurum Atatürk Üniversitesi’nde yapılan ankette, öğrencilerin yalnızca yüzde 13,2’si toplumsal düzenden memnun olduğunu ifade ederken; yüzde 74,3’ü memnun olmadıklarını belirtmiş, geri kalan kısım ise çekimser kalmayı tercih etmiştir. Dördüncü sınıflar arasında ise toplumsal düzenden memnun olmayanların oranı yüzde 81,5’i bulmuştur²⁷¹.

2. Medya

a. Genel Olarak

Medya, iletişim ve kitle iletişimi kavramları ile yakından ilgili olduğundan öncelikle bu kavramların tanımlanması gerekmektedir. İletişim, toplumu meydana getiren bireylerin, toplulukların ve katmanların diğer birey, topluluk ve katmanlarla olan etkileşimi olarak açıklanabilir²⁷². Grup hayatının sürekli olması, insanlar arasında fikir, düşünce, kanaat ve haber alışverişini; insanların fikir, duygu, düşünce, kanaat ve izlenimlerini birbirlerine ulaştırmalarını, yani birbirleriyle iletişim kurmalarını zorunlu hale getirir²⁷³. Kitle iletişimi ise verilmek istenen mesajların, çeşitli araçlarla, kalabalık ve dağınık bir insan topluluğuna aynı anda ulaştırılmasına denir²⁷⁴. Kitle iletişimi, kişiler arasında değil, bir toplumdaki farklı yapıda olan, heterojen nitelikte ve bilinmeyen bir kitleye yapılan, haberi alan ile veren arasında

²⁷⁰ 1965-1970 yılları arasında yapılan boykotların nedenleri ve sayıları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **Abadan**, “Türk Üniversite Öğrencileri İle Genç İşçilerin Siyasal Eğilimleri”, s.72.

²⁷¹ **Kışlalı**, Öğrenci Ayaklanmaları, s.64.

²⁷² **Çolak**, Nusret İlker, Kitle İletişim Hukuku, Ankara 2007, s.21.

²⁷³ **Dönmezer**, Sulhi, Toplum Bilim, 12. Baskı, İstanbul 1999, s.383.

²⁷⁴ **Ergin**, Çağın, “Kamuoyu ve Baskı Grupları”, Siyaset, (Ed. Mümtaz’er Türköne), Ankara 2003, s.325.

genel ilişkiler dışında (televizyon satın almak, bilgisayara internet bağlatmak gibi) herhangi bir ilişkinin bulunmadığı haberleşme türüdür²⁷⁵.

Kitle iletişimini tanımlarken bahsedilen araçlar ile uzaktaki olayları kısa bir sürede yazılı, işitsel ve/veya görsel olarak büyük kitlelerle buluşturan, olayları sunuş ve yorumlayış şekliyle insanların düşüncelerine yön verme potansiyeline sahip olan kitle iletişim araçları anlaşılır ki bunlar medya kavramı ile ifade edilir²⁷⁶. Medya, bir topluma; mesaj ve bilgilerin saklanması, uzaktan ulaştırılması, kültürel-siyasi pratiklerin güncelleştirilmesi gibi işlevleri tamamen veya kısmen yerine getirme imkânı sağlayan tüm iletişim sistemleridir²⁷⁷. Özellikle yazılı basının popülerliğini azaltan televizyon yayıncılığının yaygınlaşmasıyla revaç kazanan medya kavramı, her türlü kamuoyu oluşturma araçlarını kapsayan geniş bir yelpazedir²⁷⁸. Dolayısıyla medya denince radyo, televizyon, gazete, dergi, kitap, plak, ses ve görüntü bantları, sinema filmleri ve çağımızın en önemli iletişim kaynağı olan internet gibi araçlar akla gelmektedir²⁷⁹.

b. Sosyal Medya

Bilişim ve iletişim teknolojilerinde son yıllarda meydana gelen gelişmeler, zaman, mekân ve coğrafi uzaklık faktörlerinden kaynaklanan zorlukları ortadan kaldırmış; ses, görüntü, hareketli görüntü ve veri şeklindeki tüm bilgi aktarımlarını mümkün hale getirmiştir. Bu gelişmelere ek olarak, iletim kapasitelerinin artması, maliyetlerin azalması ile telekomünikasyon ve bilişim teknolojilerinin yakınsaması sonucunda kitle iletişimi ile noktadan noktaya iletişim hizmetleri iç içe geçmiş ve

²⁷⁵ **Aziz**, Aysel, Radyo ve Televizyona Giriş, Ankara 1976, s.2.

²⁷⁶ **Ergin**, s.325; **Dönmezer**, s.384.

²⁷⁷ **Barbier**, Frederic/ **Lavenir**, Catherine Bertho, Diderot'dan İnternete Medya Tarihi, (Çev. Kerem Eksen), İstanbul 2001, s.7.

²⁷⁸ **Alkan**, Ahmet Turan, "Medyaya Karşı Fert", Türkiye Günlüğü, Güz 1993, S.24, s.6.

²⁷⁹ Kuşkusuz, örnek kabilinden sayılan bu araçlar dışında medyanın kapsamına giren başka araçlar da mevcuttur. Ancak gelişen teknoloji karşısında bu araçların kapsamını bütünüyle belirlemek oldukça güçtür. Medya bu yönüyle anlam bakımından kapsayıcı olup, kitle iletişimini sağlayan araçların tümünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu nedenlerle, bu çalışmada kelime anlamı açısından "araç" kelimesini içinde barındırsa da medya, genel niteliği göz önünde bulundurularak, parlamento dışı muhalefet odağı olarak ikinci bölümde; medyanın alt dalları olarak değerlendirildiğimiz basın, radyo ve televizyon ile internet parlamento dışı muhalefet aracı olarak üçüncü bölümde incelenmiştir.

yeni iletişim teknolojileri ortaya çıkmıştır²⁸⁰. Bu iletişim teknolojilerinin en önemlisi olan internetin, günümüzde başlıca bilgi ve haber kaynağı olarak kullanılması, medyanın da bu alana yönelmesi sonucunu doğurmuştur. Bunun neticesinde yeni medya veya toplum arasındaki yaygın kullanımıyla sosyal medya kavramı ortaya çıkmıştır. Sosyal medya, önceleri elektronik posta ile başlamış; ancak gelişen teknoloji sayesinde zamanla Msn, Facebook, Twitter gibi iletişim ortamlarını içine alan ve insanlar için yeni bir iletişim biçimi olan bir yapıya bürünmüştür²⁸¹.

Sosyal medyanın; radyo, televizyon, sinema, gazete gibi araçlardan ayırt edici temel nitelikleri multimedya ve interaktif özelliğe sahip olmasıdır²⁸². Multimedya özelliği, sosyal medya ortamlarının ses, görüntü, hareketli görüntü öğelerini aynı anda kullanması şeklinde tanımlanırken; interaktif özelliği iletilerin karşılıklı gönderilmesi, gönderici ve alıcı arasında birebir iletişimin sağlanmasını ifade eder ki bu özellik sosyal medyanın, tek yanlı değil iki yanlı bir işleyişe sahip olduğunu gösterir²⁸³. Sosyal medyanın, özellikle toplumsal değişimlerde etkili olmasını sağlayan özelliği ise çevrimiçi (online) iletişim fonksiyonuna sahip olmasıdır. Çevrimiçi iletişim; sosyal medyanın kullanıcılarına yalnız mesajı alma değil, bunun yanında gerçek zamanlı olarak yorum yapma ve paylaşımında bulunma olanağı sunan bir özelliktir²⁸⁴.

c. Medyanın Demokratik Topumlardaki Yeri

Demokrasilerin, herkese aynı fırsatları tanıması, halkın iradesine dayanması ve halkın taleplerini dikkate almak durumunda olması, bu taleplerin sistem içinde iktidara nasıl iletileceği sorununu ortaya çıkarır. İşte bu sorunu giderecek olan medya, taleplerin sistem içinde karşılanmasını sağlayarak, yönetim ile halk arasında

²⁸⁰ **Başaran**, Funda, “İnternetin Ekonomi Politikası”, İnternet Toplum Kültür, (Der. Mutlu Binark, Barış Kılıçbay), Ankara 2005, s.32.

²⁸¹ **Güngör**, Nazife, İletişim Kuramları ve Yaklaşımları, Ankara 2011, s.312.

²⁸² **Binark**, Mutlu, “Yeni Medya Çalışmalarında Yeni Sorular ve Yöntem Sorunu”, Yeni Medya Çalışmaları, Ankara 2007, s.21.

²⁸³ Yukarıda sayılan ve sosyal medyanın diğer özellikleri için bkz. **Güngör**, s.312-315.

²⁸⁴ **Telli**, Azime, “Mısır Devrimi’nde Sosyal Medyanın Rolü”, Bilge Strateji, Güz 2012, C.4, S.7, s.83.

iletişim kurar²⁸⁵. Medya, bu iletişimin gereği olarak vatandaşların haklarını kullanabilmeleri için onlara bilgi verir. Medya vasıtasıyla kişiler toplumsal olayların yorumlanmasına katılabilirler; toplumun gelişimine ve siyasi tercihlere etki eden davranış ve eylemlerde bulunabilirler²⁸⁶. Buradan hareketle, medyanın toplum karşısındaki misyonu iki başlıkta toplanabilir. İlk olarak, medya tek tip düşüncenin egemen olmasını engelleyerek, farklı tutum ve anlayışların yani çok sesliliğin oluşmasını sağlar. Farklı dünya görüşüne sahip kişilerin düşüncelerinin iletilmesini sağlar ve bu kişileri temsil eder²⁸⁷. İkinci olarak ise medya, farklı menfaatleri uzlaştırma yoluna giderek, çatışmaları çözer ve toplumun ortak amaçlarının gerçekleştirilmesine yardımcı olur²⁸⁸. Bu bağlamda toplumu ilgilendiren, ancak çözülmesi gereken bir konuda medya, zıt düşünceye sahip tarafları daha da kışkırtmak yerine, sorunun çözülmesi için uzlaştırıcı bir yapıya bürünerek dengeyi kurmalıdır.

Demokratik toplumlarda medya, faaliyetlerini yerine getirirken şeffaf ve bağımsız olmalı, halka gerçekleri anlatmalı, toplumun yararını her şeyin üstünde tutmalıdır. Fakat ekonomik gerçeklikler karşısında bağımsızlık koşulunun gerçekleşme ihtimali oldukça düşüktür. 1980’li yılların başından itibaren ortaya

²⁸⁵ **Güneş**, Sadık, Medya ve Kültür Sessiz Yığınların Kültürel İntiharı, Ankara 2001, s.171.

²⁸⁶ **Lundby**, Knut/ **Ronning**, Helge, “Medya-Kültür-İletişim: Medya Kültürü Aracılığıyla Modernliğin Yorumlanması”, Medya Kültür Siyaset, (Der. Süleyman İrvan), Ankara 1997, s.25-26.

²⁸⁷ **Curran**, James, “Medya ve Demokrasi: Yeniden Değer Bıçme”, Medya Kültür Siyaset, (Der. Süleyman İrvan), Ankara 1997, s.176-177. Ancak Kılıçbay, ülkemizdeki gibi çok sayıda ideolojinin hakim olduğu toplumlarda, bazı ideolojilerin medyanın çabaları sonucu yaygın hale geldiğini ve medyanın çoğulcu bir toplum meydana getirmekten ziyade tekdüze, benzeşen bir toplum oluşturmaya katkı sağladığını ileri sürmektedir. **Kılıçbay**, Mehmet Ali, “Medium Size Media”, Türkiye Günlüğü, Güz 1993, S.24, s.20.

²⁸⁸ **Curran**, s.178. Medya bu önemli görevleri nedeniyle çeşitli kaynaklarda yasama, yürütme ve yargı güçlerinden sonra dördüncü bir güç olarak ifade edilmektedir. Bunu eleştiren **Kaboğlu**’na göre, kitle iletişim araçları devlet güçleri içerisinde değil, özgürlükler alanında bulunurlar ve bunların bir güç olarak isimlendirilmeleri yanıltıcıdır. Böyle bir nitelendirme ancak kitle iletişim araçlarının kötüye kullanımının etki ve sonuçlarını anlatmak için kullanılabilir ki, bu da söz konusu özgürlüklerin istismarının meşrulaştırılması tehlikesini beraberinde getireceğinden yerinde bir kullanım olmaz. **Kaboğlu**, İbrahim Ö., Özgürlükler Hukuku, 6. Baskı, Ankara 2002, s.519 (dipnot 152).

çıkan ve 1990'larda gittikçe belirginleşen medya holdingleşmeleri bu durumun önemli sonuçlarından biridir²⁸⁹.

d. Medyanın Kamuoyu Oluşturma Gücü ve Muhalefeti

Bilgiyle bireyin buluşmasını sağlayan medya, bireysel olarak ulaşılması zor olan bilgilere kısa sürede ve organize bir biçimde ulaşılmasını sağlayarak, toplumsal bir ihtiyacı karşılamaktadır²⁹⁰. Bu bağlamda medyanın temel görevleri; toplumu bilgilendirmek, bilinçlendirmek ve toplum için önem teşkil eden konularda kamuoyu oluşturmaktır²⁹¹. Medyanın kamuoyu oluşturma gücü, halkın bilgilendirilmesini ve bilinçlendirilmesini içine aldığından öncelikle medya kamuoyu ilişkisine değinmek gerekir.

aa. Medya ve Kamuoyu

Kamuoyu, belli bir zamanda ve belli bir tartışmalı sorun karşısında, kişilere hakim olan kanaattir²⁹². Bir konuda kamuoyunun oluşabilmesi, ilgili kişi ya da grupların o mesele hakkında bilgi sahibi olmaları ve bunun üzerine tartışmalarıyla mümkün olmaktadır. Tartışma konusu olan mesele ile ilgili kişilerin hakim kanaatlerinin ortak bir kamuoyu oluşturabilmesi için ise başka gruplarla irtibat kurup görüşlerini aktarmaları gerekmektedir. Bütün bu ilişkilerin sağlanmasında iletişimin önemli bir etkisi vardır²⁹³. Bu noktada medya, belirli mesajların doğrudan büyük kitlelere iletilmesini, kitlelerin yönlendirilmesini, kamuoyu oluşturarak bireylerin düşüncelerinin biçimlendirilmesini sağlar²⁹⁴.

Medya, kamuoyunun olmazsa olmaz koşulu olan insanların kendini ifade edebilmesine de katkıda bulunur. Bireyler medya sayesinde diğer insanların neler

²⁸⁹ **Bulunmaz**, Barış, "Medya ve Siyaset Etkileşiminin Karşılıklı Boyutları", Medya Eleştirileri 2009 Kitle İletişimi ve Toplumsalın Üretimi, (Der. Nesrin Tan Akbulut, Can Bilgili), İstanbul 2009, s.331.

²⁹⁰ **Zengin**, Mehmet Ali, Türk Hukukunda Bilgi Edinme Hakkının Sınırları, Ankara 2012, s.40

²⁹¹ **Bulunmaz**, s.331.

²⁹² **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.161; **Ergin**, s.317.

²⁹³ **Bektaş**, Arsev, Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi, İstanbul 1996, s.98.

²⁹⁴ **Ergin**, s.325.

düşündüğünü ve nasıl davrandığını görüp, kendisi ile uyuşan düşüncelerle yakınlaşırken; eğer görüşleri toplumdakilerden farklı ise bunları açıklamaktan çekinir ve topluma ayak uydurmaya çalışır²⁹⁵. Bu noktada medya ve kamuoyu arasındaki ilişkiyi belirtirken, Elisabeth Noelle-Neumann'ın ifade etmiş olduğu suskunluk sarmalı kuramından yararlanılabilir²⁹⁶. Bu kurama göre toplum, uzlaşmadan sapan bireyleri dışlama ve ihraç ile tehdit eder; bireyler de dışlanma korkusundan dolayı çevrelerindeki insanların hangi düşünce ve davranış biçimlerini benimsediğini düzenli olarak takip etmek zorunda kalır. Bireyler bu takibi ya doğrudan gözlem yoluyla ya da medya aracılığıyla dolaylı gözlem yoluyla yapar. Medya, eğer belli bir konuda azınlığın fikirlerini desteklerse, azınlığı oluşturan kişiler konuşmak için daha istekli olur, sesleri daha yüksek tonda çıkmaya başlar ve medyanın açıklamalarını konuşmalarında kullanırlar. Dolayısıyla kamuoyunun hükümeti veya toplumun bir ferdini etkileme gücü medya aracılığıyla şekillenmekte, azınlık durumunda kalsa da bireyler, medya sayesinde seslerini duyurabilmektedirler²⁹⁷.

bb. Medya ve Muhalefet

Medya, parlamento dışı muhalefet görevini üstlenen önemli bir odaktır. Çünkü medya her yerde yeni siyasi tartışmalar ortaya çıkaran ve parlamentolara kıyasen daha güçlü bir muhalefet görevi ifa eden bir yapıya bürünmüştür²⁹⁸. Parlamento dışında bir güç olan medya, bu muhalefet görevini siyasi iktidarın nasıl kullanıldığını takip ederek, ona eleştiri ve uyarılarda bulunarak, yönetenler tarafından yetki sınırlarının aşılmasını ve iktidar sapmalarını engelleyerek yerine getirir²⁹⁹. Bu anlamda medyanın muhalefet bakımından ilk önemi, başlıca bir muhalefet odağı olarak siyasi sürece dahil olması, iktidarı ve muhalefeti eleştirerek sistemdeki

²⁹⁵ **Ergin**, s.325.

²⁹⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. **Noelle-Neumann**, Elisabeth, "Suskunluk Sarmalı Kuramı'nın Medyayı Anlamaya Katkısı", Medya Kültür Siyaset, (Der. Süleyman İrvan), Ankara 1997, s.223-231.

²⁹⁷ **Noelle-Neumann**, s.226-229.

²⁹⁸ **Abadan**, Nermin, "Klasik Muhalefet Yeterli midir?", Cumhuriyet Gazetesi, 09.12.1968. Medya, kamuoyunun oluşmasını sağlamak için resmi olmayan ortamlarda, kendiliğinden oluşan tartışmalar meydana getirerek siyasetin merkezini parlamento dışındaki çeşitli alanlara yöneltmekte ve böylece parlamento dışı siyasi süreç parlamento içindeki anayasal sürecin önüne geçmektedir. **Ionescu/ Madariage**, s.69.

²⁹⁹ **Kapani**, Kamu Hürriyetleri, s.269.

aksaklıkları ortaya koymasıyken; ikinci önemi vatandaşların olaylardan haberdar olmasına ve görüşlerinin oluşmasına etki ederek, diğer parlamento dışı muhalefet odaklarının yapacağı muhalefetin şekillenmesine ve açıklanmasına yardımcı olmaktadır³⁰⁰.

Amerika’da meydana gelen Watergate skandalından sonra, Başkan Nixon’un kamuoyunun giderek artan tepkisi karşısında istifa etmek zorunda kalması, medyanın muhalefet gücüne örnek olarak gösterilebilir³⁰¹. Ayrıca Amerika’da uygulanan başkanlık sistemi gereği Başkan’ın Kongre ile ilişkisinin sınırlı olması ve ona hesap vermek zorunda olmaması, medyanın parçası olan basın toplantılarını siyasi iktidarın bir denetim yolu haline getirmekte; toplantıların medya aracılığıyla milyonlarca kişiye aktarılması, Başkan’ın izleyiciler önünde önemli bir sınav vermesini sağlamaktadır³⁰². Medyanın muhalefet gücü ile ilgili diğer bir örnek İngiltere’den verilebilir. İngiltere’de geniş bir eleştiri özgürlüğüne sahip olan medya, hükümeti denetleme noktasında halkın gözü, kulağı olup hükümetin politikalarının değişmesinde ve bazen de istifasında önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Kırım Savaşı sırasında savaşın idaresi ile ilgili yapılan eleştiriler ve Times gazetesinin bu doğrultuda başlatmış olduğu kampanya neticesinde Lord Aberdeen Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır³⁰³. Bu bilgilere dayanarak, özellikle de radyo ve televizyonun yaygınlaşmasıyla başlayan süreçte, parlamentoların özel siyasi etkinliklerini kısmen kaybettiği ve hatta parlamentoların kaderlerinin bir ölçüde medyaya yani parlamento üyesi olmayan kişi veya kurumlara bağlı olduğu ileri sürülmüş; bu durum yeni bir muhalefet eğilimi olarak ifade edilmiştir³⁰⁴.

Medyanın önemli bir muhalefet gücüne sahip olması nedeniyle, iktidara gelen siyasi partiler, muhalefet konumundaki partiler dışında medya organları ile de mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Diğer yandan medya, toplum ile siyasilerin

³⁰⁰ **Turgut**, s.175.

³⁰¹ **Kapani**, Politika Bilimine Giriş, s.172.

³⁰² **Ionescu/ Madariage**, s.70-71. Gerçekten de Amerika’da Başkan’ın basın istediği zaman toplantı yapması ve konferans vermesi neredeyse zorunludur ve bu toplantılarda Başkan’ın kendisine yöneltilen soruların üstesinden gelmesi yararınayken; soruları gerektiği gibi yanıtlayamaması onu seçmen karşısında güç bir duruma sokacaktır. **Turgut**, s.175.

³⁰³ **Kapani**, Münci, İngiliz Demokrasisine Bakışlar, Ankara 1960, s.14.

³⁰⁴ **Ionescu/ Madariage**, s.72-73.

birbirlerine verdikleri mesajlar üzerinde denetim ve kontrol gücünü elinde tuttuğundan, siyasi iktidarı elinde bulunduranlar devamlı olarak bu gücü ele geçirmeye çabalamaktadır³⁰⁵. Bu nedenle çoğu siyasi iktidar, kendi dünya görüşü ile örtüşen medya organlarının oluşumunu desteklerken, muhalif medya organlarını itibarsızlaştırma çabasına girişir. Aynı durum muhalefet partileri için de söylenebilir. Muhalefet partileri, iktidarın politikalarını eleştirmek amacıyla, kendi menfaatleri doğrultusunda faaliyet gösteren medya organlarıyla yakınlaşır ya da tıpkı iktidar partisi örneğinde olduğu gibi kendi medyasını oluşturmaya çalışır. İktidar ve muhalefetin bu yöndeki tavırları “*yandaş medya*” kavramının günümüzde sıklıkla kullanılmasına neden olmuştur.

cc. Sosyal Medyada Muhalefet: Arap Baharı Örneği

İnternet hızının artması ve internetin insanların her türlü ihtiyacına cevap veren bir araç haline alması, günümüzde internet kullanımını giderek yaygınlaştırmakta ve insanların zamanlarının önemli bir kısmının bilgisayar karşısında geçmesine neden olmaktadır. Hatta gelişen teknoloji ile birlikte internete erişim sağlayan araçlar giderek çeşitlenmekte, akıllı telefonlar sayesinde bilgisayarlara dahi ihtiyaç duyulmadan internete girilebilmektedir. Bu ihtiyaca cevap veren cep telefonu operatörlerinin sundukları internet paketleri ile insanlar artık internetin olduğu yere gitmemekte, internet onların buldukları yerlere gelmektedir. Bu sayede insanlar evde, işyerinde, okulda, kafede, otobüste, dolmuşta ve hatta yolda yürürken bile internete girmekte; Facebook, Twitter gibi sosyal paylaşım sitelerinde anında düşüncelerini açıklamakta, buldukları yerleri bildirmekte ve fotoğraflarını paylaşmaktadır. Böylece dünyanın bir ucundaki kişi içinde bulunduğu durumu, yazdığı iletiler ve paylaştığı resimlerle, dünyanın diğer ucundaki insanlara sığağı sığağına ve doğrudan kendisi aktarmaktadır.

Sosyal medyanın kullanımının yaygınlaşmasında, içinde bulunduğu sanal ortamın insanlara tanıdığı özgürlüğün büyük etkisi vardır. Sosyal hayatta düşüncelerini ifade etmekten çekinen ya da onları büyük kitlelere duyurma imkânı

³⁰⁵ Özkan, Abdullah, Siyasal İletişim, İstanbul 2004, s.72.

olmayan bir kişi, sosyal medya sayesinde yazdığı tek cümle, çektiği tek fotoğraf veya video ile birçok kişinin beğenisini kazanabilmekte, tepkisini toplayabilmektedir. Bu durum herkesi bir anlamda haberci, köşe yazarı, fotoğrafçı, editör, kameraman, yönetmen yapmakta ve insanlar aracısız olarak görüş ve düşüncelerini paylaşmaktadır. Bu paylaşımlar, önceleri kişisel bir nitelik taşıırken, zamanla ülke ve dünya sorunlarını da içine alacak şekilde genişlemiş, hatta dünya çapında etki uyandıracak eylemlerin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Yakın zamanda dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşanan gelişmeler ve yapılan eylemlerde, sosyal medya önemli bir yere sahiptir.

2010 yılının sonlarında Tunus'ta başlayan ancak bu ülke ile sınırlı kalmayıp kısa sürede Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerine yayılan ayaklanmalarda, özellikle gençler, sosyal medya üzerinden haberleşerek birlik oluşturmuş ve internetin kitleleri organize etmedeki gücünü dünyaya göstermiştir³⁰⁶. Bu ülkelerden ilki olan Tunus'ta halk ayaklanması Sidi Bouzid kentinde, 17 Aralık 2010'da seyyar satıcılık yapan Muhammed Bouazizi isimli bir gencin, polise karşı yaptığı tek kişilik eylemle ortaya çıkmıştır. Kendisinden rüşvet isteyen polisler olumsuz karşılık veren Bouazizi'nin arabasına el konulduğu ve bunun üzerine çıkan tartışmada kadın bir polisin gence tokat attığı ileri sürülmüş, herkesin gözü önünde bir kadın karşısında bu konuma düşmeyi gururuna yediremeyen Bouazizi, kendini yakmıştır³⁰⁷. Tunuslu gencin kendisini yakması önce kendi ülkesinde, daha sonra da diğer ülkelerde meydana gelecek eylemlerin fitilini ateşlemiştir. Nitekim daha sonraları başta Mısır, Yemen ve Libya olmak üzere birçok Orta Doğu ülkesinde, siyasi içerikli halk ayaklanmaları, eylemler, mitingler, protestolar yapılmış ve bu durum *Arap Baharı* olarak adlandırılmıştır³⁰⁸. Arap Baharının hiç kuşkusuz en somut sonucu, Tunus'ta Zeynel

³⁰⁶ **Bozkurt**, Aslihan, "Ayaklanmalar İnternet ve Sosyal Medyanın Devrimi mi?", Bilişim Dergisi, Yıl:39, S.130, s.12.

³⁰⁷ **Ayhan**, Veysel, "Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması", Ortadoğu Etütleri, Ocak 2012, C.3, No:2, s.75-76.

³⁰⁸ **Korkmaz**, Ali, "Arap Baharı Sürecinde İnternet ve Sosyal Medyanın Rolü", International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges (ISLC), s.2148, www.inlcs.org/online/Book14.pdf (Erişim Tarihi: 09.05.2013). Arap Baharı deyimini Arap dünyasında baskıcı ve otoriter yönetimlere karşı meydana gelen farklı düzeylerdeki halk hareketlerini ifade etmek ve süreci bir demokratikleşme dalgası olarak olumlu anlamda tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. **Doğan**, Gürkan/ **Durgun**, Bülent, "Arap Baharı ve Libya:

Abidin Bin Ali, Mısır'da Hüsnü Mübarek ve Libya'da Muammer Kaddafi gibi yıllardır yönetimi elinde bulunduran liderlerin, iktidarlarını kaybetmeleri olmuştur.

Arap coğrafyasında yaşanan halk hareketlerinin oluşmasında, daha çok Facebook ile Twitter kullanıldığından, bu ayaklanmalar çoğunlukla Facebook Devrimi ya da Twitter Devrimi olarak anılmıştır. Ancak bu eylemlerin nedenleri açıklanırken farklı unsurlardan bahsedilebilir. Dolayısıyla bu unsurları sadece sosyal medyayla ve onun sunduğu özgürlükçü ortamla ilişkilendirmek, bölgede yaşananları görmezden gelmek anlamına gelir³⁰⁹. Bu tip eylemlerin meydana gelmesinde Arap halklarının siyasi reform, bağımsız ve adil seçimler, hukukun üstünlüğünün sağlanması gibi taleplerinin karşılanamaması önemli bir rol oynamıştır³¹⁰. Bunların yanında, gıda fiyatlarındaki artış, gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderek artması, genç işsizliğin yükselmesi, ifade ve haber alma özgürlüğünün engellenmesi, yolsuzlukların fazlaşması insanları sokaklara taşımıştır³¹¹.

Sosyal medyanın bu noktadaki etkilerinden bahsetmeden önce, El-Cezire televizyonunun sürece olan katkısına değinmek gerekir. Bölgedeki Arap kanallarının hemen hemen tamamı devlet destekli olup, bu kanallar tarafından genellikle Arap ülkelerindeki sorunlara duyarlı olmayan, halktan kopuk yönetimlerin yolsuzluklarını ve beceriksizliklerini gündeme getirmeyen, kısaca olayların üstünü örtterek onları meşrulaştıran haberler yapılmaktaydı.³¹² İşte Arap rejimlerindeki istismarı gözler önüne seren ve Arap halklarında meydana gelen tepkiyi açıklıkla ekranlara taşıyan El-Cezire ile Arap dünyasında ilk kez bir kanal, yönetimin sesi olma kaygısından

Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012/1, S.15, s.62.

³⁰⁹ **Babacan**, Mehmet Emin/ **Haşlak**, İrfan/ **Hira**, İsmail, “Sosyal Medya ve Arap Baharı”, Akademik İncelemeler Dergisi, 2011, C.6, S.2, s.79-80.

³¹⁰ **Şen**, Gülriz, “İran ve “Arap Baharı”: Bağlam, Söylem ve Siyaset”, Ortadoğu Etütleri, Ocak 2012, C.3, No:2, s.101.

³¹¹ **Uçkan**, Özgür, “Bilgi Edinme Hakkı, Yeni Medya Düzeni ve Wikileaks”, Cesur Yeni Medya, (Der. Mutlu Binark, Işık Barış Fidaner), e-kitap, Alternatif Bilişim Derneği, Ankara 2011, s.54, www.ekitap.alternatifbilisim.org/files/cesur-yeni-medya.pdf, (Erişim Tarihi: 15.05.2013).

³¹² **Çopur**, Hakan, “Devrimlerdeki Medya Etkisi”, 15.03.2011, www.setav.org/tr/devrimlerdeki-medya-etkisi/yorum/858, (Erişim Tarihi: 13.05.2013).

uzak kalarak yayın yapmış ve insanlarda Arap izleyiciyi ciddiye aldığı ve onların bilgi edinme hakkına saygı duyduğu algısını oluşturmayı başarmıştır³¹³.

Sosyal medya, El-Cezire'den sonra bölgedeki ayaklanmalarda bir çarpan etkisi meydana getirmiş, Arap halklarında belki yıllar öncesinde de var olan sıkıntılar El Cezire'nin varlığı ve sosyal medyanın bu etkisi ile gün yüzüne çıkabilmiştir. Böylece Tunus'tan ilham ve psikolojik destek alan Mısır halkı Tahrir Meydanı'nı doldururken; Tahrir Meydanı'ndan esinlenen diğer Arap toplumları ise meydanlara akın etmiştir³¹⁴. Sosyal medyanın ülke içi ve dışındaki olaylarla ilgili bilgi aktarıcısı konumu da sürece etki etmiş ve özellikle Mısır'da çok sayıda insana yol göstermiştir. Örneğin, Tunus'taki gösterilerde çekilen görüntüleri izleyen Mısırlı aktivistler, isyan esnasında nasıl hareket edecekleri hakkında fikir sahibi olmuşlardır³¹⁵.

El-Cezire kanalı ile sosyal medya birlikte düşünüldüğünde, El-Cezire'nin oluşturduğu etkinin organize edilmesinde sosyal medyanın yoğun bir şekilde kullanıldığı görülür. Dolayısıyla Arap dünyasında meydana gelenler, El-Cezire'nin ezber bozan yayıncılığı ile sosyal medyanın sunduğu koordinasyon ve haberleşme hızının birlikte hazırladığı yeni medya devrimi olarak nitelendirilebilir³¹⁶. Nitekim bu süreçte atılan üç milyondan fazla tweet, Youtube'da paylaşılan gigabaytlarca video içeriği ve yazılan binlerce blog mesajı analiz edildikten sonra yapılan araştırma, Arap Baharındaki politik tartışmaların şekillenmesinde sosyal medyanın merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır³¹⁷. Öyle ki belli bir konuda insanlar kısa süre içinde

³¹³ **Tütüncü**, Muttalip, "Ortadoğu'da Medya Devrimi", USA Sabah, 02.02.2011, www.usasabah.com/Guncel/2011/02/02/ortadoguda_yeni_medya_devrimi, (Erişim Tarihi: 13.05.2013).

³¹⁴ **Çopur**, 2011.

³¹⁵ **Telli**, s.94.

³¹⁶ **Tütüncü**, 2011.

³¹⁷ **O'Donnell**, Catherine, "New study quantifies use of social media in Arab Spring", 12.09.2011, www.washington.edu/news/2011/09/12/new-study-quantifies-use-of-social-media-in-arab-spring, (Erişim Tarihi: 14.05.2013). Malcolm Gladwell ise Tunus ve Mısır gibi ülkelerde ortaya çıkan ayaklanmalarda Facebook ve Twitter'ın göstericiler tarafından iletişim kurmak için kullanıldığını belirtirken; bu araçların devrimlerin gerçekleşmesine olan etkisinin belli olmadığını ifade etmiştir. Gladwell'e göre, tarihte meydana gelen bu tip olaylar göz önünde bulundurulduğunda, etkili iletişim araçlarının yokluğu insanların örgütlenme yeteneği üzerinde sınırlayıcı bir faktör değildir. **Ingram**, Mathew, "Malcolm Gladwell: Social Media Still Not a Big Deal", 29.03.2011, www.gigaom.com/2011/03/29/malcolm-gladwell-social-media-still-not-a-big-deal, (Erişim Tarihi: 15.05.2013).

Facebook ve Twitter'dan haberleşerek ertesi sabah şehrin en büyük meydanında toplanabilmektedir. Bu nedenle de Tunus'tan başlayarak, Mısır'da ve diğer bazı ülkelerde rejimi sallanan liderler, gençlerin kolayca organize olmalarını engellemek amacıyla öncelikle internet erişimini kapatmışlardır³¹⁸.

Son olarak, sosyal medya insanları kolayca bir araya getirip, kamuoyu oluştururken, sosyal medyanın yanlış kullanımı beraberinde önemli sorunlar doğurabilmektedir. Özellikle sosyal medyanın herkese açık olması ve denetiminin oldukça zor olması nedeniyle, yapılan paylaşımların güvenilirliği ciddi anlamda sorgulanmaktadır. Gerçek olmayan ya da üzerinde değişiklik yapılmış resim ve videoların yayınlanması, doğru olmayan haberlerin paylaşılması çoğu zaman insanların yanlış bir şekilde yönlendirilmesine neden olmaktadır³¹⁹.

3. Aydınlar

Aydın, kendisini doğrudan ilgilendirmeyen konularda dahi, bağlı olduğu ilkelere ve ahlak anlayışına dayanarak tavır koyabilen, hiç kimsenin hatta kendisinin bile işine gelmeyen doğruları açık yüreklilikle söyleyen, bunun için gerekirse bedel ödemeyi göze alan, toplumsal mekanizmaların işleyişi üzerinde düşünen kişi olarak tanımlanabilir³²⁰. Diğer yandan aydın, toplumdaki pratik gerçeklik ile hakim ideoloji arasındaki zıtlığın farkına varan insandır³²¹. Akıl yürüten, bağlandığı değerlere sahip çıkan, bunlardan hareketle tavır alan ve ortaya çıkacak sorumluluğu taşıyan aydınların, doğal bir şekilde muhalefet konumunda bulunduğu ileri sürülmektedir³²². Ancak muhalefet faaliyetlerinde bulunmayıp, siyasi iktidarla uyumlu olan aydınlar

³¹⁸ **Çopur**, 2011. Örneğin Mısır'da Mübarek rejimi, sosyal medyanın hızının, gücünün ve aktivistler arasında olağanüstü bir örgütlenme kapasitesi oluşturduğunun farkına vardığında, ülke genelinde internet bağlantısını kesmiş, cep telefonlarının kullanılmasını engellemiştir. Ülkede neredeyse beş gün boyunca internet bağlantısı bulunmamasına rağmen bazı aktivistler, mesajlarını çeşitli yollarla ve sosyal medyanın yardımıyla dış dünyaya ulaştırmayı başaramışlardır. **Eltantawy**, Nahed/**Wiest**, Julie B., "Social Media in the Egyptian Revolution: Reconsidering Resource Mobilization Theory", *International Journal of Communication* 5 (2011), s.1216, www.ijoc.org/ojs/index.php/ijoc/article/view/1242/597, (Erişim Tarihi: 15.05.2013).

³¹⁹ Sosyal medya kullanılarak yapılan paylaşımların sınırları ile ilgili açıklamalara üçüncü bölümde değinilecektir.

³²⁰ **Batur**, Enis, Günebakan Bir Alternatif: Aydın, Ankara 1995, s.112.

³²¹ **Sartre**, Jean-Paul, Aydınlar Üzerine, 3. Baskı, İstanbul 2010, s.34.

³²² **Batur**, s.23.

da bulunabilir. Buradan hareketle mevcut düzenin meşruluğunu savunan ve iktidarın ideolojisini taşıyan, mevcut iktidarın sözcülüğünü yapan aydınlar muhafazakâr; mevcut düzeni değiştirme amacıyla olan aydınlar ise devrimci olarak ifade edilmektedir³²³.

İktidar ile toplum arasındaki dengeyi sağlamakla görevli olan aydınlar, muhalif kimlikleri sayesinde, haklarını arayamayan toplumlarda daha çok rağbet görür ve halkın sözcülüğünü üstlenir³²⁴. Özellikle Batı demokrasileri dışında, demokratik bir sistemi uygulamaya çalışan ülkelerle, otoriter ve totaliter rejimlerde bu muhalefet konumu aydınlara önemli bir rol yükler. Örneğin otoriter ve totaliter rejimlerde muhalefet engellenmiş olduğundan, aydınların kendi başlarına düşünce, yazı veya görüşleriyle yaptıkları karşı çıkışlar, sistem içinde başlıca bir muhalefet yöntemi oluşturur³²⁵.

Aydınlar, toplum içinde düşüncelerine itibar edilen kişiler olduklarından, kitleleri kolaylıkla yönlendiren muhalefet odaklarıdır. Bu noktada, aydınların düşüncelerinin halka ulaştırılmasında medyanın önemine ayrıca değinmek gerekir. Özellikle televizyonlarda düzenlenen, toplumsal meselelerin konuşulduğu tartışma programlarında aydınlar, ülke gündemini değerlendirmekte, hatta bu programlar çoğu zaman şiddetli tartışmalara neden olmaktadır. Yine birçok aydın, gazetelerde yazmış olduğu köşe yazılarıyla seslerini duyurabilmekte, görüş ve düşüncelerini ifade edebilmektedir. Son zamanlarda ise aydınlar, sosyal medya aracılığıyla fikirlerini topluma doğrudan ulaştırmakta ve kendilerini takip edenleri daha hızlı ve kolay biçimde yönlendirebilmektedir.

³²³ **Dereli**, Toker, Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi (Genel Olarak ve Türkiye’de), İstanbul 1974, s.35-36.

³²⁴ **Yıldız**, Yavuz G., “Türk Aydını ve İktidar Sorunu”, Türk Aydını ve Kimlik Sorunu, (Yayına Hazırlayan: Sabahattin Şen), İstanbul 1995, s.358.

³²⁵ **Turgut**, s.182.

4. Sivil Toplum Kuruluşları (STK'ler)

a. Genel Olarak

Sivil toplum kavramı, devletin ve devlet otoritesinin dışındaki ekonomik ve toplumsal alanı açıklamak amacıyla kullanılan, vatandaşlar tarafından oluşturulan, kendine özgü kuralları olan ve bu kurallara göre işleyen yani kendi kendini düzenleyen ortak yaşam alanlarını ifade etmektedir³²⁶. Demokratik bir sivil toplumun varlığı halinde siyasi katılım, sadece seçimlerden ibaret olan bir kavram olmaktan çıkar ve halk belirli aralıklarla yapılan seçimlerde oy veren seçmen kimliğinin yanında, seçim dışı zamanlarda sivil toplumun örgütlü bir üyesi olarak katıldığı protesto, grev, yürüyüş gibi eylemlerle aktif yurttaş kimliğine sahip olur³²⁷. Vatandaşların bu şekilde bir araya gelmelerinde, birlikte hareket ederek değişik eylemlerde bulunmalarında STK'lerin payı büyüktür. STK'ler, toplum yararına faaliyet gösteren ve bu yönde kamuoyu oluşturan, kâr amacı olmayan, sorunların çözümüne katkı sunarak çoğulculuk ve katılımçılık kültürünü geliştiren, demokratik işleyişe sahip, bürokratik donanımdan mahrum ve ortak çıkar, ortak bakış, ortak talep, ortak duyarlılık gibi noktalarda gönüllü şekilde bir arada olan bireylerden meydana gelen örgütlenmelerdir³²⁸. STK'lerin kapsamının belirlenmesi konusunda tam bir birlik yoktur. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı STK Bilgi Merkezi tarafından oluşturulan Sivil Toplum Kuruluşları Rehberi'nde dernekler, vakıflar, sendikalar, meslek odaları, kooperatifler, inisiyatifler, platformlar başlıca STK'ler olarak sayılmıştır³²⁹. Vatandaşlara verilen hizmetlerin devlet tarafından elektronik ortamda sunulduğu E-devlet'te ise STK'ler; vakıflar, dernekler, sendikalar ve meslek

³²⁶ **Yılmaz**, Aytekin, "Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye", Yeni Türkiye, Kasım- Aralık 1997, Yıl:3, S.18, s.86; **Çaha**, Ömer, "Sivil Toplum Üstüne", Sivil Toplum ve Demokrasi, (Yayına Hazırlayan: Lütfi Sunar), İstanbul 2005, s.15; **Kuçuradi**, İoanna, "Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar", Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1998, s.28.

³²⁷ **Tosun**, Gülgün Erdoğan, Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, İstanbul 2001, s.180.

³²⁸ **Aslan**, Mehmet/ **Kaya**, Gazanfer, "1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları", CÜİİBFD, 2004, C.5, S.1, s.216; **Duman**, Fatih, "Sivil Toplum", Siyaset, (Ed. Mümtaz'er Türköne), Ankara 2003, s.365.

³²⁹ www.tarihvakfi.org.tr/stkrehberi/istatistik.htm, (Erişim Tarihi: 25.05.2013).

kuruluşları olarak ifade edilmiştir³³⁰. Bu farklılıkların temelinde, bazı örgütlerin yapılan STK tanımları ile birebir uyuşmaması önemli rol oynamaktadır. Örneğin, barolar, odalar gibi meslek kuruluşlarına üyeliğin belirli bir mesleği yapabilmek için zorunlu tutulması gönüllük ilkesi bakımından; yasal düzenlemeler ve fiili uygulamalar sebebiyle devletin vesayeti ve denetimi altında olan dernekler ise devletten bağımsızlık ilkesi bakımından STK'lerin tanımı ile çeliştiklerinden tartışma konusu olmaktadır³³¹.

STK'lerin kapsamının belirlenmesinin, STK kavramına yüklenen anlam ile de yakından ilgili olduğu söylenebilir. Kavramı geniş ya da dar anlamıyla ele almak, kapsamın içine hangi kuruluşların gireceğini belirlemektedir. Geniş anlamda STK'ler, sivil toplum alanında faaliyette bulunan ve yönetimin bir parçası olmayan her türlü örgütlenmeyi içine alır. Bu halde özel sektör girişimleri, kooperatifler, sendikalar, siyasi grup ve partiler, dernekler, vakıflar, birlikler ve odalar gibi meslek kuruluşları STK kapsamına girer³³². Diğer bir deyişle bu durumda STK'ler, çeşitli alanlarda çalışan gönüllü örgütlerden düşünce kuruluşlarına, sosyal hareketlerden vatandaşlık inisiyatiflerine, hükümet dışı örgütlerden sendikalara ve meslek kuruluşlarına kadar geniş bir yelpaze içinde faaliyette bulunan bir alanı temsil etmektedirler³³³. Dar anlamda STK'ler ise sadece sosyo-ekonomik kalkınmaya doğrudan ya da dolaylı olarak katkı sağlamak amacıyla; gönüllülük, bağımsızlık, kişisel çıkarına çalışmamak ve kâr amacı taşımamak gibi esaslara dayalı olarak faaliyette bulunan sivil kuruluşları ifade eder³³⁴. Söz konusu tanımda geçen gönüllülük, bağımsızlık, kişisel çıkarına çalışmamak ve kâr amacı taşımamak gibi kriterlerden hareketle özel sektör girişimlerinin, kooperatiflerin, siyasi partilerin ve meslek kuruluşlarının STK kapsamının dışında yer alacağı sonucuna varılabilir. Bu çalışmada STK'ler, geniş ya da dar anlamıyla ele alınmaktan ziyade, yüklendikleri muhalefet görevi göz önünde bulundurularak sendikalar, dernekler, vakıflar, meslek

³³⁰ www.e-devlet.com/sivil_toplum_kuruluslari, (Erişim Tarihi: 25.05.2013).

³³¹ **Duman**, s.365.

³³² **Yıldırım**, İbrahim, Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim, Ankara 2004, s.51-52.

³³³ **Keyman**, E. Fuat, "Türkiye'de Sivil Hayat ve Demokratikleşme", içinde Şeyhmus Diken, Türkiye'de Sivil Hayat ve Demokrasi, Ankara 2006, s.5.

³³⁴ **Yıldırım**, s.52.

kuruluşları ve diğer sivil topluluklar olarak beşli bir ayrıma tabi tutularak incelenecektir.

Bu ayrımı yapmadan önce, STK'ler ile baskı grupları arasındaki farklara değinmek gerekir. Baskı grupları, daha önce de belirtildiği üzere, kendi menfaatleri uğruna siyasi iktidar üzerinde baskı kuran ve siyasi iktidarın aldığı kararları etkileme amacı taşıyan oluşumlardır. STK'lerin, kimi zaman siyasi iktidarı etkilemeye çalışsalar ve siyasi içerikli eylemlerde bulunsalar dahi, faaliyet alanları genelde iktidar dışıdır³³⁵. Ayrıca baskı grupları doğrudan doğruya kendi üyelerinin menfaatleri için hareket ederken, STK'ler buna ek olarak üyeleri dışında faaliyet alanı ile ilgili olan herkesle bağlantı kurabilir³³⁶. Diğer yandan STK'ler, ülkenin toplumsal ve ekonomik sorunlarına dikkat çekmeleri, demokrasinin gerekli bir unsuru olmaları ve üyelerinin menfaatlerini korumayı amaçlamaları bakımından baskı grupları ile benzerlik taşısalar da; baskı gruplarının sayısal fazlalık ve maddi imkânlar açısından yaptırım gücü, STK'lere göre daha fazladır³³⁷. Aynı kuruluşun kimi zaman her iki kavramın da özelliklerini taşıması baskı grupları ile STK'lerin iç içe geçmesine ve birbirleri yerine kullanılmasına neden olmaktadır. Örneğin STK'lerden biri olan sendikalar, siyasi iktidarın yapacağı bir düzenlemeye, üyelerinin menfaatini gözetken bir hüküm konulması için gerekli faaliyetlerde bulunurken aynı zamanda bir baskı grubudur.

b. STK Türleri ve Yüklendikleri Muhalefet İşlevi

aa. Dernekler

Medeni Kanun'un 56. maddesinin 1. fıkrasında dernekler, "*gerçek veya tüzel en az yedi kişinin kazanç paylaşma dışında belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları, tüzel kişiliğe sahip kişi toplulukları*" olarak tanımlanmıştır. Benzer bir hüküm 5253 sayılı

³³⁵ Ertugay, Fatih, Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidar Üzerine Etkileri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2005, s.81.

³³⁶ Ertugay, s.82.

³³⁷ Dinçer, Müjde Ker, "Ülkemizde STK'lar Kolektif ve Halka Dayalı Lobicilik Yapmalı", Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi, Nisan-Haziran 2005, Yıl:3, S.10, s.134.

Dernekler Kanunu'nun 2. maddesinin a bendinde de tekrarlanmıştır. Dernekler, ülkemizde bulunan en yaygın STK'lerdir. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı verilerine göre ülkemizde faal olarak 96171 adet dernek bulunmaktadır. 2003 yılında 71832 olan dernek sayısı son 10 yılda ciddi bir artış göstermiştir³³⁸. Son yıllarda dernek sayısında meydana gelen bu artış, halkın sivil toplum konusunda daha da bilinçlendiğini ve STK'lere olan ilgisinin arttığını göstermektedir³³⁹. Bununla birlikte, ülkemizdeki anayasal düzenlemelerin dernek sayısındaki artışta etkili olduğu söylenebilir. Nitekim 1982 Anayasası'nın dernek kurma hürriyetini düzenleyen 33. maddesinin 1. fıkrası, ülkemizde dernek kurmayı kolaylaştıran *"Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir"* hükmüne yer vermiştir.

Dernekler, önceleri üyeler arası dayanışmayı amaç edinip, üyelerine yönelik faaliyetlerde bulunurken; zamanla toplumun ve siyasi sistemin kurumları ile ilgilenmiş, toplumsal ve siyasi yapı içindeki ağırlıklarını artırarak, siyasi sistemin işleyişinde önemli rollere sahip olmuşlardır³⁴⁰. Dernek şeklinde örgütlenen Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) bu duruma önemli bir örnek teşkil eder. Bir grup Türk sanayici ve işadamı tarafından 1971 yılında iş dünyasını temsil etme amacıyla gönüllü bir STK olarak kurulan TÜSİAD, kendi tüzüğüne 2. maddesinde belirtildiği üzere, Türk iş dünyası adına sahip olduğu görüş ve önerileri yetkili makamlara ve kamuoyuna doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ileterek düşünce ve hareket birliği oluşturmayı hedefler³⁴¹.

TÜSİAD'ın, Bülent Ecevit hükümetine yönelik meşhur ilanları yayınlatması parlamento dışı muhalefet faaliyetine önemli bir örnek teşkil eder. 'Gerçekçi çıkış yolu' başlığı altında, hükümetin ekonomik yönetim anlayışını eleştiren ve farklı

³³⁸ Söz konusu rakamlar 31.05.2013 tarihi itibarıyla verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. www.dernekler.gov.tr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=52&Itemid=12&lang=tr, (Erişim Tarihi: 31.05.2013).

³³⁹ Ekonomik gelişmelerle birlikte sosyal ve siyasi gelişmelerin yaşanması ve en önemlisi her şeyi devletten bekleme geleneğinin, yerini kendi kendine çözümler bulma veya alternatifler geliştirmeye bırakması, derneklerin ve STK'lerin sayısının artmasında etkili olmuştur. **Yarar**, Erol, "Sosyal Gelişimin Dinamik Güçleri: Sivil Toplum Örgütleri", Yeni Türkiye, Kasım- Aralık 1997, Yıl:3, S.18, s.315.

³⁴⁰ **Buran**, s.107.

³⁴¹ Tüsiad'ın tüzüğü ve vizyonu için bkz. www.tusiad.org.tr/, (Erişim Tarihi: 31.05.2013).

öneriler taşıyan söz konusu dört farklı ilan, 13 Mayıs 1979 ile 13 Haziran 1979 tarihleri arasında 24 kez gazetelerde yayınlanmış ve TÜSİAD'ın hükümet düşüren dernek olarak anılmasına neden olmuştur³⁴². Geçtiğimiz yıllarda ise TÜSİAD, eğitim reformu olarak adlandırılan 4+4+4 yasa teklifine yaptığı muhalefet ile teklifteki bazı maddelerin değişmesini sağlamıştır³⁴³. TÜSİAD'ın son zamanlarda bahsi geçen eğitim reformu gibi kendi faaliyet alanı dışında kalan konularla ilgili muhalefet yapması; muhalefet partisi gibi hareket ettiği, STK etiketi altında siyasi parti gibi davrandığı şeklindeki eleştirilerin yöneltilmesine neden olmuştur³⁴⁴. Ancak TÜSİAD'ın kendi alanı dışında dahi olsa etkili bir STK olarak ülkeyi ilgilendiren konularda görüş açıklaması, demokrasilerde muhalefet görevinin sadece siyasi partiler tarafından yerine getirilmediği gerçeği dikkate alındığında, makul bir durumdur³⁴⁵.

bb. Vakıflar

Arapça kökenli *vakf* kelimesinden türeyen ve alıkoyma, durdurma, tutuklama, duruş gibi anlamlara gelen vakıf kavramı, bir malın sonsuza kadar kamunun yararına özgülenmesini ve alınıp satılmadan alıkonulmasını ifade eder³⁴⁶. Bir kurum olarak vakıf ise, vakıf kurma yeterliliğine sahip gerçek ve tüzel kişilerin, belirli koşullara uyarak, serbest iradeleriyle ortaya koydukları belirli ve sürekli bir amaca yeterli mal ve haklarını özgülemeleri ile meydana gelen, bu amacından alıkonmaması için gerekli dokunulmazlıklar sağlanmış, tüzel kişiliği bulunan mal topluluğudur³⁴⁷. Medeni Kanun'un 101. maddesinin 1. fıkrasında ise vakıflar, "*gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal toplulukları*" olarak tanımlanmıştır. 1982 Anayasası'nın 33.

³⁴² **Özcan**, Zafer, "Ana Muhalefet Tüsiad", Aksiyon Dergisi, 12.03.2012, www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-32036-173-ana-muhalefet-tusiad.html, (Erişim Tarihi: 01.06.2013).

³⁴³ **Gür**, Bekir S., "Ötelenmiş Bir Sivil Eğitim Reformu", 14.09.2012, www.setav.org.tr/otelenmis-bir-sivil-egitim-reformu/yorum/1263, (Erişim Tarihi: 01.06.2013).

³⁴⁴ İlgili haber için bkz. "Tüsiad'a Sert Çıktı", Sabah Gazetesi, 03.03.2012, www.sabah.com.tr/Gundem/2012/03/03/tusiada-sert-cikti (Erişim Tarihi: 01.06.2013).

³⁴⁵ **Özcan**, 2012.

³⁴⁶ **Ballar**, Suat, Yeni Vakıflar Hukuku, 4. Baskı, Ankara 2008, s.25.

³⁴⁷ **Özkaya**, Eraslan, Eski Vakıf Hukuku, Ankara 2012, s.40.

maddesinin son fıkrasında ise, söz konusu maddede dernekler için getirilen düzenlemelerin vakıflar hakkında da uygulanacağı belirtilmiştir.

Türklerin İslam dinini kabulüyle başlayan süreçte, özellikle de Selçuklulardan itibaren, Türk tarihinin iç dinamikleri ve kültürel açıdan gelişme aşamaları incelendiğinde Türk kültürünün temel yapı taşlarından birisinin vakıflar olduğu görülmektedir³⁴⁸. Osmanlı Devleti'nde birçok sosyal müessese, eğitim kurumu ve sağlık işleri bireyler tarafından kurulan vakıflar yoluyla faaliyetlerini sürdürmüş, devletin büyüüp gelişmesinde vakıflar önemli bir rol üstlenmiştir³⁴⁹. Sosyal devlet kavramının doğmasıyla birlikte, devletin vatandaşlarına sunmakla yükümlü olduğu sosyal nitelikteki kamu hizmetlerini yerine getirmeyi kendilerine görev edinen vakıflar, ortaya koydukları sosyal yardım kuruluşları ile sadece insan şahsiyetini korumakla kalmamış, aynı zamanda toplum-devlet bütünlüğünü sağlayarak sosyal hayatı daha yaşanılır kılmışlardır³⁵⁰. Dolayısıyla ekonomik ve sosyal işlevleri göz önünde bulundurulduğunda vakıfların geçmişten bugüne etkili bir STK olduğu sonucuna varılabilir.

Günümüzde bunun bir örneği olan Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA), ülkemizde yaşanan çölleşme ve erozyon tehlikesine kamuoyunun dikkatini çekme amacı ve bu tehlikeyle mücadelenin devlet politikası haline gelmesi hedefi ile kurulmuştur³⁵¹. Ufkunu ve geleceğe bakışını; bilim temelli çalışan, topraktan gelen toplumsal barışa inanan, halkla iç içe olan, ülkenin ve dünyanın geleceğinde söz hakkına sahip, gönüllü, bilinçli, öncü, uluslararası ve muteber bir STK olarak belirleyen TEMA; hükümetlere, siyasi partilere, resmi ve özel kuruluşlara, medya organlarına kısacası tüm ulusa toprak erozyonunun nedenlerini ve sonuçlarını anlatmayı kendisine görev

³⁴⁸ **Öztürk**, Nazif, “Vakıflar Arşiv Kayıtlarına Göre Niksar Vakıfları”, Vakıflar Dergisi, Ankara 1991, S. XXII, s.46.

³⁴⁹ **Beşirli**, Mehmet, “Vakıf Kurumunun Önemi ve Tokat'ta Hamza Bey Evkafı Üzerine Bazı Bilgiler”, History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, (Ed. Nedim İpek/ Osman Köse), Vol.2/1, Samsun, Mart 2010, s.35.

³⁵⁰ **Öztürk**, s.46.

³⁵¹ TEMA'nın tarihçesi için bkz. www.tema.org.tr/web_14966-2_1/neuralnetwork.aspx?type=130, (Erişim Tarihi: 04.06.2013).

kabul etmiştir³⁵². Bu doğrultuda TEMA, doğal varlıklara zarar verebilecek projelere muhalefette bulunmakta ve onları çeşitli yollarla protesto etmektedir. Örneğin TEMA, nükleer enerjinin doğaya ve çevreye verebileceği zararlardan ötürü Mersin'e yapılması planlanan Akkuyu Nükleer Santrali projesine karşı tepkisini protestolarla ortaya koymuş, hatta santralin yapımını durdurmak için dava açmıştır³⁵³.

cc. Sendikalar

Sanayi Devriminin gerçekleşmesiyle birlikte, başta İngiltere olmak üzere Avrupa'da büyük toplumsal gelişme ve değişimler meydana gelmiştir. Bu gelişme ve değişimler bir yandan yeni çalışma ve yaşam koşulları meydana getirerek, şehirlerin nüfusunun artmasına neden olurken, diğer yandan geniş bir işçi sınıfı ortaya çıkartmış, işçileri zor ve ağır çalışma koşulları ile baş başa bırakmıştır³⁵⁴. Bu durum sonucunda, bir endüstri dalındaki işçiler sahip oldukları hak ve menfaatleri savunmak amacıyla sendika adı verilen örgütler kurmuştur³⁵⁵. Kapitalizmin etkisiyle çeşitli baskı ve yasaklamalarla karşılaşan sendikal hareket, verilen mücadeleler neticesinde bir hak olarak tanınmış ve sendikalar, önceleri işçilerin örgütlenme şekli olarak ortaya çıkmışken, sonraları işveren sendikaları da baş göstermiştir³⁵⁶.

İşçileri, örgütsel kuruluşlar olmadan, sadece kitlesel varlıklarıyla bir parlamento dışı muhalefet gücü oluşturmalarına rağmen (Fransa ve İtalya'da meydana gelen öğrenci hareketlerine grevlerle destek olmalarında görüldüğü gibi), günümüzde sendikalardan ayrı olarak değerlendirmek mümkün değildir. Gerçekten de sendikalar, hem işçi muhalefetinin ortaya çıkmasında hem de farklı şekillere

³⁵² TEMA'nın varoluş nedeni için bkz. http://www.tema.org.tr/web_14966-2_1/neuralnetwork.aspx?type=22, (Erişim Tarihi: 04.06.2013).

³⁵³ Açılan dava ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. TEMA Vakfı'ndan Akkuyu Santraline Dava: "Nükleer Pahalı, Kirli ve Tehlikeli!", www.tema.org.tr/web_14966-2_1/entitiffocus.aspx?primary_id=518&type=2&target=categorial1&detail=single&sp_table=&sp_primary=&sp_table_extra=&openfrom=sortial, (Erişim Tarihi: 05.06.2013).

³⁵⁴ **Özkiraz**, Ahmet/ **Talu**, Nuray, "Sendikaların Doğuşu; Türkiye ve Batı Avrupa Ülkeleri Karşılaştırılması", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi 2, 2008, s.108-109.

³⁵⁵ **Çeçen**, Anıl, Sendikalizm, Ankara 1970, s.16.

³⁵⁶ **Özkiraz/ Talu**, s.109. Bu durum hukuki düzenlemelere de yansımıştır. Bu bağlamda 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun 2. maddesinin 1.fikrasının 3. bendi ve 1982 Anayasası'nın sendika kurma hakkını düzenleyen 51. maddesinin 1.fikrası işçi ve işverenlerin sendika kurma hakkına sahip olduğunu belirtmiştir.

bürünmesinde önemli roller üstlenmişlerdir³⁵⁷. İşçilerin ortak ekonomik, sosyal, kültürel hak ve menfaatlerini savunan, mevcutları ise koruyan ve geliştiren; özgür bir şekilde kurulan, serbestçe ve demokratik ilkelere uygun olarak faaliyet gösteren işçi sendikaları, siyasi hayatta da etkisini hissettiren bir konuma sahiptir³⁵⁸. İşçi sendikaları, bazı Avrupa ülkelerinde ekonomi planlarını ve sanayi ile ilgili kanunları değişikliğe uğratan bir güç olarak kendisini göstermiştir³⁵⁹. Bazı ülkelerde ise artan işçi muhalefeti daha büyük sonuçlar doğurmuş, örneğin Polonya’da 1981’de ordunun yönetime el koymasına neden olmuştur³⁶⁰. İngiltere’de ise işçi sendikaları, ülke yönetimindeki temel tercihleri etkileyecek boyutta siyasi kararların alınmasına etki etmiştir. Özellikle 1973-1974’de işçi sendikaları, Muhafazakâr Parti iktidarının başbakanı Edward Heath’ı “*Ülkeyi hükümet mi sendikalar mı yönetecek?*” sözünü söyleme noktasına getirmiş; işçilerin başlattığı grevin devam etmesini ve hükümetle uzlaşmalarını sağlayarak ülkeyi genel seçimlere sürüklemişlerdir. Genel seçimler sonunda Muhafazakâr Parti iktidarı kaybetmiş, yerine İşçi Partisi gelmiştir³⁶¹.

İşveren sendikalarının yaptığı muhalefet incelendiğinde ise bunların, sistem içinde kalan, siyasi iktidarın yaptığı ya da yapamadıkları ile sınırlı bir muhalefet anlayışına sahip olduğu söylenebilir. Hatta kendi destekledikleri partilerin iktidar olması halinde, olası bir eleştiri menfaatlerine zarar verebileceğinden, bunları belli bir muhalefet unsuru olarak kabul etmek oldukça zordur³⁶².

Memur sendikalarının kuruluşu ve gelişmesi ise işçi sendikalarına nazaran daha geç başlamış, memurların örgütlenme hakkı da daha büyük mücadeleler sonucunda elde edilmiştir. Kuşkusuz bunda devlet-memur ilişkilerinde devletin otoritesinin baskın olması ve bu nedenle memurların işçilere benzer şekilde toplu

³⁵⁷ **Turgut**, s.183.

³⁵⁸ **Pekin**, Faruk, Demokrasi, Sendika Özgürlüğü ve Sosyal Haklar, İstanbul 1985, s.24.

³⁵⁹ Bu konuyla ilgili örnekler için bkz. **Ionescu/ Madariage**, s.118.

³⁶⁰ **Turgut**, s.183.

³⁶¹ **Kapani**, “Demokratik Teori Alanında Bazı Yeni Görüş ve Tartışmalar”, s.214.

³⁶² **Turgut**, s.184-185.

sözleşme, grev gibi haklara sahip olmalarının tehlikeli bulunması fikri etkili olmuştur³⁶³.

dd. Meslek Kuruluşları

Meslek kuruluşları ile ifade edilmek istenen kamu meslek kuruluşları ya da anayasal deyimini ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarıdır. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, meslek mensuplarının meydana getirdiği, üyeleri üzerinde kamu hukukundan kaynaklanan bazı yetkilere sahip olan, bir kısmı itibariyle kamu görevlerini yerine getiren, kamu tüzel kişiliği bulunan kişi topluluklarıdır³⁶⁴. 1982 Anayasası'nın 135. maddesinin 1. fıkrası, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını, *“belli bir mesleğe mensup olanların müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, meslekî faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleri ile ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere meslek disiplini ve ahlâkını korumak maksadı ile kanunla kurulan ve organları kendi üyeleri tarafından kanunda gösterilen usullere göre yargı gözetimi altında, gizli oyla seçilen kamu tüzelkişilikleri”* olarak tanımlamıştır. Belli meslek unvanlarını almış ve unvanları gereğince profesyonel bir şekilde mesleklerini yapabilmek isteyen kişiler, bu kuruluşlara zorunlu olarak katılır ve bağlı bulunurlar³⁶⁵.

Ülkemizde hemen her zaman sivil toplumun bir parçası olarak kabul edilen dernek ve vakıflardan farklı olarak meslek kuruluşlarının, STK olup olmadıkları noktasında tartışmalar bulunmaktadır. Özellikle meslek kuruluşlarının yasa ile kurulması ve bu kuruluşlarda gönüllü üyelik uygulamasının mümkün olmaması

³⁶³ **Mutlu**, Levent, “Memurların Sendikalaşması ve Ekonomik-Sosyal Haklara Etkisi”, Sayıştay Dergisi, Temmuz-Eylül 2001, S.42, s.20.

³⁶⁴ **Gözübüyük**, A. Şeref/ **Tan**, Turgut, İdare Hukuku, Cilt 1 Genel Esaslar, 7. Baskı, Ankara 2010, s.357.

³⁶⁵ **Atay**, Ender Ethem, İdare Hukuku, 3. Baskı, Ankara 2012, s.371. Meslek kuruluşlarına; avukatlık, hekimlik, eczacılık, mühendislik, tacirlik gibi serbest meslek şeklinde ifade edilen mesleklerde çalışanların müşterek ihtiyaçlarını gidermek, mesleği dışı karşı temsil etmek ve bu mesleklerin iç disiplinini sağlamak amacıyla kurulan Barolar, Tabip Odaları, Diş Hekimleri Odaları, Eczacı Odaları, Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları, Mühendis ve Mimar Odaları, Esnaf Odaları ve bunların oluşturduğu birlikler örnek gösterilebilir. **Gözler**, Kemal, İdare Hukuku, Cilt 1, 2. Baskı, Bursa 2009, s.600.

tartışmaların temelini oluşturmaktadır³⁶⁶. Ancak meslek kuruluşları, belirli mekân ve zamanda bilgiye dayalı olarak ihtiyaçları karşılamayı amaçlamaları, kâr amacı gütmeyen hizmet vererek kamunun yönetimine katılmaları bakımından diğer çeşitli STK'lerle ortak noktalara sahiptirler³⁶⁷. Ayrıca yöneticilerini atamada devletin etkisinin olmaması, belirli meslek alanı ile ilgili kurulmuş olsa da toplumun sesi olmaları, zorunlu üyelik esasına dayansa da temsil kabiliyetine sahip olarak oldukça geniş kitlelere sözcülük yapmaları gibi sebepler siyasi iktidarın politikalarına karşı önemli bir muhalefet gücü olan meslek kuruluşlarının birer STK olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır³⁶⁸.

Meslek kuruluşlarından biri olan ve sadece kendi meslek grubunu temsil etme değil aynı zamanda toplumsal konularda da görüş bildirme ve muhalefet görevi yerine getiren TBB, bu duruma önemli bir örnek teşkil eder. TBB, kendisini tüm baroların katılımıyla oluşan kamu kurumu niteliğinde, tüzel kişiliğe sahip bir üst meslek kuruluşu olarak tanımlamakta ve yasaların bir meslek kuruluşu olarak kendisine tanıdığı görevlerin yanında, toplumun hukuki sorunları ile ilgili görüş ve öneriler sunarak Türk hukuk sisteminin gelişmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır³⁶⁹. Günümüzde özellikle yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı konularında TBB, sıklıkla basın açıklamaları yaparak, sempozyumlarda ve medyada düşüncelerini ifade ederek, gazetelere ilan vererek parlamento dışı muhalefet işlevini yerine getirmektedir. Örnek bir olayda TBB, yüksek yargı organlarının telefonlarının gizlice dinlenmesi iddialarına yönelik gazetelere verdiği ilanda, yargı bağımsızlığının ortadan kalkacağı endişesini dile getirerek, bu yöndeki uygulamaları eleştirmiştir³⁷⁰.

³⁶⁶ **Bikmen, Filiz/ Meydanoğlu, Zeynep** (Ed.), Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu, TÜSEV 2006, s.31.

³⁶⁷ **Kuçuradi**, s.30.

³⁶⁸ Anayasa Mahkemesi de bir kararında *"Meslek kuruluşlarına, üyelerinin nitelik ve niceliği, ürettikleri iş ve hizmetlerin toplumun temel ihtiyaçlarına yönelik olması ve ülke genelinde yaygınlığı, çoğulcu demokratik gelişim ortamında etkili bir sivil toplum örgütü rolünde bulunmaları...nedenleriyle, kamusal nitelik kazandırılarak, Anayasa'da yer verilmiştir"* ifadelerini kullanarak meslek kuruluşlarını sivil toplum kuruluşu olarak kabul etmiştir. 06.11.2008 tarih ve E. 2007/66, K. 2008/157 sayılı karar, AMKD, Sayı 46, Cilt 1, s.276.

³⁶⁹ www.barobirlik.org.tr/Detay.aspx?ID=5416&Tip=Menu, (Erişim Tarihi: 08.06.2013).

³⁷⁰ "Barolar Birliği: Yargı Bağımsızlığı Tehlikede", Milliyet Gazetesi, 17.11.2009, <http://siyaset.milliyet.com.tr/barolar-birligi--yargi-bagimsizligi-tehlikede/siyaset/siyasetdetay/17.11.2009/1162831/default.htm>, (Erişim Tarihi: 05.06.2013).

ee. Diğer Sivil Topluluklar

Diğer sivil topluluklar ile kast edilen dernek, vakıf, sendika ve meslek kuruluşları dışında kalan oluşumlardır. Sivil platformlar, sivil girişimler, sivil inisiyatifler olarak da adlandırılan bu topluluklar, toplumsal olaylarda görüşlerini açıklamakta, kamuoyu oluşturmakta ve tepkilerini ortaya koymaktadırlar. Çevre, sağlık, kadın, gençlik, çocuk, engelliler, hayır ve yardımlar, kentleşme, bilim ve teknoloji, tüketici, çalışma hayatı gibi alanlarda meydana gelen sorunlar ve bunların çözümüne yönelik faaliyetlerde bulunan bu gönüllü oluşumlar aslında gerçek anlamda STK'lerdir³⁷¹. Herhangi bir dernek, örgüt ya da partinin baskın olmadığı, hiçbir kurum veya kişiden mali yardım almayan söz konusu sivil topluluklar, katılanların herhangi bir parti, dernek, kuruluş üyesi olarak değil, sırf vatandaş olmaları dolayısıyla katıldıkları hareketlerdir ve vatandaşlar arasında muhalefet kültürünün gelişmesi bakımından önem arz etmektedir³⁷². Bu bağlamda vatandaşların oluşturduğu gruplar; bir yandan halkın, devlet ve hükümet politikalarına etki etmesini mümkün hale getirirken, diğer yandan devlet kuruluşlarının topluma egemen olmasını engellemeye çalışırlar³⁷³. Sivil topluma yeni bir soluk getiren bu hareketlere olan katılımın her geçen gün artması, psikolojik olarak örgüte girmekten veya örgüt mensubu olmaktan rahatsızlık duyan bireylerin örgütsüz hareketlere daha fazla yönelmesi ile ilişkilendirilebilir³⁷⁴. Bu sayede bireyler, herhangi bir örgüt etiketi taşımadan tamamen muhalefet ettiği konularla ilgilenmekte; toplum ise bu tür hareketlere önyargılı yaklaşmamakta ve bu durum eylemlerin gücünü, halk üzerindeki etkisini daha da artırmaktadır.

Genç Siviller adı verilen topluluk, bu tip hareketlerin günümüzdeki önemli temsilcisi sayılabilir. Anti militarist, özgürlükçü ve demokrasi yanlısı bir sivil toplum hareketi olarak, öncelikle internet ortamında etkinlik gösteren Genç Siviller, internetin de gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni tip siyasi örgütlenmelerin Türkiye'deki ilk örneklerinden biri olmuş ve özellikle 2007 yılındaki

³⁷¹ **Atar**, Yavuz, "Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonu ve Sivil Toplum-Devlet Düalizmi", Yeni Türkiye, Kasım- Aralık 1997, Yıl:3, S.18, s.98.

³⁷² **Tosun**, s.330.

³⁷³ **Atar**, s.99.

³⁷⁴ **Tosun**, s.330.

Cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında yaşanan siyasi kriz ortamında yaptığı eylemlerle adını duyurmuştur³⁷⁵. Söz konusu grup, insanların düşüncelerinden, kılık kıyafetlerinden, mezhep ve inançlarından ötürü rejim için potansiyel tehlike olarak görülmesinden rahatsız olduklarını belirterek, o dönem düzenlenen ve Cumhuriyet mitingleri olarak adlandırılan toplantıları protesto etmiştir³⁷⁶. Günümüzde de çeşitli sempozyum ve toplantılarla, yayınladıkları bildirimlerle, sosyal medyadan yaptıkları çağrılarla, demokrasi karşıtı uygulamaları eleştirmeye ve bu yönde muhalif kimliklerini ortaya koymaya devam etmektedirler.

5. Kadınlar

Tarihe bakıldığında işçiler, köylüler, köleler gibi ezilen ve sömürülen insanların hikâyeleriyle karşılaşılır. Kadın ise ayrı bir sebepten dolayı; bir başka ifadeyle toplumsal sınıf farklılığından değil, biyolojik yapı farklılığından bu ezilenler grubu içinde yer almıştır³⁷⁷. Kadın ve erkek arasındaki söz konusu eşitsizlik, özellikle siyasi katılma konusunda ortaya çıkmakta, kadının ailevi sorumlulukları ve annelik görevinin bulunması, siyasetin ise erkeğe özgü ve erkek işi olduğu yönündeki toplumsal algı, kadını siyasi yaşamdan uzaklaştırmaktadır³⁷⁸. Kadınların, parlamento dışı muhalefet odağı olarak sergiledikleri eylemlerin bir kısmı, toplumun bu bakış açısının değişmesine yönelik olmakta ve bu yönde birtakım yeniliklerin gerçekleştirilmesini sağlama amacı taşımaktadır³⁷⁹. Bu bağlamda, kadını özel alanın bir objesi olmaktan çıkarak, kamusal alanın bir parçası durumuna getirmeye çalışan feminizm, kadın ile erkek arasındaki iktidar ilişkisini değiştirmeyi, erkek merkezli toplumsal kuralları sonlandırmayı amaçlayan bir siyasi hareket olarak ortaya

³⁷⁵ www.tr.wikipedia.org/wiki/Gen%C3%A7_Siviller, (Erişim Tarihi: 10.06.2013).

³⁷⁶ “Genç siviller ‘köşk mitingi’ni protesto etti”, Zaman Gazetesi, 14.04.2007 www.zaman.com.tr/gundem_genc-siviller-kosk-mitingini-protesto-etti_527669.html (Erişim Tarihi: 10.06.2013).

³⁷⁷ **Alkan**, Türker, Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunu, Ankara 1981, s.1. Kadınların bu şekilde değerlendirilmesinin temelinde erkeklerin toplumsal yaşamda baskın, çok yönlü, yani her şeyin üstesinden gelebilen; kadınların ise tek yönlü, sınırlı birkaç işi becerebilen yapıda görülmesi ve böyle bir değerler sisteminin benimsenmesi vardır. **Duverger**, Batının İki Yüzü, s.199.

³⁷⁸ **Talashı**, Gülay, Siyaset Çıkmazında Kadın, Ankara 1996, s.14.

³⁷⁹ **Turgut**, s.177.

çıkmıştır³⁸⁰. Ancak mevcut kültürel yapının etkisi altında kalmaları ve çoğunluğunun bilinç düzeyinin çok yüksek olmaması gibi nedenler, kadın hareketlerinin sınırlı bir alanda kalmasına neden olmuş ve büyük kitlesel hareketlere dönüşmesini engellemiştir³⁸¹.

Günümüzde kadınlar, toplum yaşamında halâ istenilen seviyede olmasa da, geçmişe oranla daha fazla yer almaya başlamıştır. Ayrıca kadınlar, özellikle oluşturdukları STK'ler yoluyla taleplerini, toplumsal hayattaki sorunlarını dile getirmekte ya da hükümetin kendileri aleyhine olan düzenlemelerine muhalefet etmektedirler. Buna karşılık devletler, kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık taşıyan birtakım yasal düzenlemeler yaparak, onları siyasi ve toplumsal hayata daha çok katmayı amaçlamakta ve sosyal devlet olmanın gereklerini yerine getirmeye çalışmaktadır. Ülkemizde de 1982 Anayasası'nın kanun önünde eşitlik başlığını taşıyan 10. maddesinde, 2004 ve 2010 yıllarında bu yönde değişiklikler yapılmıştır. 2004 yılında yapılan değişiklikle 10. maddenin 1. fıkrasından sonra gelmek üzere "*Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür*" hükmü Anayasaya eklenmiştir. 2010 yılında yapılan değişiklikle ise söz konusu hükmün devamına "*Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz*" cümlesi ilave edilmiştir. Son değişiklikle birlikte devletin, kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık taşıyan düzenlemeler yapmasının eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmayacağı vurgulanmıştır.

6. Azınlıklar

Azınlık kavramı, sosyolojik ve hukuki açıdan ele alınmaktadır. Sosyolojik açıdan azınlık, belli bir toplulukta sayıca azınlık durumunda bulunan, baskın olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip gruba denir³⁸². Azınlık kavramının; etnik, dinsel, kültürel toplulukların yanında; engelliler, yabancı işçiler, kadınlar,

³⁸⁰ **Çaha**, Ömer, Sivil Kadın; Türkiye'de Kadın ve Sivil Toplum, Ankara 2010, s.55.

³⁸¹ **Turgut**, s.178.

³⁸² **Oran**, Baskın, Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama, 2. Baskı, İstanbul 2005, s.26.

eşcinseller gibi toplulukları da kapsayacak biçimde kullanılması³⁸³ sosyolojik tanımla örtüşmektedir. Pozitif hukukta ise, devletlerin hukuki bir tanımla kendilerini bağlamaktan çekinmeleri nedeniyle üzerinde uzlaşılan bir azınlık tanımı bulunmamaktadır³⁸⁴. Hukuki açıdan yapılan azınlık tanımları arasında en dikkat çekici olanlardan biri Birleşmiş Milletler Raportörü Francesco Capotorti'nin hazırladığı raporda yaptığı tanımdır. Bu tanımda Capotorti azınlığı; sayıca bir devletin nüfusunun geri kalanından az olan, egemen olmayan durumda bulunan, o devletin vatandaşı olan üyeleri, nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel veya dilsel özelliklere sahip olan, üstü örtülü de olsa kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik bir dayanışma duygusu taşıyan grup olarak ifade etmiştir³⁸⁵. Capotorti, söz konusu tanımda geçen çoğunluktan çeşitli bakımlardan farklı olmak, ülke genelinde sayıca azınlık olmak, egemen olmamak, vatandaş olmak gibi unsurları azınlığın nesnel koşulları olarak ifade ederken; bunlara bir de öznel koşul olarak azınlık bilincinin varlığını eklemiştir. Buna göre farklı olduğunun bilincini idrak edemeyen ve bu farklılığı kimliğinin vazgeçilmez koşulu olarak kabul etmeyen birey ya da grup azınlık oluşturmayacaktır³⁸⁶. Örneğin çoğunluğa gönüllü bir şekilde asimile olmak isteyen kişi veya grup, azınlık niteliği taşımayacaktır³⁸⁷.

Tarih boyunca her zaman var olan azınlıklar, çoğunluğu oluşturan gruplarla beraber aynı devletin vatandaşı olmalarına rağmen, çoğu zaman bazı haklardan mahrum bırakılmıştır. Bu nedenle haklardan yararlanma hususunda eşitlik; din ve kültürlerini koruma konusunda özgürlük, bazense bağımsızlık talep etmişlerdir³⁸⁸. Bu taleplerini gerçekleştirmek için azınlıkların radikal nitelikte örgütler oluşturduğu ve şiddete başvurma yöntemini de kullandıkları görülmüştür. Ancak zamanla bu yollara

³⁸³ Üstel, Füsun, Yurttaşlık ve Demokrasi, Ankara 1999, s.37.

³⁸⁴ Çavuşoğlu, Naz, Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, 2. Baskı, İstanbul 2001, s.34.

³⁸⁵ Capotorti, Francesco, Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, UN-Doc, E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1, United Nations Publication, New York, 1991, s.96, paragraf 568'den nakleden Terzioğlu, Süleyman S., Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı, Ankara 2007, s.2.

³⁸⁶ Bozkurt, Gülnihal, "Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar", AÜHFD, 1993, C.43, S.1, s.49; Arsava, Ayşe Füsun, Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi, Ankara 1993, s.42.

³⁸⁷ Oran, s.26.

³⁸⁸ Bozkurt, s.49.

başvuran azınlıkların bir kısmı izlediği yöntemlerden vazgeçerek sistem içinde birtakım haklar elde etmeyi amaçlamış; diğer bir kısmı izlediği yöntemlerde ısrar edip bağımsızlık ya da özerklik isteklerine kavuşmuştur³⁸⁹.

Kuzey İrlanda sorunu olarak bilinen ve İngilizler ile İrlandalılar arasında yıllarca devam eden mücadele bu duruma örnektir. Sorunun tarihsel kökeni oldukça eskiye dayanırken, İrlandalılar ile İngilizlerin farklı mezheplerden olması, ülkedeki İngiliz yönetimine karşı çıkışları başlatmıştır. İrlandalıların özerklik isteği 20. yüzyılın başlarında örgütlü hale gelmiş, bir parti olarak bu mücadelenin siyasi kısmını yürüten Sinn Fein ve onun silahlı kanadını oluşturan asıl adı Irish Republican Army olan İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu (IRA) bu dönemde adını duyurmaya başlamıştır³⁹⁰. IRA, İngiliz hükümetine karşı başlatmış olduğu açlık grevleri, ölüm orucu, bombalı ve silahlı saldırılar gibi protesto hareketleri ile dini, bölgesel, ekonomik ve etnik açılardan farklı olan Kuzey İrlanda'nın bağımsızlığa kavuşmasını amaçlamıştır³⁹¹.

Ayaklanan bir başka azınlık grubu, kapitalist üretimde ucuz işgücü ve istihdamı ayarlayacak bir araç olarak görülen, ırk eşitsizliği ile toplumsal sömürünün kendi aleyhlerinde birleştiği Amerikalı siyahılardır³⁹². Ancak onların mücadelesi belli yönleriyle diğer azınlıkların tepkilerinden farklılık gösterir. Çünkü bu mücadele, sadece eşitliği sağlamaya yönelik yapılan eylemlerden ibaret olmayıp, aynı zamanda kendilerini beyazlara karşı her yönüyle ispatlama amacı taşımaktadır. Durumun böyle olduğunu, 1910 yılından itibaren bazı aydın ve bilgili siyahîlerin yüksek sesle bunu dillendirmesinden anlayabiliriz. Nitekim bu tarihlerde William E. B. Du Bois adındaki siyahî bir aydın, insanların rengi, ırkı değil; akli, ruhu ve bilgisinin önemli olduğunu ifade ederek, beyazlar tarafından küçük görülen siyahîlerin, bilgi ve yeteneklerini gösterecek seçkin bir siyahî topluluğunun oluşturulması düşüncesini aşılama gayret etmiştir. Bunun neticesinde kısa bir sürede siyahîler, içlerinden çok

³⁸⁹ **Turgut**, s.178-179.

³⁹⁰ **Kurubaş**, Erol, Asimilasyondan Tanınmaya Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı, Ankara 2004, s.228.

³⁹¹ **Turgut**, s.179.

³⁹² **Duverger**, Batının İki Yüzü, s.197.

sayıda sanatçı, şair, yazar, müzisyen çıkararak, beyazlara karşı ikinci sınıf insan olmadıklarını kanıtlamaya çalışmışlardır³⁹³.

Günümüzde ise devletler, Anayasalarında ve imzaladıkları uluslararası antlaşmalarda azınlık haklarını korumaya ve eşitlik ilkesini sağlamaya yönelik birtakım düzenlemeler yapmışlardır. Ülkemizde 1982 Anayasası'nın 10. maddesinin 1. fıkrasında "*Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir*" hükmüne yer verilerek, eşitlik ilkesi anayasal güvence altına alınmıştır.

³⁹³ **Alexander**, Raymond P., "Amerika'da Zencilerin Başkaldırışı", (Çev. Tunçer Karamustafaoğlu), AÜHFD, 1968, C.25, S.3, s.103.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PARLAMENTO DIŞI MUHALEFETİN

ARAÇLARI VE SINIRLARI

I. PARLAMENTO DIŞI MUHALEFETİN SINIRLARININ BELİRLENMESİ SORUNU

Muhalefet etme hakkı, demokrasilerde azınlığın çoğunluk karşısında sahip olduğu bir haktır. Bu hak, azınlığın düşüncelerini serbest bir biçimde ifade etmesini, çoğunluğu eleştirip denetlemesini ve çoğunluk haline gelebilmesini kapsamaktadır. Her hak gibi muhalefet hakkı da bazı sınırlara tabidir. Siyasi partilerce gerçekleştirilen parlamenter muhalefetin sınırının belirlenmesinde, başta Anayasanın siyasi partilere ilişkin hükümleri olmak üzere, siyasi partilerle ilgili esasları düzenleyen Siyasi Partiler Kanunu esas alınmaktadır.

Parlamento dışı muhalefetin sınırı ise parlamenter muhalefetin sınırı kadar belirgin görünmemektedir. Çünkü parlamento dışı muhalefetin, parlamenter muhalefetten farklı olarak, siyasi parti gibi belli bir çatı altında ve kurumsal bir şekilde gerçekleşme zorunluluğu bulunmamaktadır³⁹⁴. Parlamento dışı muhalefetin varlığı için siyasi partiler dışındaki kişi, grup ve oluşumların muhalif eylemlerde bulunması gerekmektedir. Özünde karşıtlık olan bu eylemler, çeşitli şekillerde ve farklı araçlar kullanılarak ortaya çıkabilir. Parlamento dışı muhalefetin sınırlarını belirleyebilmek için öncelikle bu araçları tespit etmek gerekir. Buradan hareketle bu

³⁹⁴ Bu çalışmanın ikinci bölümünde baskı grupları, sivil toplum kuruluşları gibi örgütlü yapıda bulunabilen parlamento dışı muhalefet odaklarından bahsedilse de bu durum parlamento dışı muhalefetin muhakkak kurumsal nitelik taşıması gerektiği anlamına gelmemektedir. Nitekim tarihsel süreç içinde gerçekleşen öğrenci, işçi ve azınlık eylemleri çoğunlukla kurumsallıktan yoksun olarak ortaya çıkmıştır.

araçların sınırlarının ortaya konması, parlamento dışı muhalefetin sınırlarının da ortaya konmasını sağlayacaktır.

Bu çalışmada, parlamento dışı muhalefet odaklarının muhalif eylemleri gerçekleştirirken kullanmış olduğu bu araçlar, parlamento dışı muhalefet araçları olarak ifade edilecektir. Parlamento dışı muhalefet araçları; toplantı ve gösteri yürüyüşleri, sivil itaatsizlik eylemleri, grev, basın, düşünceyi açıklama ve yayma işlevine sahip diğer araçlar başlıkları altında incelenecektir. Daha sonra ise parlamento dışı muhalefet araçlarının anayasal ve yasal sınırları ortaya konulacaktır.

Parlamento dışı muhalefet araçları ile ilgili açıklamalara geçmeden önce 1982 Anayasası'nın 13. maddesinde düzenlenen temel hak ve hürriyetlerin sınırlanmasına ilişkin hükmün ve 14. maddesinde düzenlenen temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmamasına ilişkin hükmün parlamento dışı muhalefetin kapsam ve sınırlarının belirlenmesinde esas alınacağını belirtmek gerekir³⁹⁵. Zira parlamento dışı muhalefet, Anayasada düzenlenen çeşitli temel hak ve hürriyetler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Anayasanın 13. maddesine göre temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması kanunla, özlerine dokunulmadan, Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak yapılmalı; bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olmamalıdır³⁹⁶. Anayasanın 14. maddesi ise, Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirinin, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılmayacağını düzenlemektedir. Aynı maddenin devamında, Anayasa hükümlerinden hiçbirinin, Devlete veya

³⁹⁵ Söz konusu maddeler, 1982 Anayasası'na göre temel hak ve hürriyetler ile ilgili genel hükümler niteliğindedir. Dolayısıyla bu maddeler, parlamento dışı muhalefet araçlarının tamamı hakkında uygulanacaktır. Ancak bahsi geçen maddelere, her bir parlamento dışı muhalefet aracı incelenirken aynı tekrarı yapmamak için, bu kısımda değinilmiştir.

³⁹⁶ Anayasanın 13. maddesi, 2001 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile mevcut halini almıştır. Kanun No: 4709, Kabul Tarihi:03.10.2001, RG, 17.10.2001, Sayı 24556 (mükerrer madde 2). Söz konusu Anayasa değişikliğinden önce temel hak ve hürriyetler, genel sınırlama sebepleri olarak adlandırılan devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, millî egemenliğin, Cumhuriyetin, millî güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması gibi sebeplerle de sınırlanabiliyordu. Değişiklikle birlikte temel hak ve özgürlüklerin, düzenlendikleri maddede belirtilen sebeplere dayanarak sınırlanabileceği kabul edilmiştir.

kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayacak şekilde yorumlanamayacağı ifade edilmiştir. Buradan hareketle parlamento dışı muhalefet araçlarının kullanımının, Anayasada belirtilen bu sınırlara uygun olarak gerçekleşmesi ve kişilerin hak ve hürriyetlerini ihlal etmemesi gerektiği söylenebilir.

II. PARLAMENTO DIŞI MUHALEFET ARAÇLARI

A. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü

1. Genel Olarak

Toplantı kavramı, günlük hayatta bireylerin değişik amaçlarla bir araya gelmesini ifade etmek için kullanılır³⁹⁷. Fakat bir araya gelme faaliyetinin, hukuki anlamda toplantı olarak değerlendirilebilmesi için belli bir yerde, ortak bir amaç doğrultusunda ve geçici nitelikte olması gerekir³⁹⁸. Ortak amaç, bireylerin bu şekilde bir araya gelmesinin bir fikir veya amacı açıklamak, fikir değişiminde bulunmak ya da belli ortak çıkarları savunmak olduğunu ifade eder³⁹⁹. Geçici nitelikte olması ise toplantının belli bir zaman dilimi içinde meydana gelmesi ve toplantıya katılan bireyler arasındaki ilişkilerin çoğunlukla sürekli olmamasıdır⁴⁰⁰. Buradan hareketle toplantı kavramı, birçok kimsenin ortak çıkarlarını korumak veya belli görüş ve

³⁹⁷ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 10. Baskı, Ankara 2005, s.1992.

³⁹⁸ **Atalay**, Esra, Türkiye’de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Özgürlüğü, İzmir 1995, s.3. Doktrinde bazı yazarlar toplantı yerine “toplanma” kavramını kullanmaktadır. Bkz. **Anayurt**, Ömer, Toplanma Hürriyeti Kavramı ve Türk Anayasa Hukukunda Toplanma Hürriyeti, İstanbul 1998, s.7; **Tanör/ Yüzbaşıoğlu**, s.180; **Alpkaya**, Gökçen, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak, AÜSBFD, 2001, C.56, S.3, s.4. Ancak toplanma kavramının toplantıdan daha geniş bir kapsama sahip olması, Anayasamızda ve kanunlarımızda bulunan düzenlemelerde toplantı ifadesinin kullanılması nedenleriyle bu çalışmada toplantı kavramına yer verilecektir.

³⁹⁹ Christians against Racism and Fascism/ İngiltere, 16.07.1980, no.8440/78, DR 21, s.138. (**Gölcüklü**, A. Feyyaz/ **Gözübüyük**, A. Şeref, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, 6. Bası, Ankara 2005, s.367); **Kaboğlu**, s.405; **Akın**, İlhan F., Toplanma Özgürlüğü, İÜHFM, 1964, C.XXX, S.3-4, s.546.

⁴⁰⁰ **Yarsuvat**, Duygun, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hürriyeti ve İlgili Ceza Hükümleri, İstanbul 1968, s.30; **Akın**, s.546; **Anayurt**, s.13.

fikirleri yaymak amacıyla, geçici bir süre için belli bir yerde bir araya gelmesi şeklinde tanımlanabilir⁴⁰¹.

Gösteri yürüyüşü kavramı ise, her ne kadar Anayasamızda ve ilgili kanunlarda bu şekilde kullanılmış olsa da, esasen birbiri içine girmiş “gösteri” ve “yürüyüş” şeklindeki iki ayrı durumu ifade etmektedir⁴⁰². Gösteri ve yürüyüş kavramları dışa dönük olmaları yönüyle benzerlik taşıırken⁴⁰³, hareketli olup olmamaları yönüyle ayrılmaktadırlar. Zira yürüyüş, gösteriden farklı olarak, kelime anlamı itibariyle hareket etmeyi ve yer değiştirmeyi içermektedir⁴⁰⁴. Gösteri ve yürüyüşler, toplantılardan belirli yönleriyle ayrılmaktadır. Bu bağlamda gösteri ve yürüyüşler işaret, marş, bayrak, alkış, slogan, pankart gibi dışa dönük bazı araçlarla gerçekleşirken; toplantılar, içe dönük fikir alış verişi şeklindedir⁴⁰⁵. Diğer yandan gösteri ve yürüyüşler, toplantılardan farklı olarak genel yollarda, kamuya açık cadde, sokak ve meydanlarda gerçekleşir⁴⁰⁶. Gösteri yürüyüşleri de bireylerin düşünce, istek ve tepkilerini toplu olarak açıklama şeklidir⁴⁰⁷. Bunun yanında gösteri yürüyüşleri; bireylerin siyasi, sosyal, mesleki ve ekonomik konularda bir karara, düzenlemeye ya da uygulamaya yönelik protesto veya memnuniyetsizliğini ortaya koyabileceği, hak talebini dile getirebileceği bir araçtır⁴⁰⁸.

Hukukumuzda ise toplantı ve gösteri yürüyüşleri ile ilgili tanıma 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun (TGYK) 2. maddesinde yer verilmiştir. Söz konusu maddenin a bendinde toplantı, b bendinde ise gösteri yürüyüşü aynı ifadelerle tanımlanmıştır. Bu bakımdan tek bir tanım oluşturulacak olursa Kanuna

⁴⁰¹ **Yarsuvat**, s.34-35.

⁴⁰² **Kaboğlu**, İbrahim Ö., Kolektif Özgürlükler, Diyarbakır 1989, s.63; **Yarsuvat**, s.40; **Anayurt**, s.17. Bu çalışmada, “gösteri” ve “yürüyüş” kavramlarının farkı açıklandıktan sonra Anayasa ve ilgili kanunlardaki kullanımına uygun olarak “gösteri yürüyüşü” kavramı kullanılacaktır.

⁴⁰³ **Ülgen**, Özen, Türk Hukukunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s.21.

⁴⁰⁴ **Yarsuvat**, s.41; **Atalay**, s.7.

⁴⁰⁵ **Sunay**, Reyhan, Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1999, s.150; **Ülgen**, s.19.

⁴⁰⁶ **Ülgen**, s.21; **Kaboğlu**, Kolektif Özgürlükler, s.85; **Sunay**, s.150. Gösteri ve yürüyüşlerin, toplantılardan farkları ile ilgili ayrıca bkz. **Anayurt**, s.17-20.

⁴⁰⁷ **Anayurt**, s.17; **Kaboğlu**, Kolektif Özgürlükler, s.63.

⁴⁰⁸ **Kaboğlu**, Kolektif Özgürlükler, s.63.

göre, toplantı ve gösteri yürüyüşleri, belirli konular üzerinde halkı aydınlatmak ve bir kamuoyu yaratmak suretiyle o konuyu benimsetmek için gerçek ve tüzelkişiler tarafından düzenlenen açık ve kapalı yer toplantıları ile yürüyüşlerdir⁴⁰⁹.

2. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğünün Kapsamı

Hukukumuzda toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğünün kapsamının belirlenmesinde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde göre toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü, kamuoyu oluşturma amacıyla gerçekleştirilen faaliyetleri kapsamaktadır⁴¹⁰. Daha önce de belirtildiği üzere TGYK, toplantı ve gösteri yürüyüşlerini tanımlarken “*halkı aydınlatmak*” ve “*kamuoyu yaratmak*” şeklinde ifadelerle yer verdiği için bu tarz bir yaklaşımı kabul etmektedir⁴¹¹.

İkinci yaklaşıma göre toplantı ve gösteri yürüyüşleri, fikri amaca yönelik yani kamuoyu oluşturma amacıyla sınırlı olmayıp, ortak çıkarların korunması ve fikir alışverişinde bulunmayı esas alan faaliyetleri içermektedir⁴¹². 1982 Anayasası'nın toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü ile ilgili düzenlemelerine bakıldığında, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin kamuoyu oluşturma amacıyla düzenleneceğine ilişkin herhangi bir ifade kullanılmamıştır. Diğer yandan 1982 Anayasası'nın toplantı ve gösteri yürüyüşleri ile ilgili 34. maddesinin gerekçesinde, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının düşünceyi açıklama hürriyetinin icrası niteliğinde olduğu belirtilmiştir⁴¹³. Buradan hareketle Anayasanın, ikinci yaklaşımı benimsediği kabul edilebilir⁴¹⁴.

⁴⁰⁹ Kanunun yapmış olduğu bu tanım, halkı aydınlatma ve kamuoyu oluşturma gibi ifadelerin aslında söz konusu özgürlüğün amacını değil sonucunu ifade ettiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bununla ilgili bkz. **Anayurt**, s.9.

⁴¹⁰ **Atalay**, s.47.

⁴¹¹ **Anayurt**, s.9; **Atalay**, s.48.

⁴¹² **Yarsuvat**, s.32; **Anayurt**, s.9; **Atalay**, s.49.

⁴¹³ **Güngör**, Şener/ **Kavalalı**, A. Mümin, Uygulamada Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri, Ankara 1990, s.15.

⁴¹⁴ Amerikan hukukunda ise bir parlamento dışı muhalefet aracı olan toplantı ve gösteri yürüyüşleri, 1789 yılında yapılan ilk değişiklikle Anayasaya girmiştir. Söz konusu hükümde Kongre'nin, halkın barışçıl toplanma hakkını kısıtlayan kanun yapamayacağı düzenlenmiştir. Hükümün devamında barışçıl toplanma hakkının hükümetin politikalarına yönelik olduğu, hükümetten talepte bulunmak ve hükümete şikâyet iletmek için gerçekleştirileceği ifade edilmiştir. Yüksek Mahkeme'nin karara bağlamış olduğu United States-Cruikshank davası bu durumun örneği

Toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğünün, düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün tamamlayıcısı⁴¹⁵ olması, öncelikle Anayasanın bu konudaki hükümlerine yer verme gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda 1982 Anayasası'nın 25. maddesinde herkesin düşünce ve kanaat hürriyetine; 26. maddesinde ise düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya farklı yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir. Düşünceleri toplu olarak açıklama ve yayma yollarından biri olan toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğüne ise 1982 Anayasası'nın ikinci kısım ikinci bölümünde kişinin hakları ve ödevleri ile ilgili hükümlerde yer verilmiştir. Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı⁴¹⁶ başlığıyla düzenlenen Anayasanın 34. maddesinin 1. fıkrasına göre *“Herkes, önceden izin almadan, silahlı ve saldırsız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir.”*

TGYK'nin 3. maddesinin 1. fıkrasında ise toplantı ve gösteri yürüyüşü ile ilgili Anayasadaki hükme benzer olarak *“Herkes, önceden izin almaksızın, bu Kanun hükümlerine göre silahlı ve saldırsız olarak kanunların suç saymadığı belirli amaçlarla toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir”* hükmüne yer verilmiştir. Görüldüğü üzere her iki düzenlemeye göre de toplantı ve gösteri

niteliğindedir. Bir grup bireyin, toplantılara siyahilerin katılmasını engellemeleri hakkındaki bu davada mahkeme, barışçıl toplanma hakkının Kongre'den talepte bulunma, hükümetin yetki ve görevleriyle ilgili konularda olma veya hükümet politikalarına karşı yapıma gibi amaçlarla gerçekleştirilebileceğine karar vermiştir. **Spicer**, W. George, *The Supreme Court and Fundamental Freedoms*, New York 1959, s.48; **Akbay**, Muvaffak, “Amerika Birleşik Devletleri Anayasa Metinleri”, AÜHFD, 1950, C.7, S.1, s.485; *United States-Cruikshank*, 92 U.S. 542 (1875), www.findlaw.com/cascode/supreme.html (Erişim tarihi: 24.11.2013); **Konvitz**, Milton R., *The Constitution and Civil Rights*, New York 1947, s.36-37; **Arsel**, İlhan, *Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları*, Ankara 1962, s.478 (dipnot 513). Sonraki dönemlerde ise Yüksek Mahkeme'nin kararlarının vatandaşların özgürlükleri lehine geliştiği görülmektedir. Hague-C.I.O davasına konu olan olayda şehrin parkında toplantı düzenlemek isteyen işçilere kamu düzeninin bozulmasına yol açabileceği nedeniyle izin vermeyen valiye işçiler, polisin görevinin bu tür toplantıları dağıtmak değil, korumak olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Yargıya intikal eden olayda mahkeme, işçileri haklı bularak, işçilerin bu tür toplantıları düzenleme özgürlüklerinin varlığına hükmetmiştir. *Hague-Committee For Industrial Organization*, 307 U.S. 496 (1939), www.findlaw.com/cascode/supreme.html (Erişim tarihi: 24.11.2013); **Holcombe**, Arthur N., *Human Rights in the Modern World*, New York 1948, s.58-59.

⁴¹⁵ **Akın**, s.545; **Yarsuvat**, s.96.

⁴¹⁶ 1982 Anayasası'nın madde başlığında ve ilgili hükmünde her ne kadar yalnızca toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkından bahsedilmiş olsa da bu durum toplantı ve gösteri yürüyüşlerine katılma hakkının korunmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü, katılma hakkını da kapsamaktadır. **Yarsuvat**, s.30; **Kaboğlu**, *Kolektif Özgürlükler*, s.81; **Ülgen**, s.22.

yürüyüşleri silahsız ve saldırısız olmalıdır⁴¹⁷. Silahsız ve saldırısız olma şartıyla ilgili açıklamalara, toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğünün sınırları kısmında yer verilecektir.

Anayasa ve ilgili Kanun hükmü dikkate alındığında, açıklanması gereken bir başka konu devletin, bireylerin bu özgürlüğünü kullanmasına olan yaklaşımının nasıl olduğudur. Bu noktada devletler, bireylerin özgürlüklerini düzenlerken farklı sistemler benimsemektedirler. Bu sistemler; bastırıcı sistem, önleyici sistem ve ön bildirim sistemi şeklinde üçe ayrılabilir⁴¹⁸. Bastırıcı sistemde, bireyler özgürlüğünü kullanırken tamamen serbest hareket etmekte, idareden herhangi bir izin alma veya idareye bildirimde bulunma yükümlülüğü taşımamaktadır. Ancak özgürlüğü kullanırken sınırları aşan bireyler, adli makamlara karşı sorumlu olup, cezai müeyyidelerle karşılaşmaktadır⁴¹⁹. Önleyici sistemde, devlet bireylerin özgürlüğünü kullanırken hukuka aykırı hareket edebilme ihtimalini göz önünde bulundurarak önceden bazı şartlar öngörmüş ve bireylerin özgürlüklerini kullanmalarını idareden izin alma koşuluna bağlamıştır⁴²⁰. Ön bildirim sisteminde ise bireylerin önceden idareden izin almalarına gerek olmayıp, özgürlüklerini kullanmadan önce idareye bildirimde bulunmaları yeterlidir⁴²¹. Bu durumda idare, yalnızca bildirim yasalarında belirtilen koşullara uygun olup olmadığını, bildirim için öngörülen usule ilişkin işlemlerin gerçekleşip gerçekleşmediğini değerlendirir⁴²².

1982 Anayasası ile TGYK'nin ilgili hükümlerine göre, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı "*önceden izin almadan*" kullanılabilir. Buradan hareketle

⁴¹⁷ Toplantı ve gösteri yürüyüşleri ile ilgili yapılan düzenlemelerde silahsız, saldırısız ve barışçıl amaçlarla yapma şartlarına yer verilmesinin nedeni bu hakkın ilk olarak düzenlendiği dönemlerde bireylerin, çoğunlukla silahlı isyan ve ayaklanmalar yaparak şikâyetlerini ortaya koymalarıdır. Bu dönemlerde politik toplantılar denilince akla yönetimi devirme amacı olan ve taleplerini her türlü şiddet yolunu deneyerek kabul ettirmeye çalışan toplulukların eylemleri akla geliyordu. Bu nedenle 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan anayasaların neredeyse hepsinde bu şart düzenlenmiştir. **Anayurt**, s.114.

⁴¹⁸ Ön bildirim sisteminin, önleyici sistem içinde bulunduğunu kabul eden görüş için bkz. **Kapani**, Kamu Hürriyetleri, s.236-237; **Yarsuvat**, s.121.

⁴¹⁹ **Yarsuvat**, s.120; **Kaboğlu**, Kolektif Özgürlükler, s.124; **Anayurt**, s.88-89.

⁴²⁰ **Yarsuvat**, s.120-121; **Kaboğlu**, Kolektif Özgürlükler, s.125; **Anayurt**, s.90.

⁴²¹ **Kapani**, Kamu Hürriyetleri, s.237; **Yarsuvat**, s.122; **Kaboğlu**, Kolektif Özgürlükler, s.126; **Anayurt**, s.92.

⁴²² **Kaboğlu**, Kolektif Özgürlükler, s.127; **Anayurt**, s.93; **Ülgen**, s.73.

Anayasa ve ilgili Kanunun önleyici sistemi kabul etmediği söylenebilir. Diğer sistemlerden bastırıcı ve ön bildirim sisteminin herhangi birinin kabul edildiğine ilişkin bir hüküm Anayasada bulunmamaktadır. TGYK'ye bakıldığında ise, 10. maddede açıkça ortaya koyulduğu üzere ön bildirim sisteminin benimsendiği görülmektedir.

3. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğünün Sınırları

Hukukumuzda toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğünün sınırları, 1982 Anayasası ve 2911 sayılı TGYK göz önünde bulundurularak iki başlıkta incelenebilir.

a. Anayasadan Kaynaklanan Sınırlar

1982 Anayasası bazı hakların tanımında belli sınırlar öngörmüş ve hakkı o sınırlar içinde tanımıştır⁴²³. Bunun örneklerinden biri olan toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı, Anayasaya göre silahlı ve saldırısız olma koşuluna bağlanmıştır⁴²⁴. Dolayısıyla Anayasa, her türlü toplantı ve gösteri yürüyüşlerini değil, silahlı ve saldırısız toplantı ve gösteri yürüyüşlerini korumaktadır⁴²⁵. 1982 Anayasası'nın ilk halinde toplantı ve gösteri yürüyüşleri, silahlı ve saldırısız olma koşulunun yanında ayrıca birtakım sınırlamalara tabiydi. Bu sınırlamalar 2001

⁴²³ **Özbudun**, Türk Anayasa Hukuku, s.112.

⁴²⁴ 1982 Anayasası'na göre anayasal sınırları olan diğer bazı hak ve özgürlüklere örnek olarak bilim ve sanatı yayma hakkı (madde 27), düzeltme ve cevap hakkı (madde 32) ve hak arama özgürlüğü (madde 36) verilebilir. Bu bağlamda Anayasa, bilim ve sanatı yayma hakkının Anayasanın 1'nci, 2'nci ve 3'ncü maddeleri hükümlerinin değiştirilmesini sağlamak amacıyla yönelik olmamak şartıyla; düzeltme ve cevap hakkının ancak kişilerin haysiyet ve şereflerine dokunulması veya kendileriyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar yapılması durumunda; hak arama özgürlüğünün ise meşru vasıta ve yollardan faydalanma şartıyla tanınacağını düzenlemiştir. Bkz. **Özbudun**, Türk Anayasa Hukuku, s.112.

⁴²⁵ **Atalay**, s.94; **Ülgen**, s.91; **Anayurt**, s.159. Bu durum Anayasanın tanıdığı olduğu bir özgürlüğün yine Anayasa tarafından sınırlandırılmasının hakkın özüne dokunup dokunmayacağı ile ilgili soruları akla getirebilir. Ancak Anayasa Mahkemesi'nin de bir kararında belirttiği üzere temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunulamayacağı ilkesi, temel hak ve özgürlüklere sadece yasalarla konulacak sınırlandırmalar için geçerlidir. Anayasanın öngördüğü bir temel hak ve özgürlüğün yine Anayasa tarafından sınırlandırılması durumunda bu ilkeyi düzenleyen hükmün uygulama alanı olamaz. 12.01.1971 tarih ve E. 1969/31, K. 1971/3 sayılı karar, AMKD, Sayı 9, s.148.

yılında gerçekleşen değişiklik ile Anayasadan çıkarılmıştır⁴²⁶. Diğer yandan her hak ve özgürlüğün Anayasada düzenlenmiş olmasa bile kendi niteliklerinden veya eşyanın tabiatından doğan objektif sınırları bulunmaktadır⁴²⁷. Bu bakımdan toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının objektif sınırları olan silahlı ve saldırsız olma koşullarına Anayasada yer verilmemiş olsaydı dahi, bu hakkın kullanılma şeklinin değişmeyeceği söylenebilir⁴²⁸.

Silahlı ve saldırsız olmanın ne anlama geldiği ile ilgili olarak 1982 Anayasası'nda herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Saldırsızlık kavramı, AİHS'nin 11. maddesinin 1. fıkrası⁴²⁹ ve diğer bazı ülkelerin Anayasaları⁴³⁰ göz önünde bulundurularak "*barışçıl*", "*sukûnet içinde*" şeklinde tanımlanabilir. Silah kavramı ile ilgili ise, TGYK'nin 23. maddesinin b bendinde, taşınması halinde toplantı ve gösteri yürüyüşünü, kanuna aykırı hale getiren bazı araçlar düzenlenmiştir. Söz konusu hükümde bu araçlar, "*ateşli silahlar veya patlayıcı maddeler veya her türlü kesici, delici aletler veya taş, sopa, demir ve lastik çubuklar, boğma teli veya zincir gibi bereleyici ve boğucu araçlar veya yakıcı, aşındırıcı, yaralayıcı eczalar veya diğer her türlü zehirler veya her türlü sis, gaz ve benzeri maddeler*" olarak sayılmıştır. Kuşkusuz silah olabilecek araçlar, Kanunda

⁴²⁶ 2001 yılında yapılan değişiklikten önce toplantı ve gösteri yürüyüşüne sınırlamalar getiren şu hükümler de Anayasada bulunmaktaydı. "*Şehir düzeninin bozulmasını önlemek amacıyla yetkili idarî merci, gösteri yürüyüşününün yapılacağı yer ve güzergâhı tespit edebilir.*" (madde 34/2) "*Kanunun gösterdiği yetkili merci, kamu düzenini ciddi şekilde bozacak olayların çıkması veya millî güvenlik gereklerinin ihlâl edilmesi veya Cumhuriyetin ana niteliklerini yok etme amacını güden fiillerin işlenmesinin kuvvetle muhtemel bulunması halinde belirli bir toplantı ve gösteri yürüyüşünü yasaklayabilir veya iki ayı aşmamak üzere erteleyebilir.*"(madde 34/4). "*Dernekler, vakıflar, sendikalar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyemezler.*"(madde 34/5) **Güngör/ Kavalalı**, s.13; Kanun No: 4709, Kabul Tarihi:03.10.2001, RG, 17.10.2001, Sayı 24556 (mükerrer madde13)

⁴²⁷ **Sağlam**, Fazıl, Temel Hakların Sınırlanması ve Özü, Ankara 1982, s.130; **Özbudun**, Türk Anayasa Hukuku, s.113.

⁴²⁸ **Özbudun**, Türk Anayasa Hukuku, s.119; **Kaboğlu**, Kolektif Özgürlükler, s.199-200; **Anayurt**, s.115.

⁴²⁹ AİHS'nin 11. maddesinin 1. fıkrasına göre: "*Herkes barışçıl olarak toplanma ve dernek kurma hakkına sahiptir.*" "

⁴³⁰ Örneğin Almanya Anayasası'nın 8. maddesinin 1. fıkrası, İtalya Anayasası'nın 17. maddesinin 1. fıkrası, Polonya Anayasası'nın 57. maddesi, Portekiz Anayasası'nın 45. maddesinin 1. fıkrası, İspanya Anayasası'nın 21. maddesinin 1. fıkrası ve Amerika Anayasası 1. Eki toplantı ve gösteri yürüyüşü haklarını düzenlerken saldırsızlık kavramı yerine "*barışçıl*", "*sukûnet içinde*" gibi ifadeler kullanmıştır.

yazılanlarla sınırlı değildir. Bir aracın silah olarak kabul edilip edilemeyeceği somut olaydaki duruma göre değişmektedir⁴³¹. Örneğin şemsiye silah niteliği taşıyabilir. Fakat yağmurlu bir günde düzenlenen toplantı ve gösteri yürüyüşüne katılanlarda şemsiyenin bulunması olağan bir durum olduğundan, bu halde şemsiye silah olarak değerlendirilmeyecektir⁴³².

2001 yılında yapılan değişiklikle birlikte, Anayasanın 34. maddesinin 2. fıkrasına toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının “*millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ve kanunla*” sınırlanabileceği hükmü ilave edilmiştir. Söz konusu hükümde geçen “*millî güvenlik*”, “*kamu düzeni*”, “*genel sağlık*”, “*genel ahlâk*” gibi sınırlama nedenleri daha önceden temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasını düzenleyen Anayasanın 13. maddesinde belirtilmekteydi. Ancak aynı değişiklikle Anayasanın 13. maddesinde de değişiklik yapıp, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasında genel sınırlama sebepleri kaldırıldığından, söz konusu sınırlama nedenleri Anayasanın 34. maddesinde düzenlenmiştir.

b. Kanundan Kaynaklanan Sınırlar

aa. Yer Bakımından Sınırlar

Yollar, parklar, meydanlar gibi genel yerler, mevcut kullanım amaçlarının yanında toplantı ve gösteri yürüyüşleri gibi bazı faaliyetlere de konu olmaktadır. Bu halde söz konusu mekânların, her iki amaca da hizmet vermesi, her iki özgürlüğe de imkân tanınması gerekmektedir⁴³³. Bu durum bazı zorluklar ortaya çıkarabilmekte ve özgürlükler arası çatışmaya neden olabilmektedir. Toplantı ve gösteri yürüyüşü

⁴³¹ Nitekim TCK'nin 6. maddesinin 1. fıkrasının f bendine göre, “*Saldırı ve savunma amacıyla yapılmış olmasa bile fiilen saldırı ve savunmada kullanılmaya elverişli şeyler*” de silah kapsamında değerlendirilmiştir.

⁴³² **Anayurt**, s.159.

⁴³³ **Güran**, Sait, “Düşünceleri Açıklama ve Yayma Aracı Olarak Kamu Malları”, *Anayasa Yargısı*, 1991, C.8, s.190.

özgürlüğüne yer bakımından bazı sınırlamalar getirilmesinde, çatışma halinde olabilen bu iki özgürlüğün uzlaştırılması amaçlanmaktadır⁴³⁴.

1982 Anayasası'nın 34. maddesinin 2. fıkrasının ilk halinde, toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğüne yer bakımından önemli bir sınırlama getiriyordu. Daha önce de belirtildiği üzere bu hükme göre yetkili idari makamın şehir düzeninin bozulmasını önlemek amacıyla gösteri yürüyüşünün yapılacağı yeri belirleme yetkisi vardı. Kuşkusuz bu hükmün Anayasadan çıkarılması kişilerin, toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğünü istedikleri her yerde kullanılabilmesine imkân tanımamaktadır⁴³⁵. TGYK'nin 6. maddesinin 2. fıkrasına göre, “şehir ve kasabalarda ve gerekli görülen diğer yerlerde hangi meydan ve açık yerlerde veya yollarda toplantı veya yürüyüş yapılabileceği” ni belirleme yetkisi vali ve kaymakamlara verilmiştir. Vali ve kaymakamların, sahip oldukları bu yetkileri kullanırken kişilerin özgürlüklerini sınırlayıcı bir tutum sergilemeleri imkan dahilindedir⁴³⁶. Her ne kadar aynı fıkranın devamında “toplantı yerlerinin tespitinde gidiş gelişi, güvenliği bozmayacak ve pazarların kurulmasına engel olmayacak biçimde, toplantıların genel olarak yapıldığı, elektrik tesisatı olan yerler tercih edilir” ifadesine yer verilse de bu hüküm emredici değil, tavsiye niteliğinde olup, hükmün bağlayıcılığından söz edilemez⁴³⁷. Kanunun 22. maddesinin 1. fıkrasında, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin düzenlenecekleri yerle ilgili bir başka sınırlama belirtilmiştir. Bu hükme göre, “Genel yollar ile parklarda, mabetlerde, kamu hizmeti görülen bina ve tesislerde ve bunların eklentilerinde ve Türkiye Büyük Millet Meclisine bir kilometre uzaklıktaki alan içinde toplantı yapılamaz ve şehirlerarası karayollarında gösteri yürüyüşleri düzenlenemez.” Görüldüğü üzere Kanunda söz konusu özgürlüğün kullanım alanı toplantı ve gösteri yürüyüşleri için ayrı ayrı ifade edilmiştir⁴³⁸. Söz konusu hüküm genel yollarda, parklarda, mabetlerde, kamu binalarında ve TBMM'ye bir kilometre

⁴³⁴ **Anayurt**, s.138.

⁴³⁵ **Gözler**, Kemal, “3 Ekim 2001 Tarihli Anayasa Değişikliği: Bir Abesle İştigal Örneği”, Anayasa Yargısı, 2002, C.19, s.330.

⁴³⁶ **Akın**, s.566.

⁴³⁷ **Anayurt**, s.140; **Akın**, s.566.

⁴³⁸ Anayurt'a göre, kanun koyucu toplantı ve gösteri yürüyüşünün her ikisini de kapsamı içine alacak bir düzenleme yapma niyetindedir. Bu konuda ortaya çıkan sorun, maddelerin yazım biçimi ile ilgilidir. **Anayurt**, s.144.

uzaklıktaki alanlarda gösteri yürüyüşü düzenlenmesi ile ilgili bir sınırlamaya yer vermemiştir. Fakat Kanunun 6. maddesinin 2. fıkrasına göre gösteri yürüyüşü yapılacak yerleri belirlemede yetki idarede olduğundan, kişilerin bahsedilen yerlerde gösteri yürüyüşünü diledikleri gibi yapmaları mümkün olmayacaktır⁴³⁹.

Görüldüğü üzere bireylerin toplantı ve gösteri yürüyüşü yapacakları yeri belirlemede doğrudan yetkileri bulunmayıp, vali ve kaymakamlarca kararlaştırılmış yerlerden birini seçmeleri gerekmektedir⁴⁴⁰. Bu durumda toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin istedikleri mesajı verememesi ve kamuoyunda yeterince etki meydana getirememesi gibi sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Çünkü öyle eylemler vardır ki ancak belli bir yerde yapılması halinde amacına ulaşmış olur⁴⁴¹. Örneğin buldukları mahallenin çöplerini toplamayan belediyeyi protesto etmek için toplanan kişilerin belediye önünde gerçekleştirdiği eylem, belediyeden oldukça uzak bir yerde yapılacak eyleme göre çok daha etkili olacaktır. Ayrıca TGYK'nin 2. maddesinde, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin halkı aydınlatmak, kamuoyu oluşturmak gibi amaçlarına vurgu yapmıştır. Bu amaçları sağlayacak yerlerin toplantı ve gösteri yürüyüşleri için kullanılması gerekir⁴⁴². Bunun tespitinde kuşkusuz kamunun huzuru ve menfaatleri de göz önünde bulundurulmalıdır⁴⁴³.

Doktrinde toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin asıl amacına ulaşacağı yerler yerine, salt trafik düzeni ve güvenliğin sağlanması maksadıyla şehir dışında düzenlenmesinin doğurduğu sıkıntıları gidermek için “*picketing*” bir çözüm yolu olarak görülmüştür⁴⁴⁴. Aslında toplantı ve gösteri yürüyüşünün bir şekli olan ve Amerika’da muhalefet ve protesto amacıyla yaygın bir şekilde kullanılan

⁴³⁹ **Atalay**, s.117; **Ülgen**, s.95.

⁴⁴⁰ **Yarsuvat**, s.108; **Anayurt**, s.140; **Akın**, s.566.

⁴⁴¹ **Güran**, Sait, “Hak Arama Özgürlüğünün İki Boyutu”, Anayasa Yargısı, 1992, C.9, s.25; **Anayurt**, s.141.

⁴⁴² **Güran**, “Hak Arama Özgürlüğünün İki Boyutu”, s.25; **Anayurt**, s.142.

⁴⁴³ Kanaatimizce karar organlarının ilgili Kanun hükümlerini göz önünde bulundurarak iki özgürlük arasında dengeyi kurması gerekmektedir. Her toplantı ve gösteri yürüyüşü az çok kamuyu etkiler. Bir toplantı ve gösteri yürüyüşünün, eğer alternatif yollarla çözüm getirilebiliyorsa sadece trafiği aksatıyor diye şehir dışında gösterilen bir yerde yapılması istenmemelidir. Aynı şekilde daha fazla etki elde edilir ve katılım sağlanır diye farklı alternatifler varken halkın işlerinin durmasına neden olabilecek yerler de tercih edilmemelidir.

⁴⁴⁴ **Güran**, “Hak Arama Özgürlüğünün İki Boyutu”, s.28-29.

“*picketing*”, küçük grupların protestoya konu olan olayın gerçekleştiği yerde, döviz ve pankartlarla bir çember halinde durmadan yürümesidir⁴⁴⁵. Amerikan hukukunda ve uygulamasında “*picketing*”, kamu güvenliğini ihlal etmediği, baskıya, kitle eylemlerine ya da sokak gösterilerine dönüşmediği sürece Anayasada düzenlenen düşünceyi açıklama özgürlüğü kapsamında değerlendirilmektedir⁴⁴⁶. Yüksek Mahkeme’nin kararına konu olan bir olayda, ırksal eşitsizlik ve adaletsizliklere yetkililerin kayıtsız kalması üzerine, beyaz iş adamlarının işyerleri, siyahiler tarafından çemberler oluşturularak protesto edilmiştir. Mahkeme, dava hakkında olaydaki şiddet içermeyen eylemlerin, Anayasanın 1. değişikliğinde getirilen düşünceyi açıklama özgürlüğünün koruması altında olduğuna karar vermiştir⁴⁴⁷.

bb. Zaman Bakımından Sınırlar

Toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin yapılacağı zaman dilimi TGYK’nin 7. maddesinin 1. fıkrasında ifade edilmiştir. Söz konusu hükme göre toplantı ve gösteri yürüyüşlerine “*güneş doğmadan*” başlanamayacaktır. Toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin ne zaman sona ereceği ile ilgili ise Kanun ikili bir düzenleme yapmıştır. Aynı maddenin 2. fıkrasında bu durum “*açık yerlerdeki toplantılar ile yürüyüşler güneşin batışından bir saat önceye, kapalı yerlerdeki toplantılar saat 23.00’e kadar sürebilir*” şeklinde ifade edilmiştir⁴⁴⁸.

Hangi şekilde ve hangi amaçla düzenlenirse düzenlensin ilgili maddenin gerekçesinde de belirtildiği üzere toplantı ve gösteri yürüyüşlerine zaman bakımından sınırlamalar getirilmesiyle kamunun rahatsız edilmemesi ve huzurun bozulmaması amaçlanmaktadır⁴⁴⁹. Kanunun açık yerlerdeki toplantılar ile yürüyüşlerin sona erme zamanını daha erken olarak belirtmesi, bu yerlerde düzenlenen eylemlerin kamuyu rahatsız etme ihtimalinin kapalı yerlerdeki

⁴⁴⁵ **Anayurt**, s.143.

⁴⁴⁶ **Güran**, “Hak Arama Özgürlüğünün İki Boyutu”, s.26-27.

⁴⁴⁷ Naacp-Claiborne Hardware Co., 458 U.S. 886 (1982), www.findlaw.com/casecode/supreme.html (Erişim tarihi: 24.11.2013).

⁴⁴⁸ 171 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hürriyeti Hakkındaki Kanun döneminde kapalı yerlerdeki toplantıların saat 24’e kadar devam edebileceği kabul edilmekteydi. Kanun No: 171, Kabul Tarihi: 10.02.1963, RG, 18.02.1963, Sayı 11337(madde 3, fıkra 2).

⁴⁴⁹ **Güngör/ Kavalalı**, s.28.

toplantılara göre daha yüksek olmasındandır. Başlangıç ve bitiş zamanlarına uyulmaması durumunda ise toplantı ve gösteri yürüyüşü, TGYK'nin 23. maddesinin c bendinde ifade edildiği üzere Kanuna aykırı hale gelecektir.

cc. Kişi Bakımından Sınırlar

Toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü, gerek Anayasada gerekse de TGYK'daki hükümlere göre “herkes”e tanınmıştır. Ancak TGYK, toplantı ve gösteri yürüyüşlerini düzenleyen kişiler bakımından bazı sınırlamalar öngörmüştür. Bu sınırlamalar toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı ile ilgili olup, toplantı ve gösteri yürüyüşüne katılma hakkı bakımından uygulanmaz. Bu sınırlamalardan ilki, TGYK'nin 9. maddesinin 1. fıkrasında belirtilmiştir. Söz konusu hükme göre toplantı ve gösteri yürüyüşleri, “*fil ehliyetine sahip ve on sekiz yaşını doldurmuş, en az yedi kişiden oluşan bir düzenleme kurulu tarafından düzenlenir*⁴⁵⁰.” Hükümün devamında ise düzenleme kurulunun kendi aralarından bir başkan seçeceği, ancak diplomatik dokunulmazlıkları bulunan kişilerin kurulun başkanı veya üyesi olamayacağı belirtilmiştir⁴⁵¹.

Tüzel kişilere getirilen sınırlama ise 1982 Anayasası'nın 34. maddesinin 5. fıkrasında düzenlenen ve TGYK'nin 21. maddesinde tekrarlanan derneklerin, vakıfların, sendikaların ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyemeyeceklerine

⁴⁵⁰ Kanun ilk halinde yirmi bir yaşını doldurma şartı arıyordu. Bu şart, Kanunda yapılan değişiklikle on sekiz yaşa indirildi. Kanun No: 4748, Kabul Tarihi: 26.03.2002, RG, 09.04.2002, Sayı 24721 (madde 6).

⁴⁵¹ Hukukumuzda belli görevleri icra edenler, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını kullanmaları bakımından bazı yasaklara tabidir. TGYK'de düzenlenmeyen bu duruma örnek olarak Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 43. maddesi verilebilir. Bu hükme göre, Silahlı Kuvvet mensuplarının her türlü siyasi gösteri, toplantı işlerine karışmaları yasaktır. Devlet memurlarının ise Devlet Memurları Kanunu'nun 7. maddesine göre görevlerini yerine getirirlerken hiçbir şekilde siyasi ve ideolojik amaçlı beyanda ve eylemde bulunamayacakları ve bu eylemlere katılamayacakları düzenlenmiştir. Söz konusu sınırlama memurların mesai saatleri için geçerlidir. Gerek Silahlı Kuvvet mensuplarına gerekse de memurlara gördükleri kamu hizmeti göz önünde bulundurularak bu tip sınırlamalar getirilmesi olağandır. Nitekim AİHS'nin 11. maddesinin 2. fıkrasında, silahlı kuvvetler, kolluk kuvvetleri veya devlet idaresi mensuplarına meşru sınırlamalar getirilebileceği düzenlenmektedir. Anayasa Mahkemesi de bir kararında kamu hizmeti gören kişilerin, gördükleri hizmet ve toplum şartları bakımından sade bir vatandaşın farklı sınırlamalara bağlı tutulabileceğini belirtmiş ve bu sınırlamaların hukuka aykırı olmadığını ifade etmiştir. 05.04.1965 tarih ve E. 1965/2, K. 1965/24 sayılı karar, AMKD, Sayı 3, s.136.

ilişkin hükmüydü. Ancak söz konusu hüküm daha önce de ifade edildiği üzere ilk olarak Anayasadan, ardından da Kanundan çıkarılmıştır⁴⁵². Şu halde tüzel kişiler, TGYK'nin 9. maddesinin 2. fıkrasına göre, yetkili organlarının kararı ile toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyebilirler.

Kişi bakımından sınırlamalar ile ilgili üzerinde durulması gereken diğer bir konu da yabancıların durumudur. 1982 Anayasası'nın 16. maddesinde temel hak ve hürriyetlerin, yabancılar için milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabileceğini düzenlemektedir. Buna dayanarak TGYK'nin 3. maddesinin 2. fıkrası, yabancıların toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemelerini İçişleri Bakanlığı'nın iznine bağlamıştır⁴⁵³. Hükümün devamında ise yabancıların, *“toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde topluluğa hitap etmeleri, afiş, pankart, resim, flama, levha, araç ve gereçler taşımaları, toplantının yapılacağı mahallin en büyük mülki idare amirliğine toplantıdan en az kırksekiz saat önce yapılacak bildirimle mümkündür*⁴⁵⁴” hükmüne yer verilmiştir. 171 sayılı önceki Kanun döneminde yabancıların yapacağı toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde Bakanlar Kurulu'ndan izin almaları gerekmekteydi⁴⁵⁵. Mevcut düzenlemenin, öncesine kıyasla 1982 Anayasası'nın 16. maddesi ve AİHS'nin 16. maddesi ile uyum halinde olduğu söylenebilir⁴⁵⁶.

dd. Konu Bakımından Sınırlar

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri, TGYK'nin 3. maddesinin 1. fıkrasına göre, kanunların suç saymadığı amaçlar ve konularda düzenlenebilir. Bu doğrultuda TGYK'nin 23. maddesinin g bendi, kanunların suç saydığı amaçlar için düzenlenen toplantı ve gösteri yürüyüşlerini kanuna aykırı kabul etmiştir. Toplantı ve gösteri yürüyüşünün suç teşkil eden konu ve amaçlarla gerçekleşmesi çoğunlukla uygulama

⁴⁵² Kanun No: 4748, Kabul Tarihi: 26.03.2002, RG, 09.04.2002, Sayı 24721 (madde 7).

⁴⁵³ Görüldüğü üzere toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkını kullanmak isteyen bir Türk vatandaşa ön bildirim sistemi uygulanırken; yabancılar önleyici sisteme tabidirler.

⁴⁵⁴ Kanunun ilk halinde, yabancıların belirtilen eylemleri gerçekleştirebilmeleri, İçişleri Bakanlığı'nın iznine bağlı tutuluyordu. Kanunda yapılan değişiklikle mahallin en büyük mülki idari amirliğine bildirim yeterli olarak kabul edildi. Kanun No: 4771, Kabul Tarihi: 03.08.2002, RG, 09.08.2002, Sayı 24841 (madde 5A).

⁴⁵⁵ Kanun No: 171, Kabul Tarihi: 10.02.1963, RG, 18.02.1963, Sayı 11337 (madde 1/2)

⁴⁵⁶ **Anayurt**, s.151; **Ülgen**, s.101. AİHS'nin 16. maddesi, devletlerin yabancıların siyasi faaliyetlerine sınırlamalar getirilebileceğini düzenlemektedir.

aşamasında ortaya çıkar⁴⁵⁷. Bu halde bildirimde belirtilen amacın dışına çıkmış olur. Bildirimde belirtilen amacın dışına çıkılması halinde TGYK'nin 23. maddesinin h bendi gereği yapılan toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanuna aykırı hale gelir⁴⁵⁸.

1982 Anayasası'nın 34. maddesinin 5. fıkrası ve TGYK'nin 21. maddesinde düzenlenen dernekler başta olmak üzere bazı tüzel kişilerin kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemelerini engelleyen hükmü, kişi bakımından olduğu kadar, konu bakımından da toplantı ve gösteri yürüyüşlerine getirilen diğer bir sınırlamaydı. Söz konusu hüküm, daha önce de belirtildiği gibi Anayasa ve Kanundan çıkarıldı.

B. Sivil İtaatsizlik Eylemleri

1. Genel Olarak

Siyasi iktidarın yetkilerini kullanırken baskıyı ve hukuk dışı uygulamaları benimsemesi, halkın bu yönetim şekline nereye kadar katlanacağı sorununu beraberinde getirmektedir. Bu sorun aslında halkın yönetime karşı direnme hakkına sahip olup olmadığı, sahipse bunun nasıl kullanılacağı ile ilgilidir⁴⁵⁹. Bu noktada direnme hakkı, aktif ve pasif direnme şeklinde ikiye ayrılabilir⁴⁶⁰. Aktif direnme,

⁴⁵⁷ TGYK'nin 10. maddesine göre toplantı yapılmadan önce toplantının yapılacağı yerin bağlı bulunduğu valilik veya kaymakamlığa toplantının amacını da içeren bir bildirim verilir. Kişiler TGYK'nin 3. maddesinin 1. fıkrasına göre kanunun suç saydığı konulardan birini bildirimde belirtemeyeceğinden bu aşamada böyle bir ihtimalin oluşması oldukça zordur. Aynı yönde **Anayurt**, s.148.

⁴⁵⁸ Toplantı ve gösteri yürüyüşleri, kanunun suç saydığı amaçlar için düzenlenen veya bildirimde belirtilen amacın dışına çıkılan toplantı ve gösteri yürüyüşlerine TGYK'nin cezai hükümleri uygulanır. TGYK'nin 28. maddesinin 1. fıkrasına göre "*Kanuna aykırı toplantı veya gösteri yürüyüşleri düzenleyen veya yönetenlerle bunların hareketlerine katılanlar, fiil daha ağır bir cezayı gerektiren ayrı bir suç teşkil etmediği takdirde bir yıl altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.*"

⁴⁵⁹ Direnme hakkı, ilk kez 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ile açık bir biçimde pozitif hukuk metinlerine girmiştir. Buna göre hükümetler, bireylerin yaşama, özgürlük ve mutluluğa erişmek gibi doğal ve devredilmez haklarını sağlamak için vardır. Halk bu amacından sapan bir hükümeti değiştirmek ve devirmek hakkına sahiptir. Bkz. **Kapani**, Kamu Hürriyetleri, s.307. Anayasalarımız içinde ise 1961 Anayasası direnme hakkına yer vermiştir. 1961 Anayasası'nın Başlangıç kısmında Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkının kullanılmasından bahsedilmiştir.

⁴⁶⁰ **Aliefendioğlu**, Yılmaz, "Direnme Hakkı", Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları (Ed. Yasemin Özdek), Ankara 2002, s.400; **Kapani**, Kamu Hürriyetleri, s.313.

iktidarı elde etmek veya siyasi isteklerinin yerine getirilmesini sağlamak için kuvvet ve şiddet kullanan, isyan ya da ihtilal hareketi olarak adlandırılan direnme biçimidir⁴⁶¹. Pasif direnme ise şiddetten kaçınır ve barışçıl mücadele yöntemlerini benimser⁴⁶².

Sivil itaatsizlik, eylem biçimi bakımından pasif direnme şeklinde ortaya çıkmaktadır⁴⁶³. Bu bağlamda sivil itaatsizlik; toplumu, hukuk ve devlet düzenini kısacası her şeyi sorgulayan direnme hakkının çağdaş bir görünümüdür⁴⁶⁴. Tarihsel süreç içinde Thoreau⁴⁶⁵, Martin Luther King, Gandhi gibi kişiler barışçıl yolları kullanarak pasif direnmenin sembol isimleri olmuşlardır.

2. Sivil İtaatsizliğin Unsurları

Sivil itaatsizlik, kişilerin itiraz ve taleplerine karşılık bulamamaları veya yönetimin hukuka uygunluğundan kuşku duyulan politikaları uygulamak konusunda ısrarcı tutuma sahip olması nedeniyle söz konusu olan⁴⁶⁶ bir karşı çıkıştır. Ancak her türlü karşı çıkış ve itaatsizlik eylemi, sivil itaatsizlik olarak değerlendirilemez⁴⁶⁷.

⁴⁶¹ **Kapani**, Kamu Hürriyetleri, s.315; **Aliefendioğlu**, s.400; **Taşkın**, Ahmet, “Baskıya Karşı Direnme Hakkı”, TBB Dergisi, 2004, S.52, s.59.

⁴⁶² **Kapani**, Kamu Hürriyetleri, s.314; **Aliefendioğlu**, s.401.

⁴⁶³ **Anbarlı**, Şeniz, “Bir Pasif Direnme Modeli Olarak Sivil İtaatsizlik”, CÜİİBFD, 2001, C.2, S.1, s.321.

⁴⁶⁴ **Ökçesiz**, Hayrettin, Sivil İtaatsizlik, 4. Baskı, İstanbul 2011, s.18.

⁴⁶⁵ Sivil itaatsizlik kavramı ilk kez Henry David Thoreau tarafından 1840’lı yılların sonlarında kullanılmıştır. **Coşar**, Yakup, Kamu Vicdanına Çağrı; Sivil İtaatsizlik, 2. Baskı, İstanbul 2001, s.9; **Uçar**, Şahin, “Henry D. Thoreau’nun Sivil İtaatsizlik Görüşü ve Otoriteye Karşı Çıkış Biçimi”, içinde **Thoreau**, H. David/ **Gandhi**, Mohandes K., Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş (Çev. C. Hakan Arslan, Fatma Ünsal), 2. Baskı, Ankara 1999, s.12.

⁴⁶⁶ **Arendt**, Hannah, “Sivil İtaatsizlik”, içinde Kamu Vicdanına Çağrı; Sivil İtaatsizlik (Çev. Yakup Coşar), 2. Baskı, İstanbul 2001, s.95. Bu yönüyle sivil itaatsizlik toplumsal bir muhalefet aracıdır. Aynı yönde **Dağtaş**, Erdal, Türkiye’de Sivil İtaatsizlik, Toplumsal Hareketler ve Basın, Ankara 2008, s.43.

⁴⁶⁷ **Bove**, Jose/ **Luneau**, Gilles, Sivil İtaatsizliğe Çağrı (Çev. Işık Ergüden), İstanbul 2006, s.167. Örneğin sivil itaatsizlik eylem şekli ve amaçları yönüyle terörizmden, düşünsel yönüyle de anarşizmden ayrılır. **Ökçesiz**, Hayrettin, “Sivil İtaatsizlik Kavramı ve Olgusu” içinde **Habermas**, Jürgen, Sivil İtaatsizlik (Çev. Hayrettin Ökçesiz), İstanbul 1995, s.7.

Bir eylemin sivil itaatsizlik kapsamında nitelendirilebilmesi için öncelikle *şiddet içermemesi* gerekir⁴⁶⁸. Şiddet içermemek, olayın dışında kalan üçüncü kişilerin fiziki ve psikolojik bütünlüklerinin ve üstün haklarının ihlal edilmemesini içine alır⁴⁶⁹. Dolayısıyla sivil itaatsizlikle kişiler, kendisi gibi düşünmeyenlere zarar vermeyi değil, onların inancını değiştirmeyi ve onları ikna etmeyi hedefler⁴⁷⁰.

Sivil itaatsizlik olarak değerlendirilen eylem *yasaya aykırı* bir eylemdir⁴⁷¹. Bu eylemi gerçekleştirenler yasaların veya uygulamaların her zaman adaleti sağlayamadığı inancından hareketle, adaletsiz olduğunu düşündüğü kurala yasayı ihlal ederek karşı çıkmaktadır⁴⁷². Yasaya aykırı da olsa eylem *kamuya açık* olarak yapılır⁴⁷³. Eylemin kamuya açık olması, eyleme katılanların kendilerini ve ortaya çıkan yasa ihlalini gizlememelerini, gerçekleşen eylemin kamuoyu tarafından algılanabilir nitelikte olmasını ifade eder⁴⁷⁴. Yasaya aykırı bir şekilde eylem yapan kişiler, ortaya çıkacak *sorumluluğu üstlenmekten kaçınmazlar*⁴⁷⁵. Bu özellikler doğrultusunda sivil itaatsizlik; mevzuat ya da hükümet politikalarında değişiklik yapılması amacıyla kamuya açık olarak gerçekleştirilen, yasaya aykırı olan fakat bu

⁴⁶⁸ **Ökçesiz**, Hayrettin, Sivil İtaatsizlik, 4. Baskı, İstanbul 2011, s.138; **Dağtaş**, s.44; **Coşar**, s.12; **Bove/ Luneau**, s.168; **Anayurt**, s.24; **Rawls**, John, “Sivil İtaatsizliği Tanımı ve Haklılığı”, içinde Kamu Vicdanına Çağrı; Sivil İtaatsizlik (Çev. Yakup Coşar), 2. Baskı, İstanbul 2001, s.59.

⁴⁶⁹ **Coşar**, s.12; **Dağtaş**, s.49. Bu bağlamda örneğin basın özgürlüğünü savunmak amacıyla bir hastanenin acil servisine giden tek veya en kısa yol üzerinde oturma eylemi yapmak sivil itaatsizlik olarak değerlendirilemez. **Ökçesiz**, Sivil İtaatsizlik, s.142.

⁴⁷⁰ **Bove/ Luneau**, s.168; **Coşar**, s.12; **Dağtaş**, s.49.

⁴⁷¹ **Anayurt**, s.24; **Ökçesiz**, Sivil İtaatsizlik, s.135; **Coşar**, s.10; **Thoreau/ Gandhi**, s.73; **Rawls**, s.57.

⁴⁷² **Anbarlı**, Şeniz, Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2006, s.75. Ancak bu karşı çıkış mevcut anayasal düzenin temel ilkeleriyle ilgili olmayıp, bu temel ilkelere aykırı hareket edilmesinden kaynaklanan kaygıyı ifade etmek için gerçekleşmektedir. **Coşar**, s.10.

⁴⁷³ **Ökçesiz**, Sivil İtaatsizlik, s.142-143; **Coşar**, s.11; **Bove/ Luneau**, s.168; **Dağtaş**, s.48; **Rawls**, s.59.

⁴⁷⁴ **Coşar**, s.11; **Anbarlı**, Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği), s.75; **Bove/ Luneau**, s.168.

⁴⁷⁵ **Bove/ Luneau**, s.167; **Dağtaş**, s.48. Aslında bu özellik ortaya konan eylemin kamuya açık olmasının sonucudur. Eylem kamuoyunun gözü önünde yapıldığından, eylemi gerçekleştirenlerin ortaya çıkan sorumluluğu inkâr etmeleri söz konusu olamaz. **Ökçesiz**, Sivil İtaatsizlik, s.150; **Coşar**, s.11-12.

aykırılığa uygulanacak yaptırımlara katlanma bilincini taşıyan, şiddet içermeyen politik eylem olarak tanımlanabilir⁴⁷⁶.

3. Sivil İtaatsizliğin Kapsamı ve Sınırları

Sivil itaatsizlik, kapsam itibariyle çeşitli eylem tiplerinden meydana gelir. Bu eylemlere; oturma, işgal, boykot, bildiri dağıtma, istifaya çağrı, yasaya aykırı toplantı ve gösteri yürüyüşleri örnek olarak verilebilir⁴⁷⁷. Diğer sivil itaatsizlik eylemlerine nazaran söz konusu eylemlerin önemli bir bölümünü yasaya aykırı toplantı ve gösteri yürüyüşleri oluşturur⁴⁷⁸. Ancak yasaya aykırı tüm toplantı ve gösteri yürüyüşleri sivil itaatsizlik eylemi olarak kabul edilemez⁴⁷⁹.

Ülkemizde meydana gelen ve büyük etki uyandıran “Bergama Olayları” ve “Cumartesi Anneleri” eylemleri sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilmektedir⁴⁸⁰. Bergama’da halk, altın çıkarmak amacıyla çalışmalara başlayan bir şirketin siyanür başta olmak üzere altın çıkarırken kullanacağı zehirli maddelerin çevreye vereceği zarardan dolayı harekete geçmiştir. Özellikle 1996-1997 yıllarında nüfus sayımına katılmama, izinsiz toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemek başta olmak üzere çeşitli eylemler yapmışlardır. “Cumartesi Anneleri” olarak adlandırılan eylemlerde ise gözaltına alındıktan sonra kaybolan veya ölü bulunanların yakınları her cumartesi Galatasaray Lisesi önünde toplanmıştır. Bu kişiler kaybolan yakınlarının faillerinin bulunması amacıyla oturma eylemi ve şiddet içermeyen değişik protestolarla

⁴⁷⁶ Sivil itaatsizlik tanımları için bkz. **Ökçesiz**, Sivil İtaatsizlik, s.128-134; **Coşar**, s.10; **Anayurt**, s.23-24; **Rawls**, s.54-61; **Bove/ Luneau**, s.165-168.

⁴⁷⁷ Bu ve diğer eylem türleri için bkz. **Ökçesiz**, Sivil İtaatsizlik, s.92-96; **Ökçesiz**, Hayrettin, “Sivil İtaatsizlik Kavramı ve Olgusu”, s.14-16.

⁴⁷⁸ **Anayurt**, s.25.

⁴⁷⁹ **Ülgen**, s.31. Örneğin TGYK’nin 23. maddesinin g bendine göre toplantı ve gösteri yürüyüşleri, kanunun suç saydığı amaçlar için yapılırsa kanunsuz toplantı ve gösteri yürüyüşü söz konusu olur. Fakat bu eylem her zaman sivil itaatsizlik olarak nitelendirilemez. Çünkü sivil itaatsizlik eylemleri daha önce de belirtildiği üzere yasaya aykırı da olsa barışçıl biçimde ortaya çıkmakta ve şiddet içermemektedir.

⁴⁸⁰ Söz konusu eylemlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **Dağtaş**, s.197 vd; **Anbarlı**, Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği), s.223 vd; **Kalyoncu**, Gül, Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Eylemlerinin Haberleştirilmesi: Bergama Örnek Olayı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s.70 vd.

seslerini duyurmuştur⁴⁸¹. Eylemlerin halk nezdinde karşılık bulmasının önemli bir nedeni ise, sivil itaatsizlik eylemlerinin genelinde var olan kamu vicdanına seslenme özelliğidir⁴⁸².

Sivil itaatsizlik eylemlerinin sınırının belirlenmesi ile ilgili uygulamadaki duruma bakıldığında eylemin şiddet içerip içermediği ve suç niteliği taşıyıp taşımadığı gibi ölçütlerin esas alındığı görülmektedir. Yargıtay, sivil itaatsizlik olarak kabul edilebilecek çoğu eylem suç oluşturmadığından, sanık lehine kararlar vermektedir. Örneğin, Yargıtay'ın 27.03.1998 tarih ve E.1998/26, K.1998/4491 sayılı kararında bir grup öğrencinin bazı arkadaşlarının yaşadığı maddi zorluklar nedeniyle üniversite kayıtlarının silinmesinden kuşku duyup, Meclis'te pankart açarak harçları protesto etmesi demokratik bir tepki olarak değerlendirilmiş ve eylem suç olarak kabul edilmeyip, Meclis İç Tüzüğü'ne göre disiplin işlemi uygulanmasının yeterli olduğuna hükmedilmiştir⁴⁸³. Yine başka bir davada Yargıtay, belediyede çalışan beş işçinin, iş akitlerine son verilmesi üzerine, işçilerin direnişlerini desteklemek ve işe geri alınmalarını sağlamak amacıyla iki gün üst üste toplanan 2-3 bin kişilik işçi ve ailelerinin katılımı ile gerçekleşen yürüyüşe dahil olan sendika yöneticisi sanıkların, basın açıklamaları ve konuşmalarının protesto ve yasal çerçevede işçilerin haklarının elde edilmesi istem ve özlemini içerdiğinden, suç oluşturmadığına karar vermiştir⁴⁸⁴.

⁴⁸¹ 1995-1999 yılları arasında gerçekleşen bu eylemlere katılanlar amaçlarının kamuyu huzursuz etmek olmadığını ve sivil itaatsizlik eylemleri ile barışçıl bir şekilde kaybolan yakınlarını aradıklarını ifade etmişlerdir. "Turkey: Listen To The Saturday Mothers", <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR44/017/1998/en/3ccea6b6-d9a5-11dd-af2b-b1f6023af0c5/eur440171998en.html> (Erişim Tarihi: 07.11.2013).

⁴⁸² **Coşar**, s.28; **Ökçesiz**, Sivil İtaatsizlik, s.145; **Anayurt**, s.24.

⁴⁸³ Yargıtay 8. Ceza Dairesi, 27.03.1998 tarih ve E.1998/26, K.1998/4491 sayılı karar, Yargıtay Kararları Dergisi, C.24, S.8, Ağustos 1998, s.1245-1247.

⁴⁸⁴ Yargıtay 8. Ceza Dairesi, 09.09.1997 tarih ve E.1997/11389, K.1997/11620 sayılı karar, Yargıtay Kararları Dergisi, C.23, S.10, Ekim 1997, s.1650-1651. Yargıtay'ın doğrudan sivil itaatsizlik ifadesini kullanmayarak vermiş olduğu bu kararları çoğaltmak mümkündür. Benzer şekilde Yargıtay, "hiçbir saldırı amacı taşımadan ve yasaların saydığı sloganlar atılmadan yapılan toplantıda sadece üniversitedeki bir kısım olayları protesto eden basın bildirisini okuyup, kolluğun megafonla yapılmayan ihtarını duymadıkları için dağılmayan sanıkların eyleminin suç oluşturmadığına" hükmetmiştir. Yargıtay 8. Ceza Dairesi, 01.06.2000 tarih ve E.2000/5246, K.2000/10192 sayılı karar, Yargıtay Kararları Dergisi, C.27, S.1, Ocak 2001, s.138-139. Ayrıca bkz. Yargıtay 8. Ceza Dairesi, 06.03.2002 tarih ve E.2001/9056, K.2002/2381 sayılı karar, Yargıtay Kararları Dergisi, C.28, S.7, Temmuz 2002, s.1116-1117.

C. Grev

1. Genel Olarak

Grev hakkı ile ilgili hükümlere 1982 Anayasası'nın 54. maddesinde ve 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nda yer verilmiştir⁴⁸⁵. Anayasada grevi tanımlayan bir hüküm bulunmamasıyla birlikte 6356 sayılı Kanun'un 58. maddesinin 1. fıkrası grevi, “işçilerin, topluca çalışmamak suretiyle işyerinde faaliyeti durdurmak veya işin niteliğine göre önemli ölçüde aksatmak amacıyla, aralarında anlaşarak veya bir kuruluşun aynı amaçla topluca çalışmamaları için verdiği karara uyarak işi bırakmaları” olarak tanımlamıştır.

Tanımdan da anlaşılacağı üzere hukukumuzda grev hakkı işçilere tanınmıştır. Bu durum 6356 sayılı Kanun dışında, 1982 Anayasası'nın 54. maddesinin 1. fıkrasında, “Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında, uyuşmazlık çıkması halinde işçiler grev hakkına sahiptirler” denilerek ortaya konulmuştur⁴⁸⁶. Grevin söz konusu olabilmesi için ise işçilerin işi bırakmaları gerekir. Ancak iş bırakma süresinin kısa ya da uzun olması önemli değildir⁴⁸⁷. İş bırakma kararının nasıl alınacağı ile ilgili olarak Kanunda iki durumdan bahsedilmektedir. Buna göre ya kararı işçiler aralarında anlaşarak alacaklardır ya da işçi meslek kuruluşunun (örneğin işçi sendikasının) aldığı karara uyacaklardır. Burada önemli olan nokta, iş bırakma kararının grev yapma hususunda anlaşarak ve bu amaca yönelerek alınmasıdır⁴⁸⁸.

⁴⁸⁵ Kanun No: 6356, Kabul Tarihi: 18.10.2012, RG, 07.11.2012, Sayı 28460. 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu; 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nu yürürlükten kaldırmış ve bu kanunlarla ilgili hükümleri tek bir kanun içinde toplamıştır.

⁴⁸⁶ Dolayısıyla işçi olmayanların işlerini bırakmaları greve ilişkin diğer tüm şartları taşısa dahi grev olarak kabul edilemeyecektir. **Kabakçı**, Mahmut, Grev ve Lokavt; 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununa Göre Toplu Pazarlık Sürecinde Ortaya Çıkan Uyuşmazlıkların Çözüm Aracı Olarak, İstanbul 2004, s.26

⁴⁸⁷ **Narmanlıoğlu**, Ünal, Grev, Ankara 1990, s.70; **Özgen**, Gülhan, Türk Hukukunda Yasa Dışı Grev, Trabzon 1980, s.18.

⁴⁸⁸ **Sur**, Melda, Grev Kavramı; Türk ve Fransız Hukuku Açısından Karşılaştırmalı İnceleme, İzmir 1987, s.91; **Narmanlıoğlu**, s.80. Bu bağlamda işçilerin aralarında anlaşarak toplu bir şekilde sinemaya gitmesi halinde grevden söz edilemez. Çünkü iş bırakma sebebi grev konusunda anlaşmaya dayanmamaktadır.

İşçilerin yaptıkları grevler; mesleki, ekonomik ve siyasi olmak üzere temelde üç amaca yönelir⁴⁸⁹. Mesleki amaçla yapılan grevler, mesleki sınırlar içinde kalarak toplu iş sözleşmesinde meydana gelen uyuşmazlıkları çözme amacını taşır⁴⁹⁰. Ekonomik amaçla yapılan grevler, ücret artışı, çalışma saatlerinin azaltılması gibi işle ilgili bazı haklar elde etme amacına sahiptir⁴⁹¹. Siyasi amaçla yapılan grevler ise siyasi iktidarın iç ya da dış politika konusunda herhangi bir karar veya uygulamasını protesto etmek, bir kanunun hazırlanmasını sağlamak, hazırlanan bir kanunun uygulanmasını engellemek ve hatta hükümeti düşürmek gibi nedenler taşıyabilir⁴⁹².

2. Grev Hakkının Sınırları

Grev hakkı ile siyasi ve ekonomik güce sahip olmayan işçiler, siyasi iktidara baskı yaparak ülke yönetiminde sınıfsal ağırlığını hissettirmektedir⁴⁹³. Grevin bir parlamento dışı muhalefet aracı olması ve siyasi iktidarı etkileme gücüne sahip olması, bu gücün sınırlarının ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır. Bu sınırlar, Anayasadan ve Kanundan kaynaklanan sınırlar şeklinde iki başlıkta incelenebilir.

a. Anayasadan Kaynaklanan Sınırlar

Grev hakkı, 1982 Anayasası'nın 54. maddesinin ilk halinde oldukça ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş ve kanunla yapılabilecek pek çok sınırlamaya Anayasada yer verilmiştir⁴⁹⁴. Anayasanın 54. maddesinin 1. fıkrasına göre, işçilerin grev hakkı "*toplular iş sözleşmesinin yapılması sırasında*" uyuşmazlığın ortaya çıkması halinde

⁴⁸⁹ Grev, işçilerin çoğunlukla işveren üzerinde baskı kurmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilirken, zaman zaman siyasi iktidar üzerinde de bu amaca yönelebilir. **Narmanhoğlu**, s.5. Grevin işveren üzerinde oluşturduğu baskı, bu çalışmanın konusu dışında kalmaktadır.

⁴⁹⁰ **Aydemir**, Murteza, *Grev Hakkı ve Lokavtın Sınırları*; Türk Hukukunda ve Mukayeseli Hukukta, İstanbul 2001, s.109.

⁴⁹¹ **Narmanhoğlu**, s.178; **Turgut**, s.185.

⁴⁹² **Turgut**, s.185; **Çeçen**, s.159-160; **Narmanhoğlu**, s.179. Esasen söz konusu amaçlar çoğu zaman birlikte bulunur. Örneğin yapılan bir grev, bir yandan mesleki bir grubunun çalışma koşullarının iyileştirilmesini; diğer yandan siyasi iktidarın çalışma koşulları ile ilgili yaptığı düzenlemelerin uygulanmamasını amaçlayabilir.

⁴⁹³ **Çeçen**, s.158.

⁴⁹⁴ **Kabakçı**, s.70; **Taşkent**, Savaş, *Grev Hakkı ve Sorunları*, içinde **Eyrenci**, Öner/ **Sağlam**, Fazıl/ **Taşkent**, Savaş/ **Ulucan**, Devrim, *Çalışma Hayatımızın Güncel Sorunları*, İstanbul 1987, s.213; **Narmanhoğlu**, s.43.

mümkündür. Buradan hareketle toplu iş sözleşmesi imzalandıktan sonra meydana gelen hak uyuşmazlıkları hakkında greve başvurulamayacağı söylenebilir⁴⁹⁵.

Anayasanın 54. maddesinin 2. fıkrası, grev hakkının, “*iyi niyet kurallarına aykırı tarzda, toplum zararına ve millî serveti tahrip edecek şekilde*” kullanılmayacağını düzenlemiştir. Bu hükümle grev hakkının kötüye kullanılması, toplumun ve üçüncü kişilerin zarar görmesi engellenmek istenmiştir. 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile grev hakkına önemli anayasal sınırlar getiren 54. maddenin 3. ve 7. fıkraları ilga edilmiştir⁴⁹⁶. Son olarak 54. maddenin 8. fıkrası, greve katılanlara bu haklarını kullanırken sınırlama getirmektedir. Buna göre, “*Greve katılmayanların işyerinde çalışmaları, greve katılanlar tarafından hiçbir şekilde engellenemez.*” Dikkat edilirse söz konusu sınırlama greve katılanlar için söz konusu olup, işveren için geçerli değildir. İşveren greve katılmayan işçileri çalıştırıp çalıştırmamakta serbesttir⁴⁹⁷.

b. Kanundan Kaynaklanan Sınırlar

6356 sayılı Kanun’un 58. maddesi, kanuni ve kanun dışı grev kavramlarını düzenleyerek grev hakkının kanuni bir şekilde kullanılmasının sınırlarını belirlemiştir. Söz konusu maddenin 2. fıkrası kanuni grevi “*toplulu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması hâlinde, işçilerin ekonomik ve sosyal durumları ile çalışma şartlarını korumak veya geliştirmek amacıyla, bu kanun hükümlerine uygun olarak yapılan grev*” olarak tanımlamıştır. Aynı maddenin 3.

⁴⁹⁵ **Kabakçı**, s.74; **Narmanlıoğlu**, s.43-44.

⁴⁹⁶ Kanun No: 5982, Kabul Tarihi: 07.05.2010, RG, 13.05.2010, Sayı 27580 (madde 7). Anayasanın 54. maddesinin 3. fıkrası, greve katılan işçilerin ve sendikanın, grev esnasında kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu, grev uygulanan işyerine vermiş olduğu maddî zarardan sendikaların sorumlu olduğunu düzenliyordu. Hükümün ilga edilmesiyle birlikte sorumluluk artık sendikaya değil, kusur ve kasıtlı fiilleriyle zarar verenlere ait olacaktır. Anayasanın 54. maddesinin 7. fıkrası ise siyasî amaçlı grev, dayanışma grevi, genel grev, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler yapılamayacağına ilişkindi.

⁴⁹⁷ **Sağlam**, Fazıl, Anayasa Hukuku Açısından İşçi Haklarının Güncel Sorunları, içinde **Eyrenci**, Öner/ **Sağlam**, Fazıl/ **Taşkent**, Savaş/ **Ulucan**, Devrim, Çalışma Hayatımızın Güncel Sorunları, İstanbul 1987, s.46. Benzer bir ifade 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nun 64. maddesinin 1. fıkrasında bulunmaktadır. Söz konusu düzenlemede işçilerin greve katılıp katılmamakta serbest olduğu belirtildikten sonra “*Greve katılmayan veya katılmaktan vazgeçenlerin işyerinde çalışmaları hiçbir şekilde engellenemez. Ancak, işveren bu işçileri çalıştırıp çalıştırmamakta serbesttir*” hükmüne yer verilmiştir.

fikrasında kanun dışı grevin, kanuni grev için bulunması gereken şartlar gerçekleşmeden yapılan grev olduğu ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere 6356 sayılı Kanun, Anayasanın 54. maddesinin 1. fıkrasındaki hükme paralel olarak, kanuni grevin toplu iş sözleşmesi sırasında yapılabileceğini düzenlemektedir. Kanuni grevin tanımında dikkati çeken bir başka nokta, siyasi amaçla yapılan grevlerin kanuni grev olarak kabul edilip edilmeyeceğidir. Daha önce de belirtildiği gibi, Anayasanın siyasi amaçlı grev yapılmasını yasaklayan hükmü ilga edilmiştir. 6356 sayılı Kanun'da da siyasi amaçlı grev yapılmasını doğrudan engelleyen bir hüküm bulunmamaktadır⁴⁹⁸. Ancak 6356 sayılı Kanun, kanuni grevin “*işçilerin ekonomik ve sosyal durumları ile çalışma şartlarını korumak veya geliştirmek amacıyla*” yapılabileceğini düzenlemektedir. Siyasi amaçlı grevler ise daha önce de ifade edildiği üzere işverenden ziyade, siyasi iktidarın politikalarına yönelmektedir. Bu halde siyasi amaçlı grevlerin 6356 sayılı Kanun'a göre kanuni grev kapsamında değerlendirilmesi mümkün görünmemektedir⁴⁹⁹.

6356 sayılı Kanun, belirlemiş olduğu bu genel çerçevenin yanında grevin yasak olduğu yerler ve halleri 62. maddesinin 1. ve 3. fıkralarında açık bir biçimde düzenlemiştir⁵⁰⁰. Bunun yanında Kanun belirli hallerde Bakanlar Kurulu'na grevi yasaklama yetkisi tanımıştır. Ancak aynı maddenin 2. fıkrasına göre Bakanlar Kurulu bu yetkisini “*genel hayatı önemli ölçüde etkileyen doğa olaylarının gerçekleştiği yerlerde*” ve “*bu durumun devamı süresince*” geçerli olmak üzere

⁴⁹⁸ 6356 sayılı Kanun'dan önce yürürlükte bulunan 2822 sayılı Kanun'un 25. maddesinin 2. fıkrasında, siyasi amaçlı grevin kanun dışı grev olduğunu açık bir biçimde düzenlemekteydi.

⁴⁹⁹ **Caniklioğlu**, Nurşen, “6356 Sayılı Kanuna Göre Grev Yasakları ve Grevin Ertelenmesi”, Çalışma ve Toplum, 2013/4 (39), s.294-297; **Özveri**, Murat, Toplu İş İlişkileri Yasa Tasarısı ve Sendikal Haklar, İstanbul 2012, s.147.

⁵⁰⁰ 6356 sayılı Kanun'un 62. maddesinin 1. fıkrasına göre “*Can ve mal kurtarma işlerinde; cenaze işlerinde ve mezarlıklarda; şehir şebeke suyu, elektrik, doğal gaz, petrol üretimi, tasfiyesi ve dağıtımı ile nafta veya doğalgazdan başlayan petrokimya işlerinde; bankacılık hizmetlerinde; Milli Savunma Bakanlığı ile Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığınca doğrudan işletilen işyerlerinde; kamu kuruluşlarınca yürütülen itfaiye ve şehir içi toplu taşıma hizmetlerinde ve hastanelerde grev ve lokavt yapılamaz.*” 3. fıkrasına göre ise, “*Başladığı yolculuğu yurt içindeki varış yerlerinde bitirmemiş deniz, hava, demir ve kara ulaştırma araçlarında grev ve lokavt yapılamaz.*”

kullanabilmektedir. Görüldüğü üzere Bakanlar Kurulu'nun grevi yasaklama yetkisi sürekli değil, geçicidir⁵⁰¹.

6356 sayılı Kanun'un grev hakkının kullanılmasına ilişkin getirmiş olduğu diğer bir sınır grevin ertelenmesi halidir. Kanununun 63. maddesinin 1. fıkrasına göre, grevin ertelenmesi yetkisi karar verilmiş veya başlanmış olan kanuni bir grevde Bakanlar Kurulu'na aittir. Aynı hükme göre Bakanlar Kurulu bu yetkisini, kanuni grev "*genel sağlığı veya millî güvenliği bozucu nitelikte*" olması durumunda kullanabilecektir. Hükümde erteleme yetkisi sadece kanuni grevler için öngörüldüğünden, kanun dışı grevin ertelenmesi mümkün değildir⁵⁰². Hükümde geçen genel sağlık, milli güvenlik gibi kavramlar Kanunda tanımlanmamıştır. Danıştay'ın kararlarında genel sağlık ve milli güvenlik gibi kavramların tanımlarına rastlamak mümkündür. Genel sağlık kavramını bir kararında açıklayan Danıştay'a göre "*Yasal bir grevin yasada öngörülen anlamda genel sağlığı bozucu nitelikte görülebilmesi için, toplumun önemli bir kesiminin sağlık yönünden ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kalması ve bu tehlikenin Anayasal hakkın süreli de olsa kullanılmasını engelleyen geciktirme yetkisinin kullanılmasından başka bir yolla giderilmesinin mümkün olmaması gerekir*⁵⁰³." Danıştay'a göre, bir grevin milli güvenliği bozucu nitelikte değerlendirilebilmesi için "*ülke ve devletin özel savunma ve güvenlik altına alınmasını zorunlu kılacak ciddi tehlikelerin ortaya çıkması gerekmektedir*⁵⁰⁴."

⁵⁰¹ Nitekim aynı fıkranın devamında grev yasağının kalkmasından itibaren altmış gün içinde altı iş günü önceden karşı tarafa bildirilmek şartıyla greve devam edileceği düzenlenmektedir.

⁵⁰² **Caniklioğlu**, s.308.

⁵⁰³ Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, 14.04.2005 tarih ve E. 2003/271, K. 2005/273 sayılı karar, www.kazanci.com (Erişim tarihi: 15.11.2013).

⁵⁰⁴ Danıştay 10. Daire, 15.10.1997 tarih ve E. 1995/6497, K. 1997/3777 sayılı karar, www.kazanci.com (Erişim tarihi: 15.11.2013).

D. Basın

1. Genel Olarak

Basın, sözlük anlamı itibariyle gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yazılı yayınları ifade etmektedir⁵⁰⁵. Ancak günümüzde basın kavramı, sadece yazılı yayınları ifade etmenin ötesinde; radyo, televizyon ve internet gibi düşünceyi açıklama ve yayma işlevi gören diğer araçları da kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Kanaatimizce radyo, televizyon, internet gibi araçları medya kavramı ile ifade etmek daha doğrudur. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi medya, kamuoyu oluşturma amacı güden ve kitle iletişimini sağlayan araçlara verilen genel bir isimdir. Dolayısıyla medyanın kapsamına yazılı, görsel veya işitsel olarak bu amacı gerçekleştiren her türlü kitle iletişim aracı girer. Şu halde basın, medyanın küçük bir bölümünü oluşturmaktadır

1982 Anayasası'nın da, basın ile ilgili hükümleri incelendiğinde yazılı yayınları basın olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Anayasanın basın özgürlüğünü düzenleyen 28. maddesinde geçen “basımevi”, “yazanlar”, “bastıranlar”, “sürelî yayın”, “süresiz yayın” gibi kavramların basın dışındaki kitle iletişim araçları ile birlikte kullanılmaya uygun olmadığı açıktır. Diğer yandan Anayasa, basımevi kurmanın izin alma ve teminat yatırma şartına bağlanamayacağını aynı maddenin 1. fıkrasında basın özgürlüğü kapsamında düzenlemiştir. Oysaki radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanabileceği Anayasanın 28. maddesinde basın özgürlüğü kapsamında değil, 26. maddesinde düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü kapsamında ifade edilmiştir. O halde Anayasanın basın özgürlüğü ile ilgili hükümlerinin yazılı yayınlara ilişkin olduğu; radyo, televizyon ve diğer kitle iletişim araçlarının basın özgürlüğünden değil,

⁵⁰⁵ Türkçe Sözlük, s.204. Bu nedenle anlam bakımından daha dar bir çerçeveye sahip olan basın, parlamento dışı muhalefet aracı olarak üçüncü bölümde incelenmiştir.

düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü ile ilgili hükümlerden yararlanacağı söylenebilir⁵⁰⁶.

Yazılı yayınlara esas teşkil eden düşüncelerin, serbest bir biçimde ortaya konmasını, basın özgürlüğü sağlamaktadır. Bu yönüyle basın özgürlüğü, düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün önemli bir görünümüdür⁵⁰⁷. Basın özgürlüğü temelde haber ve düşüncelere ulaşma ve bunları toplama; haber ve düşünceleri yorumlayıp, eleştirebilme; haber ve düşünceleri basıp dağıtabilme haklarını içermektedir⁵⁰⁸. Doktrinde bu unsurlardan farklı olarak eser yaratma hakkının da basın özgürlüğü kapsamında olduğu ifade edilmiştir⁵⁰⁹.

Hukukumuzda basın özgürlüğünü düzenleyen 1982 Anayasası'nın 28. maddesi, bu özgürlüğün kapsamı hakkında bir açıklamaya yer vermemiştir. 5187 sayılı Basın Kanunu ise basın özgürlüğünün kapsamını doktrinde belirtilen unsurları da içine alacak şekilde sade ifadeler kullanarak düzenlemiştir. Kanunun 3. maddesine göre basın özgürlüğü, "*bilgi edinme, yayma, eleştirme, yorumlama ve eser yaratma haklarını içerir.*" Görüldüğü üzere Kanunda geçen basın özgürlüğü kapsamına giren tüm haklar özünde bir muhalefet düşüncesi taşıyabilir niteliktedir. Özellikle eleştirme hakkı sayesinde basın, siyasi iktidarı parlamento dışı muhalefet aracı olarak sınırlamaktadır. Yargıtay, basının eleştiri hakkı düzeyinin, eleştiriye uğrayan kişinin konumuna göre değişebileceğini farklı kararlarında ifade etmiştir. Yargıtay'a göre siyasi kimlikleri olan veya kamuya mal olmuş kişilerin, konumları gereği daha sert eleştirilere katlanmaları gerekir⁵¹⁰.

⁵⁰⁶ Aynı yönde **Salihpaşaoğlu**, Yaşar, Türkiye'de Basın Özgürlüğü, Ankara 2007, s.93. Bu nedenle bu çalışmada, radyo, televizyon ve internet gibi kitle iletişim araçları ile ilgili düzenlemelere ve bu araçların sınırlarına basından ayrı bir başlık altında değinilecektir..

⁵⁰⁷ Ancak basın özgürlüğünü, yalnızca düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü kapsamında değerlendirmek yeterli değildir. Bu özgürlük basın kuruluşlarının serbest bir şekilde kurulup işletilmesini de ifade etmektedir. Aynı yönde **Salihpaşaoğlu**, s.26; **Yıldız**, Ferhat, Türk Anayasa Hukukunda Basın Özgürlüğü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s.9.

⁵⁰⁸ **Dönmezer**, Sulhi, Basın ve Hukuku, 4. Baskı, İstanbul 1976, s.94 vd.

⁵⁰⁹ **Özek**, Çetin, Türk Basın Hukuku, İstanbul 1978, s.36 vd.

⁵¹⁰ Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, 25.06.2009 tarih ve E.2008/12871, K.2009/8524 sayılı karar www.kazanci.com (Erişim tarihi: 20.11.2013); Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, 19.03.2009 tarih ve E.2008/8961, K.2009/4037 sayılı karar, www.kazanci.com (Erişim tarihi: 20.11.2013); Yargıtay 4.

2. Basın Özgürlüğünün Sınırları

Basın özgürlüğü de diğer temel hak ve özgürlükler gibi mutlak ve sınırsız değildir⁵¹¹. Basının sahip olduğu hakları kullanırken ve muhalefet görevini yerine getirirken nasıl hareket edeceği Anayasadan ve 5187 sayılı Basın Kanunu'ndan kaynaklanan bazı sınırlara bağlanmıştır.

a. Anayasadan Kaynaklanan Sınırlar

Anayasanın basın özgürlüğünü düzenleyen 28. maddesi, basın özgürlüğünün sınırlanmasında Anayasanın 26. ve 27. maddelerinin uygulanacağını hükme bağlamıştır. Anayasanın 26. maddesi düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünü, 27. maddesi ise bilim ve sanat özgürlüğünü düzenlemektedir. Dolayısıyla basın özgürlüğünün sınırlanması bakımından bu iki maddenin sınırlama nedenlerine ayrı ayrı değinmek gerekir.

Anayasanın 26. maddesinin 2. fıkrası, mevcut haliyle oldukça geniş sınırlama nedenlerine yer vermiştir. Hükme göre düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü ve dolayısıyla basın özgürlüğü; “*millî güvenlik*”, “*kamu düzeni*”, “*kamu güvenliği*”, “*Cumhuriyetin temel nitelikleri*” ve “*Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması*”, “*suçların önlenmesi*”, “*suçluların cezalandırılması*”, “*Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması*”, “*başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması*”, “*yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi*” gibi nedenlerle sınırlanabilir⁵¹². Söz konusu hüküm bugünkü halini 2001

Hukuk Dairesi, 06.12.2012 tarih ve E.2012/14094, K.2012/18740 sayılı karar, www.kazanci.com (Erişim tarihi: 20.11.2013).

⁵¹¹ Anayasa Mahkemesi de özellikle 1961 Anayasası döneminde vermiş olduğu farklı kararlarda düşünce ve kanaat özgürlüğünü tamamlayan ve onun kullanılmasını sağlayan basın hürriyetinin, düşünce ve kanaat özgürlüğü gibi mutlak ve sınırsız bir özgürlük olmadığına hükmetmiştir. 08.04.1963 tarih ve E. 1963/25, K. 1963/87 sayılı karar, AMKD, Sayı 1, s.226; 08.04.1963 tarih ve E.1963/17, K. 1963/84 sayılı karar, AMKD, Sayı 1, s.217; 08.04.1963 tarih ve E. 1963/16, K. 1963/83 sayılı karar, AMKD, Sayı 1, s.200.

⁵¹² Amerikan Anayasası'nda ise basın özgürlüğü ile ilgili “*Kongre'nin basın özgürlüğünü kısıtlayan kanun yapamayacağına*” ilişkin hüküm bulunmaktadır. Söz konusu düzenleme, basın özgürlüğünün kapsamını genişletse de Yüksek Mahkeme vermiş olduğu kararlarla basın özgürlüğüne bazı sınırlar getirmiştir. Örneğin, konusu, Amerikan ordusunda itaatsizlik yaratmak amacıyla, birtakım broşürlerin dağıtılması olan Schenck-United States davasında yargılanan

yılında yapılan Anayasa değişikliği ile almıştır⁵¹³. Ayrıca maddede belirtilen sınırlama nedenleri başka sınırlama nedenlerini de doğuracak niteliktedir. Örneğin maddede “*Cumhuriyetin temel nitelikleri*” şeklinde bir sınırlama nedenine yer verilmesi düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün sınırlanmasında Atatürk milliyetçiliği, başlangıçta belirtilen temel ilkeler, laiklik ve sosyal devlet gibi sınırların da dikkate alınacağı sonucunu doğurmaktadır⁵¹⁴.

2001 yılı Anayasa değişikliklerinden önce Anayasanın 26. maddesinin 3. fıkrası, “*Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz*” şeklinde önemli bir sınırlamaya yer vermektedir. Benzer bir ifade de Anayasanın 28. maddesinin 2. fıkrasında, “*Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz*” şeklinde tekrarlanmaktaydı. Demokratik ülkelerde bulunmaması gereken, hukuki, etik ve sosyolojik açılardan dayanağı olmayan⁵¹⁵, düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü ile basın özgürlüğüne dil yasağı getiren bu düzenlemeler söz konusu değişiklikle Anayasadan çıkarılmıştır⁵¹⁶.

sanıklar Kongre'nin basın özgürlüğünü kısıtlayan kanun yapamayacağına ilişkin hükmü ileri sürseler de Yüksek Mahkeme davalıların bu iddialarını yerinde görmemiştir. Bu davada Mahkeme “*açık ve mevcut tehlike*” kriterini ilk kez kullanmıştır. Mahkemeye göre davaya konu olan sözcükler açık ve mevcut bir tehlike oluşturuyorsa düşünceyi açıklama özgürlüğü ve dolayısıyla da basın özgürlüğü sınırlanabilir. Schenck-United States, 249 U.S. 47 (1919), www.findlaw.com/cascode/supreme.html (Erişim tarihi: 24.11.2013); **Salihpaşaoğlu**, s.69-70 (dipnot 236 ile birlikte).

⁵¹³ “*Millî güvenlik*”, “*kamu düzeni*”, “*kamu güvenliği*”, “*Cumhuriyetin temel nitelikleri*” ve “*Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması*” gibi sınırlama nedenleri bu değişiklikle birlikte Anayasanın 26. maddesine eklenmiştir. Bu sınırlama nedenleri daha önceden, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasını düzenleyen Anayasanın 13. maddesinde belirtilmekteydi. Ancak 2001 yılı Anayasa değişiklikleri, Anayasanın 13. maddesinde de değişiklik yapıp, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasında genel sınırlama sebeplerini kaldırdığından, söz konusu sınırlama sebepleri Anayasanın 26. maddesine ilave edilmiştir. Kanun No: 4709, Kabul Tarihi:03.10.2001, RG, 17.10.2001, Sayı 24556 (madde 2 ve 9).

⁵¹⁴ **Salihpaşaoğlu**, s.110. Oysaki Anayasanın 2. maddesinde geçen bu ilkelerin bazıları üzerinde uzlaşma bulunmamaktadır. Örneğin sosyal devlet ilkesi tartışmalı olup, bu durumda sosyal devlet aleyhine yazılmış eserlerin yasaklanması mümkün olacaktır. **Gözler**, “3 Ekim 2001 Tarihli Anayasa Değişikliği: Bir Abesle İştigal Örneği”, s.340.

⁵¹⁵ **Can**, Osman, “Anayasa Değişiklikleri ve Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü”, Anayasa Yargısı, 2002, C.19, s.513.

⁵¹⁶ Anayasa Mahkemesi bir kararında yapılan değişikliğin; Cumhuriyetin Anayasada belirtilen temel niteliklerine, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı olmamak koşuluyla resmi ve ana dil olan Türkçe'nin yanında geleneksel olarak kullanılan farklı dil ve lehçelerde de yayın yapılmasını olanaklı hale getirdiğine ve düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü ile basın özgürlüğünün kapsamını genişlettiğine hükmetmiştir. 27.12.2002 tarih ve E. 2002/146, K. 2002/201, AMKD, Sayı 39, Cilt 1, s.325.

Basın özgürlüğünün sınırlanmasında kullanılan Anayasanın 27. maddesinin 2. fıkrasında ise Anayasanın 1., 2., ve 3. maddesi sınırlama sebebi olarak belirtilmiştir. Esasen Anayasanın ilk 3 maddesinde geçen ifadeler büyük ölçüde Anayasanın 26. maddesinin 2. fıkrasında ortaya konan sınırlama sebepleri ile aynıdır. Farklı olarak devletin şekli, resmi dili, milli marşı ve başkenti gibi ifadelerin Anayasanın 27. maddesi ile basın özgürlüğüne sınırlama sebebi olarak getirildiğini söylemek mümkündür⁵¹⁷.

b. Kanundan Kaynaklanan Sınırlar

Basın özgürlüğünün kullanılması ile ilgili sınırlara 5187 sayılı Basın Kanunu'nun 3. maddesinin 2. fıkrasında yer verilmiştir. Buna göre, “*Basın özgürlüğünün kullanılması ancak demokratik bir toplumun gereklerine uygun olarak; başkalarının şöhret ve haklarının, toplum sağlığının ve ahlâkının, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği ve toprak bütünlüğünün korunması, Devlet sırlarının açıklanmasının veya suç işlenmesinin önlenmesi, yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması amacıyla sınırlanabilir.*”

Maddede geçen sınırlama nedenleri incelendiğinde, “*başkalarının şöhret ve hakları*”, “*millî güvenlik*”, “*kamu düzeni*”, “*kamu güvenliği*”, “*Devlet sırlarının açıklanmasının veya suç işlenmesinin önlenmesi*” gibi ifadeler Anayasanın 26. maddesinin 2. fıkrasında da yer verildiği görülmektedir. Diğer yandan maddede belirtilen “*yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması*”, Anayasanın 26. maddesinin 2. fıkrasında, “*yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi*” şeklinde düzenlenirken; “*toprak bütünlüğünün korunması*”, Anayasanın aynı hükmünde “*Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması*” şeklinde ifade edilmiştir.

Kanun, Anayasanın 26. maddesinin 2. fıkrasından farklı olarak ise “*toplum sağlığının ve ahlâkının korunması*” şeklinde bir sınırlama nedenine yer verirken; Anayasanın söz konusu hükmünde bulunan bazı sınırlama nedenlerine hiç değinmemiştir. Örneğin Anayasada sınırlama nedeni olarak bulunan “*Cumhuriyetin*

⁵¹⁷ Salihpaşaoğlu, s.111.

temel nitelikleri”, “*özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması*”, “*suçluların cezalandırılması*” gibi ifadeler Kanunda düzenlenmemiştir. Bu durum 2004 yılında yürürlüğe giren Basın Kanunu’nun basın özgürlüğünün sınırlanmasında Anayasanın 26. maddesini değil, AİHS’nin 10. maddesini esas aldığını ortaya koymaktadır⁵¹⁸.

E. Düşüncüyü Açıklama ve Yayma İşlevine Sahip Diğer Araçlar

Günümüzde gazete, kitap, dergi gibi yazılı yayınlar dışında radyo, televizyon ve internet gibi araçlar da düşüncüyü açıklama ve yayma işlevi görmektedir. Hatta radyo, televizyon ve özellikle internetin gelişen teknoloji ile birlikte bu amaca daha etkin bir şekilde hizmet ettiği söylenebilir. Bu araçların kullanımına ilişkin sınırların belirlenmesinde diğer parlamento dışı muhalefet araçlarında olduğu gibi öncelikle Anayasaya ardından ilgili kanunlara bakmak gerekmektedir.

Radyo, televizyon ve internet gibi araçlar düşüncüyü açıklama ve yayma özgürlüğünün görünümüdür. Anayasa, daha önce de belirtildiği üzere yazılı yayınlar dışındaki kitle iletişim araçlarına, basın özgürlüğü ile ilgili hükümlerde yer vermemektedir. Bu durumda radyo, televizyon ve internet, Anayasanın düşüncüyü açıklama ve yayma özgürlüğünün sınırlanması ile ilgili hükümlerine tabidir. Dolayısıyla daha önceden Anayasanın 26. maddesinin 2. fıkrası kapsamında bahsedilen sınırlama sebepleri radyo, televizyon ve internet aracılığıyla yapılan düşüncelerin açıklanmasında da uygulanır. Bunun yanında, Anayasanın 26. maddesinin 1. fıkrasında, basın araçlarından farklı olarak radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanabileceği ifade edilmektedir.

⁵¹⁸ **Salihpaşaoğlu**, s.160. AİHS’nin 10. maddesinin 1. fıkrasında, ifade özgürlüğü düzenlenmiş, ifade özgürlüğünün kanaat özgürlüğü ile haber alma ve verme özgürlüğünü kapsadığı belirtilmiştir. Aynı maddenin 2. fıkrası ise “*bu özgürlüklerin kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi veya yargı erkinin yetki ve tarafsızlığının güvence altına alınması için gerekli olan bazı formaliteler, koşullar, sınırlamalar veya yaptırımlara tabi tutulabilir*” şeklinde bir düzenlemeye yer vermiştir.

Kanundaki düzenlemelere baktığımızda, 6112 sayılı Kanun'un⁵¹⁹ radyo ve televizyonlar tarafından yapılan yayınlar ile ilgili önemli sınırlar getirdiği söylenebilir. Bu sınırlara, Kanunun yayın hizmeti ilkeleri başlığını taşıyan 8. maddesinin 1. fıkrasında 23 bent halinde yer verilmiştir. Bu hükümlerin çoğunluğunun; toplumsal düzenin, ailenin ve genel ahlakın korunmasına, ayrımcılığın önlenmesine, tarafsızlığın sağlanmasına yönelik olduğu görülmektedir⁵²⁰. Konumuz bakımından önemli olan, radyo ve televizyonların siyasi iktidara yönelen muhalif yayınlarının sınırının tespitidir. Bu noktada, söz konusu maddeye dayanarak yapılan yayınların devletin varlık ve bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, Atatürk ilke ve inkılâplarına, hukukun üstünlüğü esasına aykırı olamayacağı; terörü övüp teşvik edemeyeceği; siyasî partiler ve demokratik gruplar ile ilgili tek yönlü veya taraf tutar nitelikte olamayacağı; şiddeti özendirici nitelik taşımayacağı; kişi ya da kuruluşlara yönelik eleştiri sınırları ötesinde küçük düşürücü, aşağılayıcı veya iftira niteliğinde ifadeler içermeyeceği söylenebilir⁵²¹.

İnternet üzerinden gerçekleşen düşünce açıklamaları ise son yıllarda giderek yaygınlaşmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında ikinci bölümde de ifade edildiği üzere, internetin insanlara sunduğu geniş özgürlük alanının etkisi büyüktür. Bu özgürlük alanının sınırlanması, radyo ve televizyonlar yoluyla yapılan yayınların sınırlanmasına göre daha zordur. Çünkü internet konusunda belli bilgiye sahip olan kişiler sahte kimlikler kullanarak, doğrudan değil de aracı sunucular aracılığıyla internete bağlanarak kendilerini gizlerler. Bu nedenle internet ortamında hukuka

⁵¹⁹ 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun, Kabul Tarihi:15.02.2011, RG, 03.03.2011, Sayı 27863.

⁵²⁰ Örneğin 6112 sayılı Kanun'un 8. maddesinin 1. fıkrasının f, h, ğ, ı bentlerinde geçen yapılan yayınların, toplumun millî ve manevî değerlerine, genel ahlaka ve ailenin korunması ilkesine aykırı olamayacağı; alkol, tütün ürünleri ve uyuşturucu gibi bağımlılık yapıcı madde kullanımı ile kumar oynamayı özendirici nitelik taşıyamayacağı; çocuklara, güçsüzlere ve engellilere karşı istismar içermeyip, şiddeti teşvik edemeyeceği; tarafsızlığı esas alacağına ilişkin hükümler gibi.

⁵²¹ Bkz. 6112 sayılı Kanun'un 8. maddesinin 1. fıkrasının a, c, ç, d, k ve ş bentleri. Anayasanın 133. maddesinin 2. fıkrasına göre, radyo ve televizyon faaliyetlerini düzenlemek ve denetlemek amacıyla kurulan Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, radyo ve televizyonların Kanunda ifade edilen bu sınırlara uygun olarak hareket edip etmediğini belirler. Üst Kurul, Kanunun 32. maddesinin 8. fıkrasına göre idari para cezası veya idari tedbire karar vermeye yetkilidir.

aykırı davranan ya da suç işleyen kişinin belirlenmesi kolay değildir⁵²². 2007 yılında yürürlüğe giren 5651 sayılı Kanun⁵²³ bu özgürlük alanını sınırlamak ve sorumlulukları tespit etmek amacıyla birtakım düzenlemelere yer vermiştir. 5651 sayılı Kanun'un 4. maddesinin 1. fıkrasına göre paylaşımda bulunan kişiler, internet ortamında kullanıma sunduğu her türlü içerikten sorumludur⁵²⁴. Ayrıca yasak olan ve erişimin engellenmesi yaptırımı ile karşılaşan içeriklere Kanunun 8. maddesinin 1. fıkrasında yer verilmiştir. Ancak bu sınırlamalar çoğunlukla ailenin, çocukların ve gençliğin korunmasına ilişkin hükümleri barındırmaktadır⁵²⁵. Konumuz bakımından önem arz eden internet üzerinden yapılan muhalif açıklamalar hakkında ise, 5187 sayılı Basın Kanunu'nun yazılı yayınlar için, 6112 sayılı Kanun'un radyo ve televizyonlar için getirmiş olduğu sınırlamalara benzer bir düzenleme 5651 sayılı Kanun'da bulunmamaktadır. Kuşkusuz bu durum internet ortamında gerçekleşen paylaşımlarda kişilerin herhangi bir sorumluluğunun olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu halde kişilerin hukuka aykırı paylaşımlarından doğan sorumluluğu genel hükümlere göre belirlenecektir⁵²⁶.

⁵²² **Oğuz**, Habip, *İnternet Ortamında Kişilik Haklarının İhlali ve Korunması*, 2. Baskı, Ankara 2012, s.57; **Özen**, Mustafa, "Hakaret Suçu ve İnternet Yoluyla İşlenmesi", TBB Dergisi, 2008, S.75, s.106.

⁵²³ 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun, Kabul Tarihi:04.05.2007, RG, 23.05.2007, Sayı 26530.

⁵²⁴ Kanun, içerik sağlayıcı olarak adlandırdığı bu kişileri 2. maddenin 1. fıkrasının f bendinde "*İnternet ortamı üzerinden kullanıcılara sunulan her türlü bilgi veya veriyi üreten, değiştiren ve sağlayan gerçek veya tüzel kişiler*" olarak açıklamıştır. Kanunda belirtilen belli koşulların gerçekleşmesi haline içerik sağlayıcılar dışında içerikleri barındıran sistemleri sağlayan kişilerin (madde 5), kullanıcılarına internete erişim olanağı sağlayan kişilerin (madde 6) ve belli bir yerde ve belli bir süre internet ortamı kullanım olanağı sağlayan kişilerin de (madde 7) sorumluluğuna gidilecektir.

⁵²⁵ Fuhuş, çocukların cinsel istismarı, müstehcenlik, uyuşturucu ve uyarıcı madde kullanılmasını kolaylaştırma gibi.

⁵²⁶ Günümüzde internet ortamında en sık karşılaşılan durumlar kişilik hakkı ihlalleridir. Bu halde Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu'nun kişilik hakkı ihlallerine ilişkin hükümlerine başvurulur. Paylaşımda bulunan kişinin ifadeleri Ceza Kanunu bakımından bir suç niteliği taşıyorsa (örneğin TCK'nin 125. maddesinde düzenlenen hakaret suçu gibi), bu durumda kişiye cezai yaptırımlar uygulanacaktır. Bkz. **Oğuz**, s.115 vd.; **Özen**, s.103 vd.

SONUÇ

Farklı düşünme, birinin düşüncesine karşı olma anlamında olan muhalefet kavramının politik alanda kullanılması, ülke yönetimine ve siyasi iktidara yöneltmesi ile siyasi muhalefet ortaya çıkmaktadır. Siyasi muhalefetin var olabileceği ya da varlığını devam ettirebileceği rejim demokrasidir. Yöneticilerin seçimle işbaşına geldiği demokratik rejimlerde, oyların çoğunluğunu alana ülke yönetimi belli süreliğine verilmektedir. Yani halk kendisini yönetecek temsilcilerini seçerek iktidar ve muhalefet taraflarını oluşturmaktadır. Demokrasilerde, her ne kadar kişinin kendisinin aday olması mümkün olsa da, iktidar veya muhalefet görevleri siyasi partilerce yerine getirilmektedir. Dolayısıyla esas olarak muhalefet görevini yerine getiren, seçimlerde iktidar olabilecek oyu kazanamamış parlamento içindeki veya dışındaki siyasi partilerdir. Bu siyasi partiler, bir yandan iktidarın kararlarına muhalefet ederken, diğer yandan oluşturdukları parti programları ve vaatleriyle halk nezdinde daha fazla kabul görmeye ve bir sonraki seçimlerde iktidarı ele geçirmeye çalışırlar. Bu bağlamda, muhalefet konumundaki siyasi partilerin amacı iktidar olabilmektir. İşte siyasi partilerce gerçekleştirilen ve temelinde iktidarı ele geçirme arzusu bulunan, parlamento odaklı bu muhalefet, parlamenter muhalefettir.

Geçtiğimiz yüzyıldan itibaren, parlamenter muhalefeti gölgede bırakacak şekilde, yeni bir muhalefet türü etkisini hissettirmeye başlamıştır. Parlamento dışı muhalefet adı verilen bu muhalefet tarzı, parlamenter muhalefet gibi iktidarın faaliyetlerine yönelir. Fakat ondan farklı olarak, siyasi partilerce yapılmamakta ve iktidarı ele geçirme amacı taşımamaktadır. Tarihsel süreç içinde parlamento dışı muhalefetin çıkış noktası, eğitim sistemindeki aksaklıklar, ekonomik yetersizlikler, çalışma koşullarının iyi olmaması, halkın yaşam standartlarının düşük olması, belli bir grubun hak mücadeleleri gibi o ülkenin iç meseleleri ile ilgili olabildiği gibi, uluslararası meseleler (örneğin bir savaşa tepki) ile ilgili de olmuştur. Her ne şekilde ortaya çıkarsa çıksın parlamento dışı muhalefet, özünde halkın birtakım memnuniyetsizliklerini siyasi iktidara duyurma amacı taşır. Siyasi iktidarın halkın taleplerini yeterince önemsememesi sonucunda, parlamento dışı muhalefet

faaliyetleri giderek büyümüştür. Bunun yanında, parlamenter muhalefet organlarının etkin olmaması da parlamento dışı muhalefetin önemini ve gücünü artırmıştır.

Siyasi iktidara, parlamenter muhalefet organı olan siyasi partilerin yanında parlamento dışı muhalefet odakları ile de muhalefet edilmesi, diğer bir deyişle muhalefetin partilerden ibaret olmaması, iktidarın denetlenebilirliğinin artması bakımından oldukça önemlidir. Bu durum, iktidarın rehavete kapılmayıp, daha çok çaba sarf etmesini ve halka daha iyi hizmet götürmesini sağlar. Diğer yandan parlamento dışı muhalefet, halkın politize olmasına, doğrudan ya da çeşitli organlarla siyasete katılmasına aracılık eder.

Parlamento dışı muhalefet işlevini yerine getiren organların sınırını çizmek kolay değildir. Geniş anlamda düşünülürse, parlamento dışı muhalefetin en önemli odağı baskı gruplarıdır. Baskı grupları, siyasi iktidarı kendi menfaatleri doğrultusunda kararlar alması için etkileyen, ancak iktidara sahip olma hedefi bulunmayan gruplardır. Bu gruplar, siyasi iktidarın kararlarına çoğunlukla kendi menfaatlerini göz önünde bulundurarak muhalefet ederler ya da iktidara kendi menfaatlerine yönelik düzenlemeler yapılması konusunda baskı kurarlar. Siyasi iktidarlar çoğunlukla, üye sayısı ve destekçisi fazla olan ve dolayısıyla önemli bir oy potansiyeli taşıyan baskı gruplarını göz ardı edemezler.

Baskı grubu olmanın, menfaatleri uğruna siyasi iktidarı etkileme koşuluna bağlanması baskı gruplarının kapsamının belirlenmesinde zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Bu durum parlamento dışı muhalefet görevini yerine getiren bazı grupların, baskı gruplarından ayrı olarak, dar anlamda parlamento dışı muhalefet odakları başlığı altında incelenmesini gerekli kılmaktadır. Dar anlamda parlamento dışı muhalefet odakları; gençlik ve öğrenci hareketleri, medya, aydınlar, sivil toplum kuruluşları, kadınlar ve azınlıklar olarak ifade edilebilir.

Gençlik ve öğrenci hareketleri, özünde toplumsal düzene karşı çıkışları ve uluslararası bazı meselelere yönelik tepkileri barındırmakta ve parlamento dışı muhalefet kavramının tarihsel kökeni bakımından önem taşımaktadır. Bir başka parlamento dışı muhalefet odağı olan medya, habercilik işlevinin yanında kamuoyu oluşturma gücüne de sahip olup, siyasi iktidar aleyhine yaptığı bir yayınlı kısa

sürede büyük kitlelere ulaşabilmektedir. Günümüzde teknolojinin gelişmesi ile birlikte medyanın, parlamento dışı muhalefet odağı olarak etkinliği daha da artmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında, internet kullanımının yaygınlaşması ve bu alanda ortaya çıkan sosyal medya adındaki yeni medya türü sayesinde insanların; gazete, dergi, televizyon, radyo gibi medya araçlarına ihtiyaç duymaksızın görüşlerini açıklayabilmeleri etkili olmuştur.

Parlamento dışı muhalefet odağı olarak değerlendirilebilecek bir başka grup olan aydınlar, gelişmiş bilgi düzeyi ve toplumsal meselelere farklı açılardan yaklaşabilme özellikleri sayesinde, siyasi iktidarın politikalarını eleştirerek, kitleleri peşinden sürüklemektedirler. Günümüzün en önemli parlamento dışı muhalefet odaklarından olan kolektif hareketin araçları STK'ler; basın açıklamaları, toplu eylemler gibi yollarla bu görevlerini yerine getirmektedir. Kadınlar ve azınlıkların, siyasi iktidara yönelik muhalif eylemleri ise daha çok toplumsal düzenin; kendilerini dışlaması, birtakım hakları kendilerine tanımaması ya da bu haklardan daha az yararlandırması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kadınlar ve azınlıkların faaliyetleri toplum hayatında daha çok yer almaya ve bazı hakları kazanmaya yönelmiştir.

Parlamento dışı muhalefet odakları, muhalif faaliyetlerini bazı araçlar ile gerçekleştirmektedir. Bunlar; toplantı ve gösteri yürüyüşleri, sivil itaatsizlik eylemleri, grev, basın ile radyo, televizyon, internet gibi düşünceyi açıklama ve yayma işlevine sahip diğer araçlar şeklinde sıralanabilir. Parlamento dışı muhalefet, ortaya çıktığı dönemlerde bazı şiddet içeren eylemlere neden olsa da, günümüz demokrasilerinde belli sınırlar içinde faaliyet göstermelidir. Bu sınırlara başta Anayasa olmak üzere ülkenin yasal düzenlemeleri yer vermelidir. Parlamento dışı muhalefet odakları da bahsedilen araçları kullanırken bu sınırlara uygun hareket etmeli, hak arama mücadelelerinden öteye geçerek, başkalarının özgürlük alanlarını ihlal etmemeli ve ülkenin demokratik kurumlarına zarar verme ve onları yok etme amacı taşımamalıdır.

KAYNAKÇA

Abadan, Nermin, “Devlet İdaresinde Menfaat Gruplarının Rolü”, AÜSBFD, 1959, C.14, S.1.

Abadan, Nermin, “Klasik Muhalefet Yeterli midir?”, Cumhuriyet Gazetesi, 09.12.1968.

Abadan, Nermin, “Türk Üniversite Öğrenciler İle Genç İşçilerin Siyasal Eğilimleri”, AÜSBFD, 1971, C.26, S.1.

Abadan, Nermin, “Yeni Muhalefetin Niteliği”, Cumhuriyet Gazetesi, 10.12.1968.

Abdulhâlık Mustafa, Nevin, İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet, (Çev. Vecdi Akyüz), İstanbul 2001.

Akad Mehmet/ **Dinçkol** Bihterin Vural, Genel Kamu Hukuku, 5. Baskı, İstanbul 2009.

Akad, Mehmet, Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri, İstanbul 1976.

Akbay, Muvaffak, “Amerika Birleşik Devletleri Anayasa Metinleri”, AÜHFD, 1950, C.7, S.1.

Akın, İlhan F., Toplanma Özgürlüğü, İÜHFM, 1964, C.XXX, S.3-4.

Aktar, Yücel, İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918), İstanbul 1990.

Alexander, Raymond P., “Amerika’da Zencilerin Başkaldırışı”, (Çev. Tunçer Karamustafaoğlu), AÜHFD, 1968, C. 25, S. 3.

Aliefendioğlu, Yılmaz, “Direnme Hakkı”, Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları (Ed. Yasemin Özdek), Ankara 2002.

Alkan, Ahmet Turan, “Medyaya Karşı Fert”, Türkiye Günlüğü, Güz 1993, S.24.

Alkan, Türker, Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunu, Ankara 1981.

Almond, Gabriel A./ **Verba**, Sidney, The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations, California 1989.

Alpkaya, Gökçen, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak, AÜSBFD, 2001, C.56, S.3.

Anayurt, Ömer, Toplanma Hürriyeti Kavramı ve Türk Anayasa Hukukunda Toplanma Hürriyeti, İstanbul 1998.

Anbarlı, Şeniz, “Bir Pasif Direnme Modeli Olarak Sivil İtaatsizlik”, CÜİİBFD, 2001, C.2, S.1.

Anbarlı, Şeniz, Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2006.

Ardoğan, Recep, “Teorik Temeller ve Tarihsel Gerilimler Arasında İslam Kültüründe Siyasal Muhalefet”, CÜİİFD, 2004, C. VIII / 2.

Arendt, Hannah, “Sivil İtaatsizlik”, içinde Kamu Vicdanına Çağrı; Sivil İtaatsizlik (Çev. Yakup Coşar), 2. Baskı, İstanbul 2001.

Arsava, Ayşe Füsün, Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi, Ankara 1993.

Arsel, İlhan, Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları, Ankara 1962.

Arslan, Rıza, “Parlamente Yönetim Sisteminde Gölge Kabine'li Muhalefet”, GÜİİBFD, 2009, 11/2.

Aslan, Mehmet/ **Kaya**, Gazanfer, “1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları”, CÜİİBFD, 2004, C.5, S.1.

Atalay, Esra, Türkiye'de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Özgürlüğü, İzmir 1995.

Atar, Yavuz, “Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonu ve Sivil Toplum-Devlet Düalizmi”, Yeni Türkiye, Kasım- Aralık 1997, Yıl:3, S.18.

Atar, Yavuz, Türk Anayasa Hukuku, 4. Baskı, Konya 2007.

Atay, Ender Ethem, İdare Hukuku, 3. Baskı, Ankara 2012.

Aybay, Rona, “Baskı Grupları”, İÜHFİM, 1961, C.XXVII, S.1-4.

Aydemir, Murteza, Grev Hakkı ve Lokavtın Sınırları; Türk Hukukunda ve Mukayeseli Hukukta, İstanbul 2001.

Ayhan, Veysel, “Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması”, Ortadoğu Etütleri, Ocak 2012, C.3, No:2.

Aziz, Aysel, Radyo ve Televizyona Giriş, Ankara 1976.

Babacan, Mehmet Emin/ **Haşlak**, İrfan/ **Hira**, İsmail, “Sosyal Medya ve Arap Baharı”, Akademik İncelemeler Dergisi, 2011, C.6, S.2.

Ballar, Suat, Yeni Vakıflar Hukuku, 4. Baskı, Ankara 2008.

Barbier, Frederic/ **Lavenir**, Catherine Bertho, Diderot’dan İnternete Medya Tarihi, (Çev. Kerem Eksen), İstanbul 2001.

Barker, Rodney (Ed.), Studies in Opposition, “Introduction”, Macmillian 1971.

Başaran, Funda, “İnternetin Ekonomi Politikası”, İnternet Toplum Kültür, (Der. Mutlu Binark/ Barış Kılıçbay), Ankara 2005.

Batur, Enis, Günebakan Bir Alternatif: Aydın, Ankara 1995.

Bektaş, Arsev, Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi, İstanbul 1996.

Beşirli, Mehmet, “Vakıf Kurumunun Önemi ve Tokat’ta Hamza Bey Evkafı Üzerine Bazı Bilgiler”, History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, (Ed. Nedim İpek/ Osman Köse), Vol.2/1, Samsun, Mart 2010.

Beyme, Klaus Von/ **Daniels** Robert V., “Muhalefet”, (Çev. Mehmet Turhan), AÜHFD, 1979, C.XXXVI, S.1-4.

Bickerton, Geoff, “NDP Defeat Challenges Labour”, Canadian Dimension, Vol.27, Issue: 6, November-December 1993.

Bikmen, Filiz/ **Meydanoğlu**, Zeynep (Ed.), Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu, TÜSEV 2006.

Binark, Mutlu, “Yeni Medya Çalışmalarında Yeni Sorular ve Yöntem Sorunu”, Yeni Medya Çalışmaları, Ankara 2007.

Bogdanor, Vernon, Blackwell’in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi II (L-Z), (Türkçe Yayına Hazırlayan: Erhan Yükselci, Türkçe’ye Çevirenler: Erhan Yükselci, Sema Yükselci, Bülent Peker), Ankara 2003.

Bove, Jose/ **Luneau**, Gilles, Sivil İtaatsizliğe Çağrı (Çev.İşık Ergüden), İstanbul 2006, s.165-168.

Bozkurt, Aslıhan, “Ayaklanmalar İnternet ve Sosyal Medyanın Devrimi mi?”, Bilişim Dergisi, Yıl:39, S.130.

Bozkurt, Gülnihal, “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, AÜHFD, 1993, C.43, S.1.

Bulunmaz, Barış, “Medya ve Siyaset Etkileşiminin Karşılıklı Boyutları”, Medya Eleştirileri 2009 Kitle İletişimi ve Toplumsalın Üretimi, (Der. Nesrin Tan Akbulut/ Can Bilgili), İstanbul 2009.

Buran, Hasan, Baskı Grupları, Türkiye’de Dernekleşme ve Balkan Göçmen ve Mülteci Dernekleri Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993.

Can, Osman, “Anayasa Değişiklikleri ve Düşüncüyü Açıklama Özgürlüğü”, Anayasa Yargısı, 2002, C.19.

Caniklioğlu, Nurşen, “6356 Sayılı Kanuna Göre Grev Yasakları ve Grevin Ertelenmesi”, Çalışma ve Toplum, 2013/4 (39).

Cohen, Carl, Democracy, New York 1971.

- Coşar**, Yakup, Kamu Vicdanına Çağrı; Sivil İtaatsizlik, 2. Baskı, İstanbul 2001.
- Curran**, James, “Medya ve Demokrasi: Yeniden Değer Biçme”, Medya Kültür Siyaset, (Der. Süleyman İrvan), Ankara 1997.
- Çaha**, Ömer, “Sivil Toplum Üstüne”, Sivil Toplum ve Demokrasi, (Yayına Hazırlayan: Lütfi Sunar), İstanbul 2005.
- Çaha**, Ömer, Sivil Kadın; Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum, Ankara 2010.
- Çam**, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul 1977.
- Çavuşoğlu**, Naz, Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, 2. Baskı, İstanbul 2001.
- Çeçen**, Anıl, Sendikalizm, Ankara 1970.
- Çolak**, Nusret İlker, Kitle İletişim Hukuku, Ankara 2007.
- Dağtaş**, Erdal, Türkiye’de Sivil İtaatsizlik, Toplumsal Hareketler ve Basın, Ankara 2008.
- Dahl**, Robert A.(Ed.), “Patterns of Opposition”, Political Oppositions in Western Democracies, Third Printing, New Haven 1968.
- Dahl**, Robert A., Demokrasi ve Eleştirileri, (Çev. Levent Köker), Ankara 1996.
- Dahl**, Robert A., Modern Political Analysis, New Jersey 1963.
- Dahl**, Robert A., Polyarchy Participation and Opposition, New Haven 1971.
- Daver**, Bülent, Siyaset Bilimine Giriş, Ankara 1976.
- Dereli**, Toker, Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi (Genel Olarak ve Türkiye’de), İstanbul 1974.
- Dinçer**, Müjde Ker, “Ülkemizde STK’lar Kolektif ve Halka Dayalı Lobicilik Yapmalı”, Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi, Nisan-Haziran 2005, Yıl:3, S.10.

Doğan, Gürkan/ Durgun, Bülent, “Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012/1, S.15.

Dönmezer, Sulhi, Basın ve Hukuku, 4. Baskı, İstanbul 1976.

Dönmezer, Sulhi, Toplumbilim, 12. Baskı, İstanbul 1999.

Duman, Fatih, “Sivil Toplum”, Siyaset, (Ed. Mümtaz’er Türköne), Ankara 2003.

Duverger, Maurice, “Partiler ve Siyasi Rejimler”, (Çev. Ergun Özbudun), AÜHFD, 1962, C.19, S.1.

Duverger, Maurice, Batının İki Yüzü, (Çev. Cem Eroğul/ Fazıl Sağlam), Ankara 1977.

Duverger, Maurice, Siyasi Partiler, (Çev. Ergun Özbudun), 4. Baskı, Ankara 1993.

Ehrmann, Henry W., “Batı Demokrasilerinde Bürokrasi ve Menfaat Gurupları”, (Çev. Erdoğan Güçbilmez), AÜSBFD, 1962, C.17, S.3.

Erdoğan, Mustafa, Anayasal Demokrasi, 8. Baskı, Ankara 2010.

Ergin, Çağın, “Kamuoyu ve Baskı Gurupları”, Siyaset, (Ed. Mümtaz’er Türköne), Ankara 2003.

Ermiş, Hamza, Arapçadan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü, İstanbul 2008.

Ertugay, Fatih, Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidar Üzerine Etkileri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2005.

Evcimen, Günsev, “Batı Demokrasilerinde Kurumsallaşmış Muhalefet: İşlevleri ve Sorunları”, İÜHFM, Ord. Prof. Dr. Charles Crozot’ya Armağan, 1979, C.XLIII, S.1-4.

Feuer, Lewis S., The Conflict of Generations: The Character and Significance of Student Movements, New York 1969.

Fraser, Ronald, 1968 İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı, (Çev. Kudret Emiroğlu), İstanbul 1988.

Friedrich, Carl J., Constitutional Government and Democracy, Boston 1950.

Giritli, İsmet/ **Sarmaşık**, Jale, Anayasa Hukuku; Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku, 2. Baskı, İstanbul 2001.

Goodwin-Gill, Guy S., Free and Fair Elections, Geneva 2006.

Göğüş, Mine, “Amerikan Üniversitelerindeki Öğrenci Hareketlerinin Mahiyet ve Nedenleri”, 1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye’de), Ankara 1969.

Gölcüklü, A. Feyyaz/ **Gözübüyük**, A. Şeref, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, 6. Bası, Ankara 2005.

Gören, Zafer, Anayasa Hukuku, Ankara 2011.

Gözler, Kemal, “3 Ekim 2001 Tarihli Anayasa Değişikliği: Bir Abesle İştigal Örneği”, Anayasa Yargısı, 2002, C.19.

Gözler, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, 2. Baskıdan Tıpkı Ek Baskı, Bursa 2011.

Gözler, Kemal, İdare Hukuku, Cilt 1, 2. Baskı, Bursa 2009.

Gözler, Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 10. Baskı, Bursa 2010.

Gözübüyük, A. Şeref/ **Tan**, Turgut, İdare Hukuku, Cilt 1 Genel Esaslar, 7. Baskı, Ankara 2010.

Gözübüyük, A.Şeref, Anayasa Hukuku, 18. Baskı, Ankara 2011.

Gülbaş, Ekrem Erdinç, Liberal Demokrasilerde Karar Alma Sürecinde Baskı Grubu Olarak Lobilerin Rolü: ABD Örneği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Güneş, Sadık, Medya ve Kültür Sessiz Yığınların Kültürel İntiharı, Ankara 2001.

Güngör, Nazife, İletişim Kuramlar ve Yaklaşımlar, Ankara 2011.

Güngör, Şener/ **Kavalalı**, A. Mümin, Uygulamada Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri, Ankara 1990.

Güran, Sait, “Düşünceleri Açıklama ve Yayma Aracı Olarak Kamu Malları”, Anayasa Yargısı, 1991, C.8.

Güran, Sait, “Hak Arama Özgürlüğünün İki Boyutu”, Anayasa Yargısı, 1992, C.9.

Gürbüz, Yaşar, Siyasal Sistemler, İstanbul 1980.

Hague, Rod/ **Harrop**, Martin, Comparative Government and Politics; An Introduction, 6th Edition, Basingstoke 2004.

Hakyemez, Yusuf Şevki, “Demokratik Ülkelerde Milli Güvenlik Politikasının Belirlenmesi ve Türkiye”, EÜHFD, Cumhuriyetimizin 80. Kuruluş Yılına Armağan, 2003, C.VII, S.3-4.

Hakyemez, Yusuf Şevki, Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1999.

Heywood, Andrew, Key Concepts in Politics, Basingstoke 2000.

Hofmeister, Wilhelm/ **Grabow**, Karsten, Political Parties; Functions and Organisation in Democratic Societies, Singapore 2011.

Holcombe, Arthur N, Human Rights in the Modern World, New York 1948.

Huntington, Samuel P., The Third Wave; Democratization in the Late Twentieth Century, Norman 1991.

Ionescu, Ghita/ **Madariage**, Isabel de, Muhalefet, (Çev. Behzat Tanç), İstanbul 1988.

Kabakçı, Mahmut, Grev ve Lokavt; 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununa Göre Toplu Pazarlık Sürecinde Ortaya Çıkan Uyuşmazlıkların Çözüm Aracı Olarak, İstanbul 2004.

Kaboğlu, İbrahim Ö., Kolektif Özgürlükler, Diyarbakır 1989.

Kaboğlu, İbrahim Ö., Özgürlükler Hukuku, 6. Baskı, Ankara 2002.

Kalaycıoğlu, Ersin, “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi”, Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara 1995.

Kalturnyk, Ken, “Reflections on Violence”, Canadian Dimension, Vol. 35, Issue: 4, July 2001.

Kalyoncu, Gül, Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Eylemlerinin Haberleştirilmesi: Bergama Örnek Olayı”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

Kapani, Münci, “Demokratik Teori Alanında Bazı Yeni Görüş ve Tartışmalar”, Bülent Nuri Esen’e Armağan, Ankara 1977.

Kapani, Münci, İngiliz Demokrasisine Bakışlar, Ankara 1960.

Kapani, Münci, Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Ankara 1993.

Kapani, Münci, Politika Bilimine Giriş, 30. Baskı, Ankara 2012.

Kaplan, İbrahim, “Demokrasi-Hukuk-Otorite”, AÜSBFD, 1994, C.49, S.1.

Karatepe, Şükrü, Anayasa Hukuku, Ankara 2013.

Kent, Bülent, “Almanya’da İdari Yargı Teşkilatı”, SÜHFD, 2007, C.15, S.2.

Key, V. O., Politics, Parties and Pressure Groups, 4th Edition, New York 1960.

Keyman, E. Fuat, “Türkiye’de Sivil Hayat ve Demokratikleşme”, içinde Şeyhmus Diken, Türkiye’de Sivil Hayat ve Demokrasi, Ankara 2006.

Kılıçbay, Mehmet Ali, “Medium Size Media”, Türkiye Günlüğü, Güz 1993, S.24.

Kışlalı, Ahmet Taner, Öğrenci Ayaklanmaları, Ankara 1974.

Kışlalı, Ahmet Taner, Siyasal Sistemler- Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, 7. Baskı, Ankara 2006.

Kışlalı, Ahmet Taner, Siyaset Bilimi, 13. Baskı, Ankara 2008.

Kirchheimer, Otto, “Germany: The Vanishing Opposition”, Political Oppositions in Western Democracies (Ed. Robert A. Dahl), Third Printing, New Haven 1968.

Komsuoğlu, Ayşegöl (Der.), Türkiye’de Siyasal Muhalefet, İstanbul 2008.

Konanç, Esin, “İtalya’daki Üniversite Reformu Hazırlıkları ve Öğrenci Hareketleri”, 1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye’de), Ankara 1969.

Kongar, Emre, Demokrasi ve Kültür, İstanbul 2005.

Konvitz, Milton R., The Constitution and Civil Rights, New York 1947.

Kuçuradi, İoanna, “Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar”, Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1998.

Kurubaş, Erol, Asimilasyondan Tanınmaya Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı, Ankara 2004.

Kuzu, Burhan, “Kamu Yönetiminde Baskı Gruplarının Rolü ve Memleketimizdeki Duruma Kısa Bir Bakış”, İÜHFM, 1985, C.51, S.1-4.

Liphart, Arend, Çağdaş Demokrasiler; Yirmi Bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri, (Çev. Ergun Özbudun, Ersin Onulduran), Ankara 1986.

Lipset, Seymour Martin, Political Man, New York 1960.

Lipson, Leslie, Politika Biliminin Temel Sorunları, (Çev. Tuncer Karamustafaoğlu), 2. Baskı, Ankara 1978.

Loevy, Robert D.(Ed.), The Civil Rights Act of 1964:The Passage of the Law That Ended Racial Segregation, Albany, New York 1997.

Lundby, Knut/ **Ronning**, Helge, “Medya-Kültür-İletişim: Medya Kültürü Aracılığıyla Modernliğin Yorumlanması”, Medya Kültür Siyaset, (Der. Süleyman İrvan), Ankara 1997.

Mardin, Şerif, Türk Modernleşmesi (Makaleler-4), İstanbul 2012.

Mazıcı, Nurşen, Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926), İstanbul 1984.

Metin, Yüksel, “Siyasal Muhalefetin Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinde Korunması”, EÜHFD, 2007 C.XI, S.3-4.

Meynaud, Jean, Politikada Baskı Grupları, (Çev. Semih Tiryakioğlu), İstanbul 1975.

Mutçalı, Serdar, Arapça-Türkçe Sözlük, İstanbul 1995.

Mutlu, Levent, “Memurların Sendikalaşması ve Ekonomik-Sosyal Haklara Etkisi”, Sayıştay Dergisi, Temmuz-Eylül 2001, S.42.

Narmanlıoğlu, Ünal, Grev, Ankara 1990.

Noelle-Neumann Elisabeth, “Suskunluk Sarmalı Kuramı’nın Medyayı Anlamaya Katkısı”, Medya Kültür Siyaset, (Der. Süleyman İrvan), Ankara 1997.

Oğuz, Habip, İnternet Ortamında Kişilik Haklarının İhlali ve Korunması, 2. Baskı, Ankara 2012.

Oran, Baskın, Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama, 2. Baskı, İstanbul 2005.

Ökçesiz, Hayrettin, “Sivil İtaatsizlik Kavramı ve Olgusu” içinde **Habermas**, Jürgen, Sivil İtaatsizlik (Çev. Hayrettin Ökçesiz), İstanbul 1995.

Ökçesiz, Hayrettin, Sivil İtaatsizlik, 4. Baskı, İstanbul 2011.

Örs, Sevim, “İkinci Dünya Savaşından Sonra Bazı Anayasalara Göre Cumhurbaşkanları”, AÜHFD, 1953, C.10, S.1.

Özbudun, Ergun, Siyasal Partiler, 3. Baskı, Ankara 1979.

Özbudun, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, 11. Baskı, Ankara 2010.

Özbudun, Ergun, Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, Ankara 1975.

Özcan, Ahmet, Derin Devlet ve Muhalefet Geleneği, İstanbul 2001.

- Özek**, Çetin, Türk Basın Hukuku, İstanbul 1978.
- Özen**, Mustafa, “Hakaret Suçu ve İnternet Yoluyla İşlenmesi”, TBB Dergisi, 2008, S.75
- Özgen**, Gülhan, Türk Hukukunda Yasa Dışı Grev, Trabzon 1980.
- Özkan**, Abdullah, Siyasal İletişim, İstanbul 2004.
- Özkaya**, Eraslan, Eski Vakıf Hukuku, Ankara 2012.
- Özkiraz**, Ahmet/ **Talu**, Nuray, “Sendikaların Doğuşu; Türkiye ve Batı Avrupa Ülkeleri Karşılaştırılması”, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 2, 2008.
- Öztekin**, Ali, Siyaset Bilimine Giriş, 3. Baskı, Ankara 2001.
- Öztürk**, Nazif, “Vakıflar Arşiv Kayıtlarına Göre Niksar Vakıfları”, Vakıflar Dergisi, S. XXII, Ankara 1991.
- Özveri**, Murat, Toplu İş İlişkileri Yasa Tasarısı ve Sendikal Haklar, İstanbul 2012.
- Payashoğlu**, Arif, Siyasi Partiler, Ankara 1952.
- Pekin**, Faruk, Demokrasi, Sendika Özgürlüğü ve Sosyal Haklar, İstanbul 1985.
- Rawls**, John, “Sivil İtaatsizliği Tanımı ve Haklılığı”, içinde Kamu Vicdanına Çağrı; Sivil İtaatsizlik (Çev. Yakup Coşar), 2. Baskı, İstanbul 2001.
- Sağlam**, Fazıl, Anayasa Hukuku Açısından İşçi Haklarının Güncel Sorunları, içinde **Eyrenci**, Öner/ **Sağlam**, Fazıl/ **Taşkent**, Savaş/ **Ulucan**, Devrim, Çalışma Hayatımızın Güncel Sorunları, İstanbul 1987.
- Sağlam**, Fazıl, Temel Hakların Sınırlanması ve Özü, Ankara 1982.
- Salihpaşaoğlu**, Yaşar, Türkiye’de Basın Özgürlüğü, Ankara 2007.
- San**, Coşkun, “Son Yıllarda Alman Üniversitelerinde Öğrenci Hareketleri”, 1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye’de), Ankara 1969.
- Sarıbay**, Ali Yaşar, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, İstanbul 2001.

Sartori, Giovanni, “Opposition and Control: Problems and Prospects” R.Barker (Ed.) Studies in Opposition, Macmillian 1971.

Sartori, Giovanni, Parties and Party Systems: A Framework for Analysis, Colchester 2005.

Sartori, Giovanni, The Theory of Democracy Revisited, Part One: The Contemporary Debate, New Jersey 1987.

Sartre, Jean-Paul, Aydınlar Üzerine, 3. Baskı, İstanbul 2010.

Serra, Narcis, Demokratikleşme Sürecinde Ordu; Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler, (Çev. Şahika Tokel), İstanbul 2011.

Singer, Peter, Democracy and Disobedience, London 1973.

Soysal, Mümtaz, “İngiliz İşçi Partisi”, AÜSBFD, 1957, C.12, S.1.

Soysal, Mümtaz, Dış Politika ve Parlamento, Ankara 1964.

Spence, J. E., “The Origins of Extra Parliamentary Opposition in South Africa”, Studies in Opposition (Ed. R.Barker), Macmillian 1971.

Spicer, W. George, The Supreme Court and Fundamental Freedoms, New York 1959.

Stepan, Alfred, “Demokratik Muhalefetin Görevleri”, (Çev. Levent Köker), Demokrasinin Küresel Yükselişi, (Der. Larry Diamond, Marc F. Plattner), Ankara 1995.

Sunay, Reyhan, Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1999.

Sur, Melda, Grev Kavramı; Türk ve Fransız Hukuku Açısından Karşılaştırmalı İnceleme, İzmir 1987.

Şen, Gülriz, “İran ve “Arap Baharı”: Bağlam, Söylem ve Siyaset”, Ortadoğu Etütleri, Ocak 2012, C.3, No:2.

Talash, Gülay, Siyaset Çıkmazında Kadın, Ankara 1996.

Tanilli, Server, Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş, 7. Baskı, İstanbul 1993.

Tanör, Bülent/ Yüzbaşıoğlu, Necmi, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 12. Baskı, İstanbul 2012.

Taşkent, Savaş, Grev Hakkı ve Sorunları, içinde **Eyrenci, Öner/ Sağlam, Fazıl/ Taşkent, Savaş/ Ulucan, Devrim**, Çalışma Hayatımızın Güncel Sorunları, İstanbul 1987.

Taşkın, Ahmet, “Baskıya Karşı Direnme Hakkı”, TBB Dergisi, 2004, S.52.

Taylak, Muammer, Saltanat, 2.Meşrutiyet ve 1.Cumhuriyet’te Öğrenci Hareketleri, Ankara 1969.

Telli, Azime, “Mısır Devrimi’nde Sosyal Medyanın Rolü”, Bilge Strateji, Güz 2012, C.4, S.7.

Terzioğlu, Süleyman S., Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı, Ankara 2007.

Tezcan, Mahmut, “Memleketimizin Yüksek Öğrenim Kurumlarında Öğrenci Hareketleri ve Ortaya Çıkardığı Sorunlar”, 1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye’de), Ankara 1969.

Teziç, Erdoğan, Anayasa Hukuku, 14. Baskı, İstanbul 2012.

Thomas, Clive S., Political Parties and Interest Groups: Shaping Democratic Governance, Boulder, Colorado 2001.

Tosun, Gülgün Erdoğan, Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, İstanbul 2001.

Truman, David B., The Governmental Process, New York 1951.

Tunaya, Tarık Zafer, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, İstanbul 1982.

Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952), İstanbul 1995.

Tuncay, Suavi, Batı Demokrasilerinde Siyasal Katılma ve Açıklık İlkesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1989.

Tunç, Hasan, Parlamento İçi Muhalefet, Konya 1997.

Turan, İlter, Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış, İstanbul 1977.

Turgut, Nükhet, Siyasal Muhalefet, Ankara 1984.

Turner, Henry A., Politics in the United States: Readings in Political Parties and Pressure Groups, New York 1955.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 10. Baskı, Ankara 2005.

Türköne, Mümtaz’er, Siyaset, Ankara 2003.

Uçar, Şahin, “Henry D. Thoreau’nun Sivil İtaatsizlik Görüşü ve Otoriteye Karşı Çıkış Biçimi”, içinde **Thoreau**, H. David/ **Gandhi**, Mohandes K., Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş (Çev. C. Hakan Arslan, Fatma Ünsal), 2. Baskı, Ankara 1999.

Uluşahin, Nur, “Liberal Demokrasinin Çıkmazı: Çatışma Karşısında Barış için Azınlık-Çoğunluk İlişkisini Yeniden Düzenleme Gereği”, Anayasa Yargısı, 2007, C.24.

Ülgen, Özen, Türk Hukukunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

Üstel, Füsün, Yurttaşlık ve Demokrasi, Ankara 1999.

Ware, Alan, The Dynamics of Two-Party Politics; Party Structures and the Management of Competition, Oxford 2009.

Watts, Duncan, Pressure Groups, Edinburgh 2007.

Wing-yat, Eilo Yu/ **Ka-man**, Natalie Chin, “The Political Opposition and Democracy in Macao: Revolutionaries or Loyalists?”, Government and Opposition, 2012, Vol. 47, No. 1.

Yarar, Erol, “Sosyal Gelişmenin Dinamik Güçleri: Sivil Toplum Örgütleri”, Yeni Türkiye, Kasım- Aralık 1997, Yıl:3, S.18.

Yarsuvat, Duygun, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hürriyeti ve İlgili Ceza Hükümleri, İstanbul 1968.

Yıldırım, İbrahim, Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim, Ankara 2004.

Yıldız, Ferhat, Türk Anayasa Hukukunda Basın Özgürlüğü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.

Yıldız, Sevil, Medya ve Hukuk, Ankara 2010.

Yıldız, Yavuz G., “Türk Aydını ve İktidar Sorunu”, Türk Aydını ve Kimlik Sorunu, (Yayına Hazırlayan: Sabahattin Şen), İstanbul 1995.

Yılmaz, Aytekin, “Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye”, Yeni Türkiye, Kasım-Aralık 1997, Yıl:3, S.18.

Yılmaz, Halit, “Türk Silahlı Kuvvetleri ve Milli Savunma Hizmeti”, AÜHFD, 2005, C.54, S.4.

Yücekök, Ahmet N., Siyaset’in Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi), Ankara 1987.

Zengin, Mehmet Ali, Türk Hukukunda Bilgi Edinme Hakkının Sınırları, Ankara 2012.

İnternet Kaynakları

“Declaration of Principles for International Election Observation”, New York, 27 October 2005, s.1, http://eeas.europa.eu/eucom/pdf/declaration-of-principles_en.pdf, (Erişim tarihi: 02.11.2013).

“Essay on the Role of an Effective Opposition In a Democracy”, **Hata! Köprü başvurusu geçerli değil.**, (Erişim tarihi:01.11.2013).

“Genç siviller ‘köşk mitingi’ni protesto etti”, Zaman Gazetesi, 14.04.2007, www.zaman.com.tr/gundem_genc-siviller-kosk-mitingini-protesto-etti_527669.html, (Erişim Tarihi: 10.06.2013).

“Turkey: Listen To The Saturday Mothers”, <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR44/017/1998/en/3ccea6b6-d9a5-11dd-af2b-b1f6023af0c5/eur440171998en.html>, (Erişim Tarihi: 07.11.2013).

“Tüsiad’a Sert Çıktı”, Sabah Gazetesi, 03.03.2012, www.sabah.com.tr/Gundem/2012/03/03/tusiada-sert-cikti (Erişim Tarihi: 01.06.2013).

Barolar Birliği: Yargı Bağımsızlığı Tehlikede”, Milliyet Gazetesi, 17.11.2009, www.siyaset.milliyet.com.tr/barolar-birligi--yargi-bagimsizligi-tehlikede/siyaset/siyasetdetay/17.11.2009/1162831/default.htm, (Erişim Tarihi: 05.06.2013).

Çopur, Hakan, “Devrimlerdeki Medya Etkisi”, 15.03.2011, www.setav.org.tr/devrimlerdeki-medya-etkisi/yorum/858, (Erişim Tarihi: 13.05.2013).

Eltantawy, Nahed/ **Wiest**, Julie B., “Social Media in the Egyptian Revolution: Reconsidering Resource Mobilization Theory”, International Journal of Communication 5 (2011), www.ijoc.org/ojs/index.php/ijoc/article/view/1242/597, (Erişim Tarihi: 15.05.2013).

Gür, Bekir S., “Ötelenmiş Bir Sivil Eğitim Reformu”, 14.09.2012, www.setav.org.tr/otelenmis-bir-sivil-egitim-reformu/yorum/1263, (Erişim Tarihi: 01.06.2013).

http://tr.wikipedia.org/wiki/1964_Medeni_Haklar_Yasas%C4%B1, (Erişim tarihi: 01.12.2013).

Ingram, Mathew, “Malcolm Gladwell: Social Media Still Not a Big Deal”, 29.03.2011, www.gigaom.com/2011/03/29/malcolm-gladwell-social-media-still-not-a-big-deal, (Erişim Tarihi: 15.05.2013).

Kiiza, Julius, “The Role of Opposition Parties In a Democracy”, A paper presented at the Regional Conference on Political Parties and Democratisation in East Africa 25- 27/08/2005, Arusha, http://www.academia.edu/4050268/PP_the_role_of_opposition_parties_in_a_democracy_1, (Erişim tarihi: 02.11.2013).

Korkmaz, Ali, “Arap Baharı Sürecinde İnternet ve Sosyal Medyanın Rolü”, International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges (ISLC), www.inlcs.org/online/Book14.pdf (Erişim Tarihi: 09.05.2013).

O’donnell, Catherine, “New study quantifies use of social media in Arab Spring”, 12.09.2011, www.washington.edu/news/2011/09/12/new-study-quantifies-use-of-social-media-in-arab-spring (Erişim Tarihi: 14.05.2013).

Özcan, Zafer, “Ana Muhalefet Tüsiad”, Aksiyon Dergisi, 12.03.2012, www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-32036-173-ana-muhalefet-tusiad.html, (Erişim Tarihi: 01.06.2013).

Rathore, Ajay, “Comparison Between Two Party And Multi-Party System” www.preservearticles.com/2012031026106/comparison-between-two-party-and-multi-party-system.html (Erişim tarihi: 02.11.2013).

Southern African Development Community (SADC) Principles and Guidelines Governing Democratic Elections, www.eisa.org.za/PDF/sadcguidelines.pdf (Erişim tarihi: 02.11.2013).

Tütüncü, Muttalip, “Ortadoğu’da Medya Devrimi”, USA Sabah, 02.02.2011, www.usasabah.com/Guncel/2011/02/02/ortadoguda_yeni_medya_devrimi, (Erişim Tarihi: 13.05.2013).

Uçkan, Özgür, “Bilgi Edinme Hakkı, Yeni Medya Düzeni ve Wikileaks”, Cesur Yeni Medya, Der. Mutlu Binark, Işık Barış Fidaner, e-kitap, Alternatif Bilişim Derneği, Ankara 2011, www.ekitap.alternatifbilisim.org/files/cesur-yeni-medya.pdf, (Erişim Tarihi: 15.05.2013).

www.barobirlik.org.tr/Detay.aspx?ID=5416&Tip=Menu, (Erişim Tarihi: 08.06.2013).

www.dernekler.gov.tr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=52&Itemid=12&lang=tr, (Erişim Tarihi: 31.05.2013).

www.e-devlet.com/sivil_toplum_kuruluslari, (Erişim Tarihi: 25.05.2013).

www.tarihvakfi.org.tr/stkrehberi/istatistik.htm, (Erişim Tarihi: 25.05.2013).

www.tema.org.tr/web_14966-2_1/entitalfocus.aspx?primary_id=518&type=2&target=categorial1&detail=single&sp_table=&sp_primary=&sp_table_extra=&openfrom=sortial, (Erişim Tarihi: 05.06.2013).

www.tema.org.tr/web_14966-2_1/neuralnetwork.aspx?type=130, (Erişim Tarihi: 04.06.2013).

www.tema.org.tr/web_14966-2_1/neuralnetwork.aspx?type=22, (Erişim Tarihi: 04.06.2013).

www.tr.wikipedia.org/wiki/Gen%C3%A7_Siviller, (Erişim Tarihi: 10.06.2013).

www.tusiad.org.tr/, (Erişim Tarihi: 31.05.2013).

www.un.org/en/globalissues/democracy/elections.shtml (Erişim tarihi: 02.11.2013)